

Opvækst hos fædre

***En sammenligning af 3-5-årige børns
opvækst hos fædre og mødre***

Mogens Nygaard Christoffersen

Opvækst hos fædre

Forskningsleder: Cand.jur. Vita Bering Pruzan.

Forskningsgruppen om børn, familie og minoriteter.

Sekretærarbejdet er udført af forskningssekretær Jette Buntzen

Undersøgelsens følgegruppe:

Lars Jalmert, Stockholms Universitet

Marianne Kruckow, Ligestillingsrådet

Lotte Mac, Socialministeriet

Rikke Schwartz, Amtssygehuset i Gentofte

Gideon Zlotnik, Amtssygehuset i Glostrup

ISSN 1396-1810

ISBN 87-7487-551-5

Tilrettelæggelse: Ninna Falkesgaard efter principlayout af Bysted Design A/S

Omslagsfoto: Bengt Olof Olsson/Billedhuset

Sats: Socialforskningsinstituttet

Oplag: 1.000

Trykkeri: Holbæk Center-Tryk A/S

Socialforskningsinstituttet

Hertuf Trolles Gade 11

1052 K

Tlf. 33 48 08 00

Fax 33 48 08 33

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

Forord

Undersøgelsen omfatter 3-5-årige børn, der kun bor sammen med den ene af forældrene. Formålet med undersøgelsen er at belyse opvækstvilkårene for 3-5-årige børn, der vokser op hos faderen, sammenlignet med opvækstvilkårene hos mødrene. Baggrunden er en antagelse om, at mestringen af hverdagsliv med et formodet pres fra arbejdsmarkedet er specielt vanskelig for enlige forsørgere med yngre børn. I denne sammenhæng inddrages også sociale baggrundsforhold, der har betydning for, hvordan børnene klarer sig.

Delresultater fra undersøgelsen er offentliggjort på Nordisk Ministerråds konference "Nordens Män".

Socialministeriet og Ligestillingsrådet har finansieret undersøgelsen.

Til undersøgelsen har været knyttet en følgegruppe, som har læst og diskuteret projektet og manuskriptet. De takkes hermed for en række værdifulde kommentarer.

Endvidere har docent ved Stockholms Universitet Lars Jalmerts, samt landdommer Svend Danielsens kritiske og konstruktive bemærkninger været en stor hjælp.

Forskningsleder Vita Bering Pruzan har læst og kommenteret manuskriptet.

København, november 1996

Jørgen Søndergaard

Indhold

Kapitel 1

Sammenfatning	9
Problemstilling	9
Samlivsforhold	9
Indkomstforhold	9
Børnebidrag	10
Arbejdstidsforhold	11
Dagpasningslukketider	11
Arbejdsomstændigheder	11
Psykisk overskud og konflikter	11
Barnets trivsel og samkvem med besøgsforælderen	12
Kontakt med bedsteforældre	12
Betydende belastningsforhold	12
Er mor den bedste?	13
Kan undersøgelsens resultater generaliseres?	14

Kapitel 2

Dataindsamling	17
Dataindsamling, population og stikprøve	17
Stikprøveusikkerheden	18
Børnenes antal, alder og køn	19

Kapitel 3

Udvikling i antal børn hos enlige fædre	21
Udvikling i antal børn i stedfamilier	22
Udvikling i antal børn, der vokser op hos faderen	24
Varighed siden familiens opløsning	27
Psykiske problemer ved skilsmisse og enkestand	28
Nuværende samlivsforhold	29

Kapitel 4

Socio-økonomiske forhold	33
Forældrenes uddannelse og erhvervsomstændigheder	34
Er enlige fædre akademikere?	37
Forældrenes indkomst	38
Samværsforældrenes indkomst	39

Kapitel 5

Børnebidrag	43
Børnebidrag og samværsforælders betalingskraft	44
Hvorfor kræver fædre ikke børnebidrag?	45

Kapitel 6	
Erhvervsarbejde og dagpasning	49
Udviklingen i den erhvervsmæssige arbejdstid	49
Arbejdspladsens krav om fleksibilitet og forældrenes følelse af stress	50
Anvendte dagpasningsformer	54
Kapitel 7	
At være værdsat på arbejdet	57
Indkomst og arbejdsforhold	59
At være værdsat på arbejdet og psykiske problemer	59
Arbejdsløshed og forældreevne	61
Kapitel 8	
Forældrerens trivsel og børnenes	65
Forældrerens selvværd og psykiske problemer	65
Baggrunde for psykosomatiske stress-symptomer	66
Omgivelsernes fordomme	68
Forældrerens psykosomatiske stress-symptomer og børnenes trivsel	70
Kapitel 9	
Straffeforanstaltninger over for de 3-5-årige børn	73
Udbredelsen af straffemetoder	73
Hvorfor sker der hyppige afstraffelser af børnene?	76
Hvorfor anvender nogle forældre slag som afstraffelse?	78
Flere belastninger af mødrene - en sammenfatning	80
Kapitel 10	
Tidligere undersøgelser om konflikter, forældremyndighed og samværsomfang	83
Forældrenes konflikter	83
Hyppig kontakt og samværsforældrerens tilgængelighed	85
En antagonistisk konflikt?	86
Kapitel 11	
Fordeling af forældremyndigheden og samværsomfanget	87
Fælles forældremyndighed og barnets trivsel	88
Social baggrund for fælles forældremyndighed	90
Omfanget af vold imellem forældrene	91
Kontakt med samværsforældrerens	93
Samværsomfang og fælles forældremyndighed	94
Social baggrund for barnets samvær	96
Børnenes tabsoplevelse og sorg ved manglende kontakt	98
Social baggrund for afbrudte samvær	99
Deleforældre	99

Kapitel 12

Barnets kontakt med bedsteforældre	103
Bedsteforældre som "babysittere"	104
Bedsteforældrenes pasning af barnet ved sygdom	105
Regelmæssig kontakt til bedsteforældrene	106
Tidsmæssig afstand til bedsteforældrene	107
Sammenfatning om børnenes bånd til bedsteforældrene	108

Kapitel 13

At være eneforælder af nød	111
---	------------

Bilagstabeller	115
---------------------------------	------------

Litteratur	125
-----------------------------	------------

Socialforskningsinstituttets udgivelser om familie, skilsmisse og fertilitet	137
---	------------

Socialforskningsinstituttets udgivelser om børn og unge . . .	142
--	------------

Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1.1995	147
---	------------

Sammenfatning

Problemstilling

Man må forvente, at omkring en tredjedel af de børn, der vokser op i dag, vil opleve, at forældrene flytter fra hinanden. En del af disse børn vil i en kortere eller længere periode bo alene med den ene af forældrene – oftest moderen. Men en ikke uanselig del af børnene vil vokse op hos faderen.

Almindeligvis sætter man lighedstegn imellem at være eneforælder og at være enlig moder. Dette har resulteret i en del forskning omkring enlige mødre. Men man mangler i dag viden om de enlige fædres situation.

Det er undersøgelsens problemstilling at belyse opvækstforholdene for børn, der vokser op hos en fader. Det belyses, hvorved disse opvækstforhold adskiller sig fra opvækst hos en moder.

Er forholdene væsentligt anderledes end ved en opvækst hos moderen, fx med hensyn til hverdagslivsmestring, sociale og økonomiske forhold, samarbejde med den anden forælder mv.? Er faderen stillet anderledes på arbejdsmarkedet, fx med et mere konfliktfyldt rollepres mellem arbejde og hensyn til barnet, end moderen? Disse spørgsmål søges i denne undersøgelse belyst ved interview med den forælder, som har barnet boende.

Undersøgelsen omfatter børn i alderen 3-5 år, som bor hos den ene af de biologiske forældre. Kun ganske få (6 pct.) boede hos faderen, men stikprøven blev tilrettelagt

således, at der var nogenlunde lige mange af børnene, der boede hos henholdsvis faderen og moderen. Næsten 90 pct. af den udtrukne stikprøve blev interviewet (i alt 1.010 personer).

Samlivsforhold

I modsætning til hvad man måske skulle forvente, er der i 90'erne sket et relativt fald i andelen af børn, der vokser op hos faderen i forhold til den andel, der vokser op hos moderen, hvis man går ud fra, hvor børnene er tilmeldt ifølge folkeregistret.

Undersøgelsen viser, at omkring halvdelen af de 3-5-årige havde fået en stedforælder i hjemmet eller i besøgshjemmet. Især i de tilfælde, hvor barnet boede hos faderen, var der relativt ofte kommet en ny partner i besøgshjemmet (dvs. hos moderen).

For omkring 70 pct.'s vedkommende er der gået 2 eller flere år siden samlivsophøret imellem forældrene, inden de er flyttet sammen med en ny partner.

Undersøgelsen viser således, at det almindeligste er, at forældre med 3-5-årige hjemmeboende børn venter nogle år, inden de flytter sammen med en ny partner. Der er relativt flere af mødrene, der flytter fra det ene parforhold over i det andet.

Indkomstforhold

Det diskuteres, om de forældre, der har fået ansvaret for børnene, er repræsentative for de øvrige forældre. Det er således en antagelse, at de fædre, der aktivt har søgt

om at få ansvaret for børnene i højere grad har overskud, fx økonomisk og socialt, end de øvrige skilte fædre.

Imidlertid viser undersøgelsen, at når man finder forskelle imellem fædrenes og mødrenes socio-økonomiske forhold efter en familieopløsning, skyldes det hovedsagelig, at forholdene var forskellige allerede ved familiedannelsen. Der er således ingen nævneværdige indkomstforskelle imellem de fædre, der har forældreansvaret og samværsfædrene. Og der er nogenlunde samme indkomstforhold for de mødre, der har barnet boende som for dem, der er søgsmødre. En af forklaringerne kan bl.a. være, at en relativt stor del (1/3) af fædrene har fået ansvaret for barnet, fordi moderen ikke var i stand til at tage sig af det.

En sammenligning af fædre og mødre med 3-5-årige hjemmeboende børn viser, at der er relativt flere af mødrene, der ikke har gennemført en erhvervsuddannelse. Der er forholdsvis flere af fædrene, der har en faglig uddannelse, hvorimod mødrene i langt større udstrækning har en kortvarig erhvervsuddannelse (1-3 år).

Det er overraskende, at relativt mange af mødrene er arbejdsløse (30 pct.), men også blandt fædrene med 3-5-årige børn ses en forholdsvis høj arbejdsløshed (20 pct.).

Ligesom i en lang række udenlandske undersøgelser kan man i Danmark konstatere, at en relativt stor del af eneforsørgerne – og særlig mange af de enlige mødre – har lave indkomster. Årsagen hertil er arbejdsløshed, hvilket sammen med den dårlige økonomi må antages at udgøre en social og psykisk belastning.

Udviklingen i Danmark gennem de sidste 20 år har betydet, at der er blevet færre af eneforsørgerne, der har deltidsarbejde, og samtidig er der blevet flere arbejdsløse og flere med fuldtidsarbejde. Gruppen af eneforsørgerne med småbørn er således blevet polariseret mellem at arbejde fuldtid eller slet ikke at have erhvervsarbejde.

Børnebidrag

Undersøgelsen viser, at der er en bemærkelsesværdig forskel på enlige fædre og enlige mødre med hensyn til betaling af børnebidrag. En relativt stor del af fædrene (19 pct.) modtager *ikke* børnebidrag fra samværsmoderen, hvorimod samværsfædrene for langt de flestes vedkommende betaler børnebidrag (96 pct.).

Fædrenes manglende ihærdighed med hensyn til at opkræve børnebidrag fra samværsmoderen har imidlertid *ikke* – som man skulle tro – noget nævneværdigt at gøre med hverken deres egne indkomstforhold, moderens indkomst eller indkomstforskelle imellem forældrene.

Forklaringen skal snarere findes i forældrenes indbyrdes magtforhold. Specielt i tilfælde, hvor der er aftale om fælles forældremyndighed, undlader faderen at opkræve børnebidrag. I de tilfælde, hvor moderens forældreevne er svag (fx på grund af misbrugsproblemer, psykisk sygdom mv.), er der relativt flere af fædrene, der kræver børnebidrag. Man må således konkludere, at når en så forholdsvis stor del af fædrene undlader at opkræve børnebidrag, skyldes det sandsynligvis, at dette er indgået i den indbyrdes aftale, eller underforstået i aftalen om, hvor barnet skal bo.

Arbejdstidsforhold

De beskæftigede fædre med 3-5-årige børn har gennemgående en lidt længere erhvervsarbejdstid end mødrene. Disse forskelle afspejler antagelig de arbejdstidskrav og traditioner, forældrene møder på de forskellige arbejdsmarkeder. Men selv om fædre i gennemsnit har en lidt længere arbejdsdag, er fædrene sjældnere end mødrene i en situation, hvor de føler sig tidsmæssigt presset eller stresset, når de henter og bringer barnet eller køber ind. Baggrunden herfor skal nok findes i, (1) at fædrene generelt set har færre psykosomatiske stress-symptomer, (2) at de bliver mødt med mere positive reaktioner fra omgivelserne og (3) at de sjældent kommer for sent på grund af børnepasningsproblemer, fordi de gennemgående har mere fleksible arbejdstider.

Dagpasningslukketider

Institutionernes lukketider betyder, at en relativt stor del af eneforsørgerne kommer i klemme. Omkring 1/3 af forældrene – uanset om det er fædre eller mødre – angiver, at åbnings- eller lukketiderne giver dem problemer. Store dele af arbejdsmarkedet lader sig vanskeligt kombinere med de tilgængelige dagpasningsmuligheder. Dette kan være en faktor blandt flere andre faktorer, der således kan være med til at forklare den relativt høje arbejdsløshed, man finder blandt eneforsørgerne.

Arbejds-mæssig anerkendelse

Tidligere undersøgelser har vist en positiv sammenhæng mellem forældreevnen og arbejdets kompleksitet, udfordringer samt stimulation. En af forklaringerne herpå kan være, at et sådant udviklende arbejde ofte vil være et arbejde, hvor man føler sig

værdsat. Dette kan virke dæmpende på eventuelle psykosomatiske stress-symptomer. Nærværende undersøgelse viser endvidere, at der er en tæt sammenhæng mellem manglende arbejds-kvalitet og forskellige psykiske problemer. De, der har det dårligste psykiske helbred, er de arbejdsløse forældre.

Umiddelbart skulle man tro, at forældrenes engagement i arbejdet kunne betyde, at forældrene føler sig splittet mellem hensynet til arbejdet og hensynet til barnet. Men undersøgelsen bekræfter snarere en antagelse om, at de forældre, der har et arbejde, hvor de føler sig værdsat, har et større overskud sammen med deres børn end de forældre, der ikke føler sig værdsat på arbejdet – eller helt mangler et arbejde. Nærværende undersøgelse viser således, at de forældre, der føler sig værdsat på arbejdet, har lettere ved at undgå, at konflikter med de 3-5-årige udvikler sig til anvendelse af forskellige straffeforanstaltninger.

Psykisk overskud og konflikter

Undersøgelsen viser, at fædrene gennemgående er mere psykisk robuste end mødrene. Der er således relativt færre af fædrene, der har de undersøgte psykosomatiske stress-symptomer.

Ud over forældrerens køn er de forhold, der kan forklare et relativt højt stress-niveau, for det første manglende arbejde eller værdsathed på arbejdet, for det andet konflikter med samværsforælderen og for det tredje manglende social støtte fra omverdenen. Når man således finder nogle markante forskelle mellem fædre og mødre med hensyn til psykosomatiske stress-symptomer, så synes dette også at have baggrund i nogle reelle belastningsforhold.

Undersøgelsen viser, at såvel konfliktniveauet i hjemmet som barnets manglende trivsel blandt andet kan ses som et resultat af forældrenes psykosomatiske stress-symptomer. Hyppige konflikter med barnet med afstraffelse til følge har ikke sammenhæng med forældrenes manglende uddannelse, men ses statistisk at være afhængige af det psykosociale pres, forældrene er underlagt.

Barnets trivsel og samvær med besøgsforælderen

Ud over de arbejds-mæssige forhold synes den støtte, den tidligere partner kan give også at være af afgørende betydning for konfliktniveauet i barnets hjem. Man kan således se den positive indflydelse i de tilfælde, hvor der er aftalt fælles forældremyndighed, og hvor forældrene har indrettet sig med en relativt kort og overkommelig afstand imellem sig.

Fælles forældremyndighed er særligt hyppig i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen. I disse tilfælde har samværsforælderen (moderen) også bibeholdt en relativt hyppig kontakt med barnet. Det er således ikke overraskende, at børnene gennemgående trives bedre og har færre konflikter, der resulterer i afstraffelser af barnet i de tilfælde, hvor der er fælles forældremyndighed.

Undersøgelsen viser, at sandsynligheden for et begrænset samvær primært ses i de familier, hvor der enten er kommet en stedforælder i besøgshjemmet eller i barnets eget hjem. Uafhængigt heraf ser valg af fælles forældremyndighed efter familiens opløsning ud til at være et sikkert tegn på, at relationen til samværsforældren bekræftes. Ligesom en kort afstand imellem

forældrene ser ud til at lette et normalt samvær.

Derimod kan samværsforældrens psykiske problemer og misbrugsproblemer i sig selv have været begrundelsen for et reduceret samvær.

Kontakt med bedsteforældre

Ofte er resultatet af skilsmissen, at barnet har mistet kontakten med samværsforældrens forældre. Især hvis barnet bor hos moderen, er der en forhøjet risiko for, at barnet mister kontakten med farmoderen/farfaderen.

I de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, er der en større sandsynlighed for, at de forhenværende svigerforældre hjælper med at passe barnet i akutte situationer (fx ved barnets sygdom). I disse familier sikres barnet, at båndene til moderens familie holdes intakt ved hjælp af en generel hyppig kontakt.

Betydende belastningsforhold

Tidligere forskning om enlige forsørgere har ofte sat lighedstegn mellem enlige forsørgere og enlige mødre. Men forholdene for børn, der vokser op hos faderen, er ofte meget forskellige fra de forhold, der gælder for børn, som vokser op hos moderen. Der er således ikke belæg for uden videre at generalisere tidligere tiders forskning om enlige mødre til også at omfatte enlige fædre.

Umiddelbart troede man, at fædre havde vanskeligt ved at indleve sig i småbørnsforhold, da de hverken i deres barndom eller ungdom var opdraget til at skulle tage sig af småbørn. Det var baggrunden for, at man startede med at undersøge, om faderen

havde kompetence, sensitivitet og om han kunne reagere adækvat på barnets behov.

En række undersøgelser af fader-spædbarn-forholdet (se gennemgang hos Sommer, 1984 og 1996) viser, at faderen besidder denne kompetence i samme omfang som moderen.

Nærværende undersøgelse stemmer således overens med en række tidligere undersøgelser, der har beskrevet børn, der vokser op hos enlige mødre og enlige fædre, med hensyn til børnenes selvværd, sociale kompetence og hyppigheden og alvoren af deres eventuelle adfærdsvanskeligheder (Ambert, 1982; Schnayer & Orr, 1989; Fry, 1983; Lowenstein & Koopman, 1978; Rosen, 1979).

Undersøgelsen af de 3-5-årige børn viser i lighed med denne tidligere forskning, at de fædre, der har børnene boende hos sig, er lige så kompetente til at tage sig af børnene som børnenes mødre. Man kan ifølge sagens natur ikke få oplyst, hvordan de fædre, der ikke har børnene boende, ville have løst opgaven.

Men undersøgelsen viser også vigtigheden af, at opmærksomheden henledes på de forhold, der kan virke belastende eller udgøre risikofaktorer for familierne – uanset om det drejer sig om enlige mødre eller enlige fædre:

1. Arbejdsløshed, manglende værdsættelse på arbejdet, lavindkomstproblemer, manglende erhvervsuddannelse.
2. Psykiske problemer, psykosomatiske stress-reaktioner, manglende selvtilid.
3. Eneforældremyndighed (ikke fælles forældremyndighed), uoverkommelig

afstand til samværsforælderen, afbrudt eller sjældent samvær, manglende kontakt til bedsteforældrene (samværsforældrens forældre).

4. Ny stedforældre i besøgshjemmet, ny stedforælder i hjemmet.

Undersøgelsen viser, at ovenstående faktorer kan udgøre risikomomenter, således at håndteringen af disse belastninger kan være af betydning for barnets levkår i den opløste familie.

Er mor den bedste?

Det har ikke været undersøgelsens formål at belyse spørgsmålet, om barnet vil være bedst tjent med at bo hos den ene eller den anden af forældrene. Hvis man alligevel ønsker at anvende undersøgelsens resultater til at belyse dette spørgsmål, må man være opmærksom på en række begrænsninger i undersøgelsens design.

Umiddelbart ser det ud til, at de børn, der bor hos faderen, har nogle fordele, som de børn, der bor hos moderen, kun har i begrænset omfang.

For det første har de en hyppigere kontakt med den anden forælder. Samværet er sjældnere afbrudt. Som følge heraf er forbindelsen med begge bedsteforældrepar hyppigere intakt for de børn, der bor hos faderen.

For det andet er der oftere fælles forældremyndighed i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, hvilket ser ud til at give barnet nogle fordele.

For det tredje er fædrene gennemgående mindre tidspressede og har færre psykosomatiske stress-reaktioner end mødrene.

For det fjerde er det sjældnere, at konflikter udvikler sig til situationer, hvor barnet straffes. Fædrene afstår hyppigere fra at anvende slag som afstraffelsesmiddel end mødrene.

Man kan imidlertid indvende imod sådanne undersøgelsesresultater, at man sammenligner enlige fædre og enlige mødre med forskellige sociale baggrundsforhold. Undersøgelsen viser, at fædrene adskiller sig fra mødrene ved at have færre belastende forhold (fx med hensyn til økonomi, at være værdsat på arbejdet, at få positive reaktioner fra omgivelserne og have færre psykiske problemer).

Der er derfor gennemført en række analyser, hvor man sammenligner enlige fædre og enlige mødre med samme sociale baggrundsforhold. Analyserne viser, at når man finder forskelle mellem fædre og mødre i barnets kontakt med den anden forælder, så kan det forklares med forskellene i sociale baggrundsforhold.

Men med hensyn til psykosomatiske stressforhold, fælles forældremyndighed og anvendelse af slag som afstraffelse, så er børnene bedre tjent med at bo hos faderen – også når man tager højde for de betydende sociale baggrundsforhold.

Der er altså ingen af de undersøgte forhold, hvor man generelt kan sige, at barnet er bedre tjent med at være hos moderen, selv når man tager hensyn til de relevante baggrundsforhold.

Der er imidlertid nogle vigtige forbehold, man må tage med denne type af multivariate analyser, hvor man tager hensyn til flere faktorer på én gang.

Forskellene mellem fædrene og mødrene kan skyldes nogle forhold, som ikke indgår i undersøgelsens datamateriale. Det kan altså være nogle uobserverbare forskelle, som er afgørende for de fundne forskelligheder og ikke kønnet. Det er imidlertid ifølge sagens natur vanskeligt at imødekomme indvendinger af denne art.

Endelig har undersøgelser, der alene betragter tilstanden på et givet tidspunkt indbyggede vanskeligheder med at beskrive, hvad der er årsag, og hvad der er virkning.

Det kan endvidere være vanskeligt uden videre at generalisere nærværende undersøgelses resultater, fordi særlige forhold kan gøre sig gældende for disse relativt unge familier. I gennemsnit er familien opløst 2½ år forud for interviewtidspunktet, altså mens børnene var ganske små.

Kan undersøgelsens resultater generaliseres?

Ud af de 3-5-årige børn, der kun bor sammen med den ene af forældrene, er der 6 pct., der bor sammen med faderen. De øvrige 94 pct. bor hos moderen.

Umiddelbart skulle man tro, at fædrene med de hjemmeboende børn næppe er repræsentative for de øvrige fædre med børn i den pågældende aldersgruppe. Man får tanken, at det drejer sig om særlige "mønsterfædre", der har overskud til at tage sig af de 3-5-årige i tilfælde af familiens opløsning.

For det første er det indlysende, at fædrene med børnene ikke er repræsentative for de øvrige fædre. Hvis de skulle have været repræsentative, skulle beslutningen om,

hvor børnene skulle bo, have været afgjort ved lodtrækning.

For det andet kan man dog ikke herudaf konkludere, at de pågældende fædre er såkaldte "mønsterfædre". Vi ved ikke – og kan aldrig få at vide – hvordan de øvrige fædre ville have løst opgaven, hvis de havde fået børnene.

For det tredje viser undersøgelsen, at en relativt stor del af fædre netop har børnene boende, fordi moderen af den ene eller anden grund ikke er i stand til selv at tage vare på barnet/børnene (fx på grund af dødsfald, psykisk sygdom, alkoholisme, frihedsstraf mv.).

Undersøgelsen viser, at de fædre, der af disse tragiske grunde står alene tilbage med ansvaret for børnene, alligevel klarer opgaven lige så godt som de øvrige fædre.

Endelig viser undersøgelsen for det fjerde, at de fædre, der har fået børnene, har nogenlunde samme økonomiske indtjening som de øvrige fædre (samværsfædrene).

I denne forbindelse kan man inddrage tidligere undersøgelser til forståelse af for-

skellighederne. En væsentlig del af de forskelle, man i nærværende undersøgelse finder mellem de enlige mødre og de enlige fædre med hensyn til arbejdsløshed, erhvervsuddannelse og indkomst, fandtes allerede, da de boede sammen. Disse forskelle kan altså ikke henføres til, at fædrene i nærværende undersøgelse er positivt udvalgt.

Man kan altså ikke uden videre konkludere, at de fædre, der er omfattet af undersøgelsen, er nogle særlige "mønsterfædre".

På grund af den statistiske stikprøvemethode, som er anvendt til udvælgelse af fædrene og mødrene i nærværende undersøgelse og på grund af den relativt høje deltagelse blandt de udtrukne, må man konkludere, at undersøgelsens resultater er repræsentative for henholdsvis fædre og mødre med hjemmeboende 3-5-årige børn.

Men man kan ikke generalisere undersøgelsens resultater til at gælde for en hypotetisk situation, hvor man forestiller sig, hvad der ville ske, hvis en større andel af fædrene fik børnene i forbindelse med familieopløsninger.

Dataindsamling

Dataindsamling, population og stikprøve

Undersøgelsens population er børn, der bor hos enten faderen eller moderen. Der kan eventuelt bo en stedforælder i husstanden, men dette har ingen indflydelse på udvælgelseskriterierne.

Børnenes alder er afgrænset til at være 3-5 år den 1. januar 1995. Børnene skulle være danske statsborgere, født i Danmark af danske forældre¹⁾ og være bosiddende i Danmark på interviewtidspunktet²⁾. En tilstrækkelig nuanceret analyse af forskelligartede kulturelle forskelle i gruppen af herboende fremmede statsborgeres familieforhold var ikke mulig på grund af det relativt lille antal.

Den 1. januar 1995 var der i alt 37.049 børn, der kun boede hos den ene af forældrene i henhold til adresseoplysningerne og CPR-registeret. Det drejede sig om 34.989 børn, der bor hos moderen og 2.060 børn (6 pct.), der boede hos faderen.

Ifølge Danmarks Statistiks opgørelse³⁾ var der 21 pct. af mødrene, der levede i et nyt forhold, mens lidt færre (19 pct.) af fædrene var flyttet sammen med en ny partner.

Af sammenligningsmæssige hensyn blev stikprøven sammensat af nogenlunde lige mange fædre og mødre⁴⁾.

De forældre, i alt 1.179 personer, der var blevet udtrukket i brutto-stikprøven, fik tilsendt et brev, som informerede om un-

dersøgelsen. I brevet stod angivet, hvordan personerne var blevet udtrukket, og at det var frivilligt at deltage.

Interviewingen blev gennemført af Socialforskningsinstituttets særligt uddannede interviewerkorps, som er bosiddende spredt omkring i landet.

I forbindelse med interviewet viste det sig, at for 42 børns vedkommende tilhørte forældrene ikke populationen. Netto-stikprøven kom derefter til at bestå af 1.137 forældre (tabel 2.1).

Personer, hvorom det oplystes, at de var flyttet inden for landets grænser, blev normalt søgt interviewet på den nye adresse. Men der var omkring 4 pct., hvor det ikke lykkedes at få kontakt med vedkommende.

Kun omkring 6 pct. nægtede direkte at medvirke i undersøgelsen, da de blev kontaktet af interviewer, mens 2 pct. af andre grunde ikke kunne medvirke (sygdom, bortrejst mv.).

Næsten 89 pct. af de forældre, der tilhørte netto-stikprøven, ønskede at medvirke. Efter interviewingen blev den interviewede forælder spurgt, om han/hun eventuelt ville medvirke ved en opfølgende undersøgelse om nogle år. Dette svarede 99 pct. af de adspurgte bekræftende på.

Interviewingen fandt sted i februar og marts 1995. Interviewtiden var beregnet til 25 minutter i gennemsnit. De personer,

Tabel 2.1.
Stikprøvens sammensætning.

	I alt	Fædre	Mødre
I alt i brutto-stikprøven:	1.179	576	603
<i>Uden for populationen:</i>			
Flyttet til udlandet	3	2	1
Forældre bor sammen	38	21	17
Barnet i familiepleje	1	1	0
I alt uden for populationen	42	24	18
<i>Tilhører populationen:</i>			
Interviewet	1.010	478	532
Nægter at medvirke	69	40	29
Sygdom, bortrejst, på hospital	9	4	5
Ikke truffet, flyttet	40	24	16
Andet	9	6	3
Netto-stikprøven i alt	1.137	552	585

Anm.: Den samlede opnåelsesandel blev 89 pct. Opnåelsesprocenten for fædre blev 87 og for mødre 91. Ved interviewet viste det sig, at 7 af børnene var tilmeldt hos den ene forælder, men tilbragte 2/3 eller mere af tiden hos den anden. I disse tilfælde lykkedes det i stedet at få et interview med den forælder, der havde barnet boende. Brutto-stikprøven bestod af det samlede antal udtrukne, som også indeholdt nogle personer, der ved nærmere undersøgelse viste sig ikke at opfylde udvælgelseskravene til populationen. Af praktiske grunde skulle det for det første være en betingelse, at barnet boede i Danmark. Udtrækningen skete umiddelbart før interviewingen fra et ajourført register, så der var kun ganske få, der var flyttet. Som en følge heraf var der kun ganske få, der var flyttet til udlandet (herunder Grønland og Færøerne), da interviewingen gik i gang, hvorved de udgik af undersøgelsen. For det andet var der i brutto-stikprøven et mindre antal, der ikke opfyldte udvælgelsesbetingelserne, fordi forældrene til det udtrukne barn ifølge CPR-registeret stod opført på forskellige adresser, men i praksis boede sammen. I disse sager viste det sig allerede i starten af interviewet, at CPR-registerets oplysninger ikke stemte overens med familiens situation. Det drejede sig kun om 3 pct. af den samlede stikprøve. Tallet kan imidlertid være større, fordi der var en del (i alt 40 forældre), der ikke kunne træffes trods gentagne besøg på bopælen mv. For det tredje var der i et enkelt tilfælde tale om, at det udtrukne barn ikke boede hos nogen af forældrene, men var i familiepleje.

der ikke kunne interviewes telefonisk, enten fordi deres nummer ikke kunne opspores (fx hemmelige numre, ikke listede numre) eller fordi de ikke havde telefon, blev så vidt muligt søgt interviewet på deres bopæl. Tidligere undersøgelser har vist, at dette problem kan være særligt udbredt netop blandt enlige (Nygaard

Christoffersen, 1984). Alligevel lykkedes det at gennemføre 79 pct. af interviewene telefonisk og resten ved besøg.

Stikprøveusikkerheden

Man vælger af nemhedsgrunde som regel at udspørge en stikprøve i stedet for hele populationen, men herved introduceres et

usikkerhedsmoment, idet man kan forestille sig, at der vil komme nogle andre resultater, hvis man havde udtrukket en anden stikprøve end den aktuelle.

Denne usikkerhed kan beregnes, når man har udtrukket stikprøven ved hjælp af statistisk lodtrækning blandt alle fædre og mødre i populationen. Usikkerheden udtrykkes ved signifikansniveau: $P^{5)}$.

Et signifikansniveau på fx 0,05 udtrykker, at sandsynligheden for, at de fundne forskelle skyldes stikprøveusikkerheden, er mindre end 5 ud af ethundrede.

Børnenes antal, alder og køn

Da der erfaringsmæssigt kan være meget forskelligartede forhold, der har betydning for barnets levestandard, afhængigt af barnets udvikling og modenhed, har man i nærværen-

Tabel 2.2.

Fordelingen af børnenes antal, alder og køn imellem ikke samboende forældre med 3-5-årige børn. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
<i>Aldersfordeling for de udvalgte børn</i>			
3 år	17	24	23
4 år	32	33	33
5 år	44	36	37
6 år ²⁾	7	7	7
I alt	100	100	100
Gennemsnitsalder: Antal år	4,4	4,3	4,3
<i>Kønsfordeling</i>			
Piger	44	53	53
Drenge	56	47	47
I alt	100	100	100
<i>Antal børn³⁾</i>			
1 barn	38	36	36
2 børn	36	45	44
3 børn	18	14	14
4 eller flere børn	7	5	5
I alt	99	100	99
Gennemsnitligt antal	2,0	1,9	1,9
Antal interviewede personer	478	532	1.010

Anm.: Ved aldersfordelingen er $P < 0.025$, men ved kønsfordelingen er $P < 0.003$. Med hensyn til antal børn er der ingen signifikante forskelle.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Nogle få af børnene, der pr. 1. januar 1995 var 3-5 år, var ved interviewingen blevet 6 år.

3) Såvel udeboende som hjemmeboende børn var medtaget, men ikke stedbørn.

de undersøgelse valgt en forholdsvis homogen aldersgruppe: de 3-5-årige. Spørgsmål om barnets trivsel og velbefindende kunne derfor stilles enslydende til alle forældre med børn inden for denne aldersgruppe.

Undersøgelsen viste imidlertid, at der på trods af det lille aldersspænd alligevel var om end mindre, så dog signifikante forskelle i aldersfordelingen på den gruppe af børn, der boede hos faderen i forhold til den gruppe, der boede hos moderen. Der var således relativt flere 3-årige børn, der boede hos moderen og relativt flere af de 5-årige, der boede hos faderen, men for-

skellene var, som det ses af tabel 2.2, af mindre omfang.

Der var derimod en mere markant forskel i børnenes fordeling imellem forældrene afhængigt af barnets køn. Som forventeligt var der relativt flere af drengene, der boede hos faderen end hos moderen. Blandt de udvalgte 3-5-årige børn, der boede hos faderen, var 44 pct. piger (56 pct. drenge), mens omkring 53 pct. af de udvalgte 3-5-årige børn, der boede hos moderen, var piger og 47 pct. var drenge. Der var ingen nævneværdige forskelle imellem antal børn, som de interviewede var forældre til.

Noter:

- 1) Omkring 6 pct. blev udelukket på grund af kravet om, at såvel barnet som forældrene skulle have dansk statsborgerskab.
- 2) Nogle af børnene vil være fyldt 6 år, men børnegruppen omtales for nemheds skyld som 3-5-årige, fordi børnegruppen er repræsentativt udvalgt blandt 3-5-årige den 1. januar 1995.
- 3) Opgørelse pr. 1. januar 1995 fra Danmarks Statistik: Befolkningens bevægelser, 1994.
- 4) Udtrækssandsynligheden for børn hos fædre og mødre blev henholdsvis 0,27 og 0,017. Ved opgørelser, der sigter på at beskrive populationen af 3-5-årige i hele landet, anvendes vægtede gennemsnit beregnet på grundlag af udtrækssandsynligheden.
- 5) Ved sammenhængen imellem to variabler, der hver kun har to udfaldsmuligheder, er anvendt Fishers eksakt test, hvor det faktiske signifikansniveau beregnes eksakt. Den laveste signifikansværdi angivet i teksten er for nemheds skyld angivet til 0,0001. Ved sammenhæng imellem variabler med et større udfaldsrum er anvendt chi-i-anden-test, som er approximativ. Det lavest beregnede signifikansniveau er her 0,0005.

Udvikling i antal børn hos enlige fædre

Tidligere undersøgelser af børns opvækst hos enlige forældre beskæftiger sig for en stor dels vedkommende med engelske, australske og nordamerikanske forhold. Baggrunden herfor er blandt andet, at der igennem 1970'erne og 1980'erne i USA har været en relativt stor stigning i antallet af skilsmisser, hvor faderen fik forældremyndigheden (Facchino & Aron, 1990). Man har således kunnet konstatere en stigning i andelen af enlige fædre i forhold til enlige mødre. Stigningen fra 1974-1990 har været fra omkring 8 pct. til 15 pct. af eneforsørger-familierne i USA (Meyer & Garasky, 1993).

Der er givet en række forklaringer på denne udvikling (Greif, 1992). For det første en samfundsændring i retning af større ligestilling, for det andet ændring af lovgivningen med kønsneutrale bestemmelser, for det tredje argumenteres der for, at fædrene er blevet mere interesserede i at påtage sig ansvaret, og for det fjerde er stigmatiseringen af de mødre, der fragiver sig forældremyndigheden, blevet mindre.

Endelig er det en vurdering, at den ændrede udvikling i USA skyldes, at flere fædre søger om forældremyndigheden ved skilsmisse, og at de i stigende grad får støtte hertil fra domstole og advokater (Risman & Park, 1988).

Imidlertid har man *ikke* kunnet spore en tilsvarende udvikling for Danmarks vedkommende. Ganske vist har den øgede

skilsmissehyppighed betydet, at flere og flere børn vil bo og vokse op hos en enlig forælder – og dermed er der flere, der vokser op hos faderen.

Man kan iagttage, at andelen, der bor hos en enlig forælder, er steget jævnt i perioden 1974-96 fra 9 pct. til 16 pct. af samtlige 0-17-årige hjemmeboende børn¹⁾. Samtidig er antallet af børn, der bor hos en enlig fader steget i nogenlunde samme hastighed fra 14.000 til 18.000 børn. Andelen af børn, der bor hos en enlig fader, sammenlignet med dem, der bor hos en enlig moder, har således været nogenlunde stabil²⁾ i de sidste to årtier (se tabel 3.1).

Man kan således konstatere, at selv om de sidste 20 år har været kendetegnet ved dels en stigende skilsmissehyppighed, dels en markant stigende erhvervsmæssig beskæftigelse blandt småbørnsmødrene, kan nordamerikanske erfaringer om, at en større andel af børnene bor hos enlige fædre, ikke umiddelbart overføres til danske forhold.

En vurdering af udviklingen peger tværtimod på, at tendensen er, at der bliver relativt *færre* børn, der vokser op hos fædre, i forhold til den andel, der vokser op hos moderen, hvis man går ud fra, hvor børnene er tilmeldt folkeregisteret.

En del af forklaringen kan være, at relativt mange unge familier lever papirløst, og at

Tabel 3.1.

Skønsvist anslået antal 0-17-årige børn (i 1.000), der på opgørelsestidspunktet boede hos en enlig fader/moder. 1974-1996.

	1974	1980	1985	1990	1991	1996
Enlig fader	14	15	19	14	19	18
(Procent)	(14)	(13)	(15)	(11)	(12)	(11)
Enlig moder	86	98	110	115	145	154
(Procent)	(86)	(87)	(85)	(89)	(88)	(89)
I alt	100	113	129	129	164	172
(Procent)	(100)	(100)	(100)	(100)	(100)	(100)

Anm.: Omnibusundersøgelserne for 1974-1990. Disse er baseret på interview med stikprøver af den voksne danske befolkning i løbet af det pågældende kalenderår (upubliceret materiale). Opgørelserne for 1991 og 1996 er baseret på Danmarks Statistiks opgørelser på grundlag af CPR-registeret den 1. januar det pågældende år. Disse opgørelser vil have en tendens til at overvurdere antallet af enlige, fordi visse typer af papirløse parforhold vil blive opfattet som enlige (Nyt fra Danmarks statistik, 179, 1994). Forskellene imellem sammentællinger og "i alt-kolonnen" skyldes afrundinger.

disse familier har en relativt høj "skilsmissehyppighed", hvor moderen tidligere havde en fortrinsstilling med hensyn til forældremyndighedsspørgsmålet³⁾.

Udvikling i antal børn i stedfamilier

Opgørelser af antallet af børn, der bor hos en enlig forælder på et givet tidspunkt, vil være påvirket af omfanget af familieoplosninger og af tilbøjeligheden til at flytte sammen med en ny partner.

Man kan fx antage, at en medvirkende forklaring på begrænsningen i antallet af enlige fædre kan være, at de enlige fædre er "hurtigere" til at finde ind i et nyt forhold end de enlige mødre. De efterfølgende analyser vil vise, om dette er en korrekt antagelse.

Af Danmarks Statistiks opgørelser pr. 1. januar hvert af årene fra 1991-96 fremgår, at for såvel fædrene som mødrenes vedkommende boede den pågældende i om-

kring en tredjedel af tilfældene sammen med en ny partner – alt afhængigt af barnets alder. Af tabel 3.2 fremgår det, at omkring en femtedel af børnene i aldersgruppen 3-5 år levede i en stedfamilie, mens dette var tilfældet for omkring dobbelt så mange af de teenagere, hvor forældrene ikke boede sammen.

Ud fra disse registeropgørelser må man aflive myten om, at de enlige fædre hurtigt finder sammen med en ny partner. Tværtimod fremgår det, at fædre snarere lever alene lidt oftere, end det er tilfældet for enlige mødre med børn i samme aldersgruppe (tabel 3.2).

Det ser således ud til, hvad enten barnet bor hos moderen eller hos faderen, at det er børnenes alder, der er afgørende for forekomst af stedfamilieforhold. Dette kan afspejle, at relativt mange enlige forældre med hjemmeboende børn venter nogle år, inden de starter et nyt samlivsforhold.

Tabel 3.2.

Procentandele af 3-17-årige børn, der boede i en stedfamilie i forhold til antal børn i den pågældende aldersgruppe, der på opgørelsestidspunktet boede hos enten faderen eller moderen. 1991-1996.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
<i>3-5-årige</i>						
hos far	21	21	21	20	19	21
hos mor	22	22	21	21	21	21
<i>6-12-årige</i>						
hos far	36	36	36	35	35	35
hos mor	37	37	36	36	35	35
<i>13-17-årige</i>						
hos far	39	40	39	39	38	38
hos mor	39	39	39	39	39	39

Anm.: Barnets forældre er ikke samlevende, men faderen hhv. moderen er i denne opgørelse enlig eller samlevende med en stedforælder til det pågældende barn. Opgørelserne for 1991-1996 er baseret på Danmarks Statistiks CPR-register den 1. januar det pågældende år. Denne opgørelsesmetode er afhængig af problemerne med at opgøre de papirløse parforhold.

Kilde: Danmarks Statistik: Befolkningens bevægelser for diverse årgange.

Der findes forskellige skøn over, hvor længe børn fra opsplittede familier lever i en eneforsørgerfamilie. Således angiver Thaulow & Gamst (1987), at de enlige forsørgere i gennemsnit er alene med deres børn i ca. 6 år. Schlesinger (1982) kommer frem til et gennemsnit på omkring 5 år for nordamerikanske børn.

Relativt mange af de børn, der oplever, at forældrene skilles, må således indstille sig på, at de enten får en stedforælder i deres eget hjem eller i den anden forælders hjem. Imidlertid fandt Furstenberg & Cherlin (1991) i deres undersøgelse, at stedfamilien er relativt ustabil. Hver fjerde af de 16-årige, som havde fået en stedforælder i det hjem, de boede i til daglig, havde også oplevet, at det andet forhold gik i opløsning inden for de første fem år. Dette andet

forhold havde en væsentlig højere ustabilitet end førstegangs-samlivsforhold.

Man må således regne med, at relativt mange af de unge, der bor hos en enlig forælder som 15-16-årig, vil have erfaringer med stedforældre enten i deres eget hjem eller i besøgshjemmet.

Nærværende undersøgelse var i planlægningsfasen tænkt som en undersøgelse af enlige forsørgere med små børn. Men da relativt mange af børnene før eller senere vil komme i en stedfamilie, valgte man at se bort fra, hvorvidt den forælder, der har barnet boende, var enlig på opgørelsestidspunktet eller samlevende med en ny samlever. Ud fra dette forløbs perspektiv valgte man at forsøge at følge de pågældende børn ved at geninterviewe forældre-

ne efter nogle år, uanset om der aktuelt var en stedforælder i bopælsfamilien.

Nærværende undersøgelse viser, at næsten halvdelen (47 pct.) af de 3-5-årige har fået en stedforælder enten i hjemmet eller i besøgshjemmet. Især i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, er der relativt ofte kommet en ny partner hos moderen.

Interviewundersøgelsen giver en lidt højere andel af de 3-5-årige, der har en stedforælder boende i hjemmet, end det er tilfældet med de opgørelser, der er baseret på folkeregisterets oplysninger. Mens man i interviewundersøgelsen (tabel 3.3) finder, at omkring 28 pct. af de 3-5-årige børn bor i en stedfamilie, så er det ifølge registeropgørelserne (tabel 3.2) kun omkring 21 pct. af de 3-5-årige, der er i denne situation. Dette svarer til tidligere erfaringer, hvor registeropgørelser har en tendens

til at undervurdere antallet af (papirløst) samlevende.

Men uanset om opgørelsen sker ved interview eller ud fra registeroplysninger, så er konklusionen den samme. De enlige fædre, der har børnene boende, har sjældnere fået en ny samlever, end det er tilfældet for de enlige mødres vedkommende.

Udvikling i antal børn, der vokser op hos faderen

Der er i en lang række forskningsartikler baseret på nordamerikanske erfaringer fremsat formodninger om, at udviklingen går i retning af, at flere og flere børn vil komme til at vokse op hos faderen.

Man begrundet denne antagelse med, at der for det første sker en udvikling i retning af en større kønsrollelighed (Hanson, 1986). Man mener at kunne iagttage, at

Tabel 3.3.

Andelen af 3-5-årige børn hos ikke samboende forældre, der har stedforælder i hjemmet eller i besøgshjemmet¹⁾. Procentandele.

	Bor hos fædre	Bor hos mødre	I alt ²⁾	P<
Stedforælder i hjemmet ¹⁾	25	28	28	-
Stedforælder i besøgshjemmet ³⁾	48	30	31	0,0005
Enten stedforælder i hjemmet, i besøgshjemmet eller begge steder	58	47	47	0,001
Antal Interviewede personer	478	532	1.010	

Anm.: Tabellen viser fx, at andelen af de 3-5-årige, der bor hos faderen for 25 pct.'s vedkommende har en stedforælder i hjemmet. Andelen af de 3-5-årige, der bor hos faderen har for 48 pct.'s vedkommende en stedforælder i besøgshjemmet. Over halvdelen (58 pct.) af de børn, der bor hos faderen har enten en stedforælder i hjemmet, i besøgshjemmet eller begge steder.

1) Enker/enkemænd ikke medregnet.

2) Vægtede gennemsnit, der for i alt-kolonnens vedkommende viser forholdene for 3-5-årige i hele landet.

Da der er forholdsvis mange af de 3-5-årige, der bor hos moderen, vejer disse tungt i gennemsnittet.

3) Ny partner hos samværsforælderen.

FOTO: GEORG SESSLER/BILLEDHUSET

flere og flere fædre involverer sig tidligt i ansvaret og omsorgen for deres børn.

For det andet har man samtidigt kunnet konstatere en stigende tendens til, at forældrene skilles. En stigende tendens gennem de seneste årtier til at flytte fra hinanden har således i større og større omfang berørt familier med børn. Man regner således med, at omkring en tredjedel af børnene i løbet af deres barndom vil opleve, at forældrene flytter fra hinanden (Nygaard Christoffersen, 1993).

Og for det tredje nævnes tendensen til, at kvinderne hyppigere får en erhvervsuddannelse og dermed en stærkere erhvervmæssig tilknytning. Ifølge disse antagelser

betyder det, at flere fædre får muligheden for at overtage barnet/børnene. Den sidste hypotese underbygges i nogen grad af undersøgelser af, hvilken betydning mødrenes erhvervstilknytning har for fædrenes tidlige omsorgsfunktioner.

Eksempelvis kan man nævne, at erfaringerne fra to-forsørgerfamilierne synes at være, at jo mere moderen var erhvervsmæssigt involveret, jo større del af ansvaret for husarbejdet, børnepasning mv. påhvilede faderen (Andersen, 1991).

I den forbindelse kan nævnes en dansk undersøgelse af fædres brug af forældreorlovsoordningen, der i lighed med de øvrige nordiske undersøgelser viste, at netop *mo-*

derens erhvervsituation var meget vigtig for at kunne forstå, hvorfor nogle fædre tog forældreorlov, og andre ikke gjorde det (Kaul & Brandth, 1988; Haas, 1986; Grönvik et al., 1988). Moderens tilknytning til arbejdsmarkedet i kraft af en erhvervsuddannelse – især hvis den var af længere varighed end faderens – synes at være den vigtigste forklaring på, om faderen overtog den sidste del af barselsorloven i stedet for moderen (Nygaard Christoffersen, 1990).

Men også andre forhold gjorde sig gældende. Undersøgelsen viste, at fædre, der arbejdede på kvindedominerede arbejdspladser, eller fædre, der var ansat i den offentlige sektor, var overrepræsenterede blandt de ca. 3 pct. af fædrene, der tog orlov. Dette resultat peger på, at miljøet på fædrenes arbejdsplads spiller en rolle.

Men det skal tilføjes, at udviklingen i antal fædre, der tager del i forældreorloven, har været nogenlunde stabil på dette meget lave niveau. Udviklingen på dette område underbygger således ikke forventningerne om en forøgelse af andelen af enlige fædre.

I den forbindelse kan nævnes nogle mindre danske undersøgelser, der viser, at mænd på bestemte dele af arbejdsmarkedet gennemgående har færre muligheder for fleksibilitet, hvilket dels skyldes arbejdspladskulturen i de områder, hvor mænd finder beskæftigelse, dels generelle forventninger til mænd om at prioritere arbejdet før familien (Carlsen & Larsen, 1993).

Man kan således konstatere, at selv om de sidste 20 år har været kendetegnet ved dels en stigende skilsmissehyppighed, dels en

markant stigende erhvervsmæssig beskæftigelse blandt småbørnsmødrene, synes prognoserne om flere børn hos enlige fædre ikke at passe på danske forhold.

Den stigende skilsmissehyppighed herhjemme gennem de sidste årtier har samtidig været kendetegnet ved, at skilsmisserne har fundet sted tidligere og tidligere i ægteskabet, altså antagelig mens børnene var relativt små⁴⁾. Da barnets alder synes meget afgørende for, om det forbliver hos faderen eller moderen, kan de tidlige familieoplysninger i sig selv betyde, at der vil ske en relativ stigning i andelen af børn, der vil forblive hos moderen.

På den anden side nævner Hanson (1986) i en beskrivelse af udviklingen i USA, at gennemsnitsalderen for børn, der bor hos faderen har været faldende, idet det er blevet mere accepteret, at mænd påtager sig en omsorgsrolle over for mindre børn. Man kan ikke ud fra det foreliggende danske materiale sige noget sikkert om, hvorvidt udviklingen herhjemme i fremtiden vil følge det samme forløb.

Danske registeropgørelser baseret på hele befolkningen viser, at omkring hvert niende af samtlige børn, der ikke bor sammen med begge forældre, i dag bor hos faderen. Han er i disse tilfælde enten enlig eller samlevende med en stedmoder til barnet. Det drejer sig om ca. 28.000 børn i alderen 0-17 år (tabel 3.4).

Man kan *ikke* i den begrænsede periode (1991-96), hvor disse opgørelser har fundet sted, iagttage nogen nævneværdige ændringer i udviklingen bortset fra, at det ser ud til, at der har været et ganske svagt, men stabilt fald i andelen af børn hos fædre

Tabel 3.4.

Antal 0-17-årige børn (i 1.000) der på interviewtidspunktet boede hos enten faderen eller moderen. 1991-1996.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Hos faderen	31	30	29	29	28	28
(Procent)	(12)	(12)	(12)	(11)	(11)	(11)
Hos moderen	220	222	225	226	228	231
(Procent)	(88)	(88)	(88)	(89)	(89)	(89)
I alt	251	252	254	255	256	259
(Procent)	(100)	(100)	(100)	(100)	(100)	(100)

Anm.: Faderen hhv. moderen er i denne opgørelse enlig eller samlevende med en stedforælder til det pågældende barn. Opgørelserne for 1991-1996 er baseret på Danmarks Statistiks CPR-register den 1. januar det pågældende år. Denne opgørelsesmetode er uafhængig af problemerne med at opgøre de papirløse parforhold. Forskellene imellem sammentællinger og "i alt-kolonnen" skyldes afrundinger.

Kilde: Danmarks Statistik: Befolkningens bevægelser for diverse årgange.

fra 12 til 11 pct. En tilsvarende udvikling kan i øvrigt iagttages i Norge (Jensen, 1996, se bilagstabel 3.1).

Varighed siden familiens opløsning

Langt de fleste af fædrene og mødrene med 3-5-årige børn (omkring 86 pct.) har fået det daglige ansvar for børnene efter familiens opløsning, enten på grund af skilsmisse eller ved ophævelse af det papirløse samliv.

Omkring hver ottende (12 pct.) af de 3-5-årige i nærværende undersøgelse har aldrig boet sammen med faderen (tabel 3.5). For den samlede gruppe af enlige mødre udgør denne gruppe således en relativt stor del⁵⁾.

Men ud af en fødselsårgang, som omfatter alle børn født et bestemt kalenderår, syner denne gruppe ikke af så meget. Til sammenligning kan således nævnes en registeropgørelse, der viser, at kun for omkring 5 pct. af samtlige i en fødselsårgang bor for-

ældrene ikke sammen ved barnets fødsel (Nygaard Christoffersen, 1993). Andelen har været nogenlunde stabil de sidste 12 år i disse opgørelser (tabel 3.6). Men det skal bemærkes, at en del af disse mødre og børn flytter sammen med faderen efter fødslen. Dette kan være forklaringen på, at man i nærværende undersøgelse om de 3-5-årige finder, at det er omkring 2 pct. af hele fødselsårgangen (indbefattet de øvrige 3-5-årige), der aldrig har boet sammen med faderen.

Nærværende stikprøveundersøgelse viste, at for de 3-5-årige, som kun boede sammen med den ene af deres forældre på interviewtidspunktet, var det kun nogle ganske få (3 pct.), der havde mistet den ene forælder ved dødsfald (tabel 3.5). Men denne gruppe udgør en forholdsvis stor del af børnene, der bor hos faderen. Hver syvende (14 pct.) af fædrene var enkemænd. Kun omkring 2 pct. af mødrene var blevet enlige på grund af ægtefællens eller samleverens død⁶⁾.

Tabel 3.5.
Varigheden siden familieopløsningen. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
1 år eller kortere tid	22	16	17
2 eller flere år siden	64	69	69
Aldrig boet sammen	1	12	12
Enke/enkemand	14	2	3
I alt	101	99	101
Gennemsnitsvarighed ²⁾	2,3 år	2,7 år	2,7 år
Barnets gennemsnitlige alder ved familieopløsningen	2,1 år	1,7 år	1,7 år

1) Der er anvendt vægtede tal.

2) Personer, der ikke har boet sammen, er ikke medtaget i gennemsnittet. 2 personer var uoplyst.

Tabel 3.6.
Antal levendefødte børn med gifte/samlevende eller enlige mødre. 1982-1994. Procent.

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Gifte/ samlevende	93,3	92,6	93,3	92,6	93,0	94,0	94,0	93,3	93,2	93,3	93,3	92,7	92,8
Enlige mødre	3,4	4,0	3,8	4,4	4,4	4,0	4,1	4,8	5,0	5,1	5,0	5,1	5,2
Uoplyst	3,4	3,4	3,0	3,0	2,6	2,1	1,9	1,9	1,8	1,6	1,7	2,2	1,9
I alt	100,1	100,0	100,1	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9
Antal i 1.000	39,5	59,8	51,8	53,7	55,3	56,2	58,8	61,4	63,4	63,3	67,7	67,4	69,7

Anm.: Kun for april-december i 1982. Andelen af børn født af enlige mødre ser ud til at være steget fra 3,4 pct. til 5,0 pct., men samtidig er andelen af uoplyste faldet fra 3,4 pct. til 1,7 pct. Man må antage, at en relativt stor del af de uoplyste i 1980'erne dækkede over relativt mange enlige mødre, som ikke boede sammen med faderen, da de blev adspurgt i forbindelse med jordemoderundersøgelserne.

Kilde: Det Medicinske Fødselsregister, Sundhedsstyrelsen (diverse årgange).

Psyriske problemer ved skilsmisse og enkestand

Nogle af de psyriske problemer, som nogle af forældrene havde, kan delvist forklares ved det tab, de har lidt ved at miste samleveren. Som forventeligt har enkerne/enkemændene oftere en følelse af tomhed, og de har relativt oftere end andre enlige

søgt professionel hjælp til at løse deres psyriske problemer hos fx egen læge, psykiater, psykolog, terapigruppe eller på hospital (tabel 3.7).

Til gengæld er de ikke mere belastet af en lang række andre psyriske problemer end øvrige enlige. Psykosomatiske stress-symp-

Tabel 3.7.**Psyriske problemer for skilte fædre og mødre samt enker/enkemænd. Procentandele.**

	Skilte/ familieopløsning	Enker/ enkemænd	P<
Har ofte/ind imellem søvnforstyrrelser (fx søvnløshed, mareridt)	25	22	-
Har ofte/ind imellem angstanfald	8	4	-
Har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapigruppe eller på hospital	30	46	0,003
Et eller flere af ovenstående problemer	45	55	-
Psykosomatiske stress-symptomer ¹⁾	47	38	-
Har ofte en følelse af tomhed	23	33	0,05
Føler sig ofte afvist af andre	6	12	-
Mangler ofte selvtillid	23	17	-
Antal interviewede	932	78	1.010

Ann.: Tabellen viser, at blandt de forældre, der bor alene med børnene som følge af familieopløsning, har 25 pct. søvnforstyrrelser. Blandt enker/enkemænd er det 22 pct., hvor dette er forekommet. På grund af det relativt lille antal interviewede, der er enker/enkemænd, er der anvendt Fishers eksakte test ved beregning af P'erne.

1) Ved psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

tommer, manglende selvtillid, søvnforstyrrelser og angstanfald er ikke hyppigere forekommende blandt enker/enkemænd end blandt de andre, der har været igennem en familieopløsning.

Nuværende samlivsforhold

Ca. en fjerdedel af forældrene er på interviewtidspunktet igen gift/samlevende, mens næsten lige så mange har en fast kæreste eller ven. Omkring halvdelen har således hverken en samlever eller en fast kæreste. Der er ingen nævneværdige forskelle imellem fædre og mødre, hvad dette angår. (De observerede forskelle er så små, at de ligger inden for stikprøveusikkerheden.)

Man ser flere steder påstanden om, at enlige mødre har en tendens til at forblive enlige i en længere periode end enlige fædre (se fx Schnayer & Orr, 1989).

Det er imidlertid som tidligere nævnt en myte, at de enlige fædre med små hjemmeboende børn hurtigst muligt finder en ny samlever, der så sørger for børnenes pasning og det huslige arbejde. Undersøgelsen viser snarere det modsatte. Der er således lidt flere af mødrene, der flytter fra det ene parforhold over i det andet. Men det almindeligste er, at forældrene venter i nogle år, inden de flytter sammen med en ny partner (tabel 3.9).

Tabel 3.8.
Nuværende samlivsforhold. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Gift/samlevende	26	28	28
Fast kæreste/ven	20	25	24
Ingen af delene	54	47	48
I alt	100	100	100

Anm.: Ingen signifikante forskelle.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen, således at man her får et landsdækkende skøn.

Tabel 3.9.
Varigheden inden nyt samlivsforhold¹⁾. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ²⁾
<i>Nyt samlivsforhold</i>			
Umiddelbart efter familieophør ³⁾	4	7	7
1 år efter	10	8	8
Mere end 1 år efter	10	10	10
Intet nyt samlivsforhold på interviewtidspunktet	75	74	74
I alt	99	99	99

Anm.: 23 personer var uoplyste med hensyn til dette spørgsmål. Ingen signifikante forskelle.

1) Ved samlivsforhold forstås her, at parterne er flyttet sammen.

2) Vægtede tal i i alt-kolonnen.

3) Samlivsophøret med barnets mor/far ophørte samme år som vedkommende flyttede sammen med en ny partner.

Noter:

- 1) Danmarks Statistik: Befolkningens bevægelser, diverse årgange.
- 2) De udsving imellem årene, der i øvrigt kan konstateres, skyldes antagelig dels stikprøveusikkerheder vedrørende 1974-1990, dels forskelle i opgørelsesmetoder.
- 3) Moderen havde automatisk forældremyndigheden alene i disse tilfælde. De to parter var således ikke juridisk ligestillede i spørgsmålet om forældremyndighed. Tidligere (før 1.1.1996) tog man således ikke udelukkende hensyn til, hvad der var bedst for barnet efter den danske lovgivning. Lovændringen, der trådte i kraft 1.1.1996 betyder, at hvis faderen ved samlivets ophør kræver forældremyndigheden, skal retten afgøre forældremyndighedsspørgsmålet under hensyn til, hvad der er bedst for barnet (jf. § 12 i lov om forældremyndighed og samvær), uanset om forældrene er gift eller ej.
- 4) En undersøgelse viser, at over 90 pct. boede hos moderen efter separationen, hvis barnet var under 3 år, hvorimod nær ved en tredjedel af de 16-17-årige boede hos faderen umiddelbart efter, at forældrene var flyttet fra hinanden (Nygaard Christoffersen, 1993).
- 5) Omregnet til hele fødselsårgangen af børn, der var 3-5 år pr. 1. januar 1995, svarer det til, at omkring 2 pct. aldrig har boet sammen med faderen.
- 6) Mødrene har en lavere dødelighed end fædrene. Enkestanden kommer til at veje tungt blandt de enlige fædre med hjemmeboende børn, fordi fædrene i øvrigt relativt sjældent får børnene ved familieopløsning.

Socio-økonomiske forhold

Det er denne undersøgelses formål at belyse opvækstforholdene for 3-5-årige, der vokser op hos faderen, sammenlignet med de relativt mange flere, der vokser op hos moderen.

Et af de spørgsmål, der opstår, når man ønsker at sammenligne børns opvækst hos enlige fædre med opvæksten hos enlige mødre, er, hvorvidt de enlige fædre med hjemmeboende børn er repræsentative for de skilte fædre?

Der er nogle undersøgelsesresultater, der tyder på, at de fædre, der i dag har ansvaret for børnene, antagelig *ikke* er repræsentative for de skilte fædre. Flere forskere fremhæver derfor vigtigheden af at kontrollere for blandt andet socio-økonomiske og uddannelsesmæssige forhold, når man foretager sammenligninger imellem opvækstbetingelser i forskellige familietyper (Hetherington et al., 1983; Downey, 1994).

Den første antagelse er altså, at de fædre, der aktivt søger at få ansvaret for børnene, i højere grad har overskud til at klare opgaven fx med hensyn til økonomiske-erhvervsmæssige forhold og socialt netværk end de øvrige fædre.

Dette kan være en grund til, at man i flere udenlandske undersøgelser finder, at de enlige fædre – som i mange tilfælde har været aktive for at få forældremyndigheden – også er særligt tilfredse med deres rolle som eneforsørger sammenlignet med de enlige mødre (Ambert, 1982).

Man kan her tale om en positiv selektionsproces, der blandt de skilte fædre giver fædre med flest ressourcer de største chancer for at få ansvaret for børnene.

For det andet kan faderen have fået ansvaret for barnet, fordi moderen af forskellige grunde ikke selv har været i stand til at tage sig af barnet. George & Wilding (1972) nævner således moderens dødsfald, langvarig sygdom, fængsling, moderens forsvinden mv. I sådanne tilfælde er forholdene antagelig væsentlig anderledes end i de tilfælde, hvor faderen selv aktivt har søgt forældreansvaret.

Der kan her være tale om en negativ selektionsproces, der giver fædre, som i forvejen har vanskelige sociale problemer, en forhøjet sandsynlighed for at få ansvaret for børnene.

Nærværende undersøgelse viser, at fædrene i langt højere udstrækning står alene med barnet pga. moderens dødsfald. Således var 14 pct. af fædrene enkemænd sammenlignet med, at kun 2 pct. af mødrene var enker (bilagstabel 4.1).

I øvrigt var begge grupper af forældre relativt ofte i en situation, hvor den tidligere samlever/ægtefælle var ude af stand til at kunne tage vare på barnet. Således boede omkring hver femte alene med barnet, fordi den anden part var forsvundet, i fængsel, psykisk eller somatisk syg, misbruger eller voldelig og derfor ikke i stand til at tage vare på barnet.

Det er således en relativt stor del af fædrene (33 pct.), der har fået ansvaret for barnet, fordi moderen ikke var i stand til det af den ene eller anden grund.

For mødrenes vedkommende var det imidlertid i mindre end en fjerdedel (22 pct.) af tilfældene, hvor man vurderede, at faderen ikke var i stand til at tage vare på barnet. Det var altså i langt de fleste tilfælde (78 pct.) moderens vurdering, at samværsfaderen var i stand til at tage sig af barnet.

For det tredje kan de socio-økonomiske forskelle, man skulle finde imellem fædre og mødre, skyldes, at de mænd, der bliver fædre, på forhånd har gennemgået en positiv udvælgelse, som er anderledes end den, kvinder har gennemgået, inden de er blevet mødre. Det er en relativt stor del (omkring 20 pct.) af en generation af drenge, der aldrig når at blive fædre, men det er kun omkring 10 pct. af en generation af kvinder, der ikke bliver mødre. Dette betyder, at fædrene med andre ord er bedre stillet med hensyn til en række socio-økonomiske forhold end mødrene på det tidspunkt, hvor de stifter familie. En række danske undersøgelser bekræfter forekomsten af en sådan udskillelsesproces (Berg Sørensen, 1984; Nygaard Christoffersen, 1990; Knudsen, 1993; Hansen, 1995).

Når man finder forskelle mellem fædrenes og mødrenes socio-økonomiske forhold efter en familieopløsning, skyldes det således hovedsagelig, at forholdene var forskellige allerede ved familiedannelsen.

Endelig er det en velunderbygget antagelse, at familieopløsningerne ikke sker helt

tilfældigt, men efter et mønster, der bl.a. afhænger af de socio-økonomiske betingelser, familien lever under. Man kan ifølge denne tankegang antage, at specielt de fædre, der har vanskeligheder på arbejdsmarkedet, har forhøjet risiko for at blive skilt, og at de samtidig har en uhyre ringe chance for at få ansvaret for børnene. I dette tilfælde kan der ligeledes blive tale om en selektion af fædrene i forhold til de socio-økonomiske forhold.

Man kan således konkludere, at det *ikke* på forhånd er så indlysende, som man først skulle tro, at de fædre, der har fået ansvaret for børnene, er væsentligt anderledes stillet end de skilte samværsfædre.

I den udstrækning, man i nærværende undersøgelse kun har mulighed for at sammenligne de fædre og mødre, der efter en familieopløsning har børnene boende – og mangler oplysninger om samværsforældrene – er det dermed vanskeligt at kunne belyse, hvorvidt undersøgelsens fædre er repræsentative også for samværsfædrene.

Undersøgelsen inddrager imidlertid nogle få indkomstoplysninger, der gør en sammenligning mulig (se side 38).

Forældrenes uddannelse og erhvervsmæssige stilling

Sammenlignes de fædre, der har de 3-5-årige børn boende med de mødre, der har børnene boende, viser der sig nogle bemærkelsesværdige forskelle imellem fædrene og mødrenes skoleuddannelse. Således har relativt flere af mødrene en afsluttende skoleuddannelse, enten med 10. klasses eksamen eller studentereksamen (omkring 3/4), hvorimod dette kun er tilfældet for

Tabel 4.1.**Skoleuddannelse for fædre og mødre med 3-5-årige børn. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Mindre end 9. klasse	12	3	3
9. klasse	27	23	23
10. klasse	42	52	51
Studentereksamen	18	22	22
Andet/uoplyst	0	0	0
I alt	99	100	99

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$).

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

mindre end 2/3 af fædrene (60 pct.). Relativt flere af fædrene er gået ud af skolen uden at have gennemført 9. klasse. Det er således hver ottende (12 pct.) af fædrene, der er i denne situation, mod kun 3 pct. af mødrene (tabel 4.1).

Situationen er markant ændret, når det drejer sig om erhvervelse af en erhvervsuddannelse (tabel 4.2). Her er fædrene betydeligt bedre stillet end mødrene. Dels er der fle-

re af mødrene, som ikke har gennemført en erhvervsuddannelse (42 pct.), end det er tilfældet for fædrenes vedkommende (34 pct.), dels er der relativt flere af fædrene, der har en faglig uddannelse på 3½-4½ år, hvorimod mødrene i langt større udstrækning har en korterevarende erhvervsuddannelse. Således har omkring 1/3 af fædrene (35 pct.) en faglig uddannelse, hvorimod dette kun er tilfældet for omkring 1/10 (9 pct.) af mødrene (tabel 4.2).

Tabel 4.2.**Gennemført erhvervsuddannelse for fædre og mødre med 3-5-årige børn. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Ingen erhvervsuddannelse	34	42	42
Kortere end 2 år	4	10	10
2-3 års erhvervsuddannelse	18	34	33
3½-4½ års erhvervsuddannelse	35	9	11
5 år og derover	9	4	4
I alt	100	99	100

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$).

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

Uddannelser der er 3 år eller kortere ses særligt hyppigt for mødrenes vedkommende (44 pct.) og kun halvt så hyppigt for fædrenes vedkommende (22 pct.).

Som en konsekvens af forskelle i erhvervsuddannelsesbaggrund kan man iagttage nogle markante forskelle i forældrenes erhvervsmæssige stilling (tabel 4.3).

For det første er der relativt mange af mødrene, der er arbejdsløse (27 pct.) mod 17 pct. blandt fædrene. Hvis man hertil medregner personer, der i øvrigt er uden for erhverv (dvs. sygemeldte, pensionerede eller personer på orlov), er omkring 1/5 (21 pct.) af fædrene uden beskæftigelse mod over 1/3 af mødrene (37 pct.).

For det andet er mange af mødrene under uddannelse (11 pct.) mod kun 4 pct. af fædrene; men ser man det i forhold til andelen af mødre, der ikke er i beskæftigelse,

er der ingen signifikant forskel i andele blandt fædre og blandt mødre, der er under uddannelse (bilagstabel 4.2). Omkring 17 pct. af de ikke-beskæftigede fædre var i gang med en uddannelse mod 24 pct. af de ikke-beskæftigede mødre (forskellen er ikke signifikant).

For det tredje er der relativt flere af fædrene, der har en virksomhed som selvstændige, men især er der relativt flere af fædrene, der er faglærte eller ufaglærte arbejdere. Ca. 1/3 (31 pct.) af fædrene er faglærte/ikke-faglærte arbejdere, mens dette kun er tilfældet for omkring 1/8 (13 pct.) af mødrene.

For det fjerde er der nogenlunde lige mange funktionærer (tjenestemænd), men næsten 1/3 (31 pct.) af de beskæftigede fædre har en overordnet stilling med en eller flere underordnede, hvor dette kun er tilfældet for omkring hver femte (18 pct.) af mødrene (bilagstabel 4.3).

Tabel 4.3.

Erhvervsmæssig stilling for fædre og mødre til 3-5-årige børn. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Arbejdsløs	17	27	27
Orlov, hjemmegående	1	8	8
Øvrige uden for erhverv (dvs. sygemeldt, pensionist)	3	2	2
Under uddannelse	4	11	11
Selvstændige	7	2	3
Funktionær/tjenestemand	36	34	34
Faglært arbejder	11	1	2
Ikke-faglært arbejder	20	12	12
Andet	1	1	1
I alt	100	98	100

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$).

1) Der er anvendt vægtede tal, således at i alt-kolonnen giver et dækkende skøn for eneforældre til 3-5-årige børn.

FOTO: BENGT AF GEIJERSTAM/BILLEDHUSET

Er enlige fædre akademikere?

Undersøgelsen indeholder ikke informationer om medlemskab af fagforbund som fx Akademikernes Centralorganisation, Metalforbundet eller Snedker/tømrerforbundet, fordi en analyse af disse forhold ville have forudsat en væsentlig større stikprøve end den nuværende.

Imidlertid kan det belyses, om forældrene har fået en studentereksamen, hf eller lignende og har gennemført en længerevarende erhvervsuddannelse (dvs. 5 år eller længere).

Denne afgrænsning betyder, at næsten alle akademiske professioner vil blive omfattet af gruppen "længerevarende erhvervsud-

dannelse". Også andre professioner, som normalt ikke vil blive omtalt som akademiske, vil indgå. Akademikergruppen udgør således en forsvindende lille del af forældrene. Kun 3 pct. af forældrene har en længerevarende uddannelse, hvoraf akademikerne kun udgør en delmængde.

Man kan på trods af det lille antal alligevel konstatere en signifikant forskel mellem uddannelseslængde hos fædre og mødre. Omkring 5 pct. af fædrene mod kun 2 pct. af mødrene har en længerevarende uddannelse.

Forskellen afspejler de generelle forskelle, som man finder blandt småbørnsmødre og -fædre. I to danske undersøgelser af børns

Tabel 4.4.
Forældre, der har gennemført en længerevarende erhvervsuddannelse¹⁾. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ²⁾
Gennemført en længerevarende erhvervsuddannelse ¹⁾	5	2	3
Har ingen erhvervsuddannelse eller en kortere uddannelse	95	98	97
I alt	100	100	100

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.015$).

1) Studentereksamen/hf og en erhvervsuddannelse af mindst 5 års varighed.

2) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

forældre (Nygaard Christoffersen, 1990) finder man således, at småbørnsfædrene oftere har en erhvervsuddannelse på 3½ år eller længere end småbørnsmødrene. Hjorth Andersen (1991) finder, at 8 pct. af fædrene tilhører socialgruppe 1, mens det kun er 3 pct. af mødrene, der tilhører denne socialgruppe.

Forældrenes indkomst

Hidtidige forskningserfaringer har vist, at eneforælders eventuelle sårbarhed blandt andet kan forklares ved kortere erhvervsuddannelse, manglende erhvervsmæssig beskæftigelse, konflikter med den anden forælder samt en dårlig økonomisk situation (fx Downey, 1994). Nærværende undersøgelse bekræfter, at en del af forklaringen på mødrenes mere belastede situation er, at mødrene oftere er udsat for hårdere økonomiske belastninger end fædrene (kapitel 8). Nedsat eller begrænset forældreevne har ifølge disse undersøgelser ikke direkte noget med forældrenes køn at gøre, men med omfanget af de belastninger, forældrene udsættes for.

Nærværende undersøgelse viser, at der er markante forskelle på størrelsen af mødrenes og fædrenes indkomster (tabel 4.5).

Dels som følge af, at relativt mange af mødrene oppebærer overførselsindkomster (arbejdsløshed, orlov, sygedagpenge, pension mv.) dels som følge af at relativt mange af mødrene kun har en kortvarig uddannelse sammenlignet med fædrene, ses nogle markante økonomiske forskelle. Hertil kommer, at de beskæftigede af fædrene i gennemsnit har omkring 12 pct. længere arbejdstid (tabel 6.2) end de beskæftigede mødre (hhv. 39,9 timer og 35,7 timer ugentligt).

Kun omkring 1/8 (12 pct.) af mødrene tjente mere end 200.000 kr. (brutto) i 1994, hvorimod over halvdelen (53 pct.) af fædrene havde tjent mere end 200.000 kr. (brutto) i 1994. I gennemsnit havde fædrene oppebåret en indkomst på omkring 212.000 kr., mens mødrenes gennemsnitlige indkomst lå omkring 146.000 kr. i 1994, altså en forskel på over 30 pct.

Også udenlandske erfaringer viser, at enlige fædre med hjemmeboende børn har en betydelig højere indkomst end de enlige mødre. Alligevel er der en ikke uvæsentlig del af de enlige fædre, der ifølge disse opgørelser lever i fattigdom (Meyer & Garasky, 1993).

Tabel 4.5.**Bruttoindkomst i 1994 for fædre og mødre med 3-5-årige børn. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Under 100.000 kr.	6	14	13
100-149.000 kr.	18	45	44
150-199.000 kr.	25	28	28
200-249.000 kr.	25	9	10
250-284.000 kr.	11	1	2
285.000 kr. og derover	16	2	3
I alt	101	99	100
Antal interviewede	470	520	990
Gennemsnitsindkomst	212.000	146.000	177.000
Uoplyst antal personer	8	12	20

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$). Interviewingen fandt sted i februar/marts 1995.

1) Der er anvendt vægtede tal, således at i alt-kolonnen giver et landsdækkende skøn.

Nærværende undersøgelse viser, at omkring 1/4 (24 pct.) af fædre med 3-5-årige børn havde en bruttoindkomst under 150.000 kr. i 1994. Omkring 59 pct. af mødrene havde tilsvarende indkomst i 1994.

Samværsforældrenes indkomst

Undersøgelsen viser, at samværsfædrene har betydeligt højere indkomster end samværmødrene. For 1994 var bruttoindkomsten omkring 195.000 kr. i gennemsnit for samværsfædrene, mens bruttoindkomsten tilsvarende var omkring 145.000 kr. for samværmødrene.

Det skal dog bemærkes, at oplysningerne om samværsforældrens indkomst for 1994 stammer fra den anden forælder, og at en relativt stor andel ikke kunne oplyse dette. På grundlag af oplysninger om stillingsbetegnelse er årsindkomsten i disse tilfælde herefter anslået. Der kan således være en del usikkerhed forbundet med disse opgørelser.

Analysen viser, at der ikke er nævneværdige indkomstforskelle mellem de fædre, der har børnene boende og samværsfædrene. Forskellen er mindre end 10 pct. I øvrigt er der heller ingen særlige indkomstforskelle imellem mødrene, der henholdsvis har og ikke har børnene boende hos sig (se tabel 4.6 samt bilagstabel 4.4).

Denne forskel imellem mødrenes og fædrenes indkomstforhold svarer overens med en tidligere dansk undersøgelse af småbørnsfamilierne (Nygaard Christoffersen, 1990).

I denne undersøgelse af et repræsentativt udsnit af børn født 1984-1989 viste det sig, at fædrene gennemgående tjente væsentligt mere end mødrene (tabel 4.7). I gennemsnit havde de erhvervsaktive småbørnsfædre en bruttoindkomst på 235.000 kr. (1988), mens de erhvervsaktive småbørns mødre havde en bruttoindkomst på 148.000 kr. (1988).

Tabel 4.6.**Bruttoindkomst i 1994 for samværsfædre og mødre med 3-5-årige børn.**

	Samværsfædre	Samværmødre	I alt ¹⁾
Under 100.000 kr.	13	25	14
100-149.000 kr.	17	35	18
150-199.000 kr.	28	23	28
200-249.000 kr.	18	10	18
250-284.000 kr.	12	3	11
285.000 kr. og derover	12	3	11
I alt	100	99	100
Antal interviewede	405	372	777
Gennemsnitsindkomst	195.000	145.000	192.000
Uoplyst antal personer	114	41	155

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$). Enker/enkemænd er ikke medtaget. En relativt stor del af forældrene (i alt 268 personer) kendte ikke samværsforældrens bruttoindkomst for 1994. I stedet blev så vidt muligt oplyst om samværsforældrens beskæftigelse (fx skolelærer, politibetjent, taxachauffør). På grundlag af løn og indkomststatistikker blev deres indkomst herefter skønsvist ansat. Der var herefter 155 uoplyste personer, hvor dette ikke var muligt.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

Tabel 4.7.**Småbørnsforældres bruttoindkomst i 1988. Gennemsnit for de erhvervsaktive (antal interviewede angivet i parentes).**

	Fædre		Mødre		Gennemsnit	
	Kr.	Antal	Kr.	Antal	Kr.	Antal
Gift/samlevende	235.000	(388)	147.000	(244)	201.000	(632)
Enlige	-	(2)	152.000	(20)	153.000	(22)
Småbørnsforældre	235.000	(390)	148.000	(264)	199.000	(654)

Kilde: Socialforskningsinstituttets undersøgelse af barselsorlov (Nygaard Christoffersen, 1990).

Anm.: Uoplyste, dvs. de, der ikke ønsker at svare på indkomstspørgsmålet, og de, der ikke kender indkomsten, er ikke medtaget i opgørelsen. Småbørnsforældre er afgrænset, ved at yngste barn er under 7 år. Personer, der har været arbejdsløse i mere end 12 uger i 1988, er ikke medtaget, ligesom kvinder, der fik børn dette år, er udeladt i tabellen. Det var ikke muligt i denne undersøgelse at undersøge de enlige fædre, fordi der var for få.

Ligesom nærværende undersøgelse viser tidligere undersøgelser, at skønt (enlige) fædre gennemgående tjener væsentligt

mere end (enlige) mødre, er der kun relativt mindre forskelle i økonomisk indtjening imellem enlige fædre og gifte fædre

(Meyer & Garasky, 1993). De økonomiske forskelle, man finder mellem de enlige mødre og enlige fædres indtjening, kan først og fremmest forklares ved fædrene generelt højere indtjening – og kun i mindre grad ved en særlig selektion af

fædre, der bliver enlige, selekteret ud fra deres økonomiske formåen. Man finder altså ikke belæg for antagelsen om, at de fædre, der har børnene boende, adskiller sig væsentligt fra de øvrige skilte fædre med hensyn til indkomstforhold.

Børnebidrag

Hvis den ene forælder afholder udgifterne til barnets forsørgelse, er denne forælder berettiget til at modtage børnebidrag fra den anden forælder. Det er en afgørende forudsætning, at den pågældende forælder ikke opfylder sin forsørgelsespligt. Men det er altså ikke afgørende, om den ene eller den anden af forældrene har forældremyndigheden, eller om der er aftalt fælles forældremyndighed (Rasmussen, 1994).

Børnebidragets størrelse fastsættes afhængigt af den bidragspligtige forælders bruttoindkomst og antallet af børn, som han/hun i øvrigt er forpligtiget til at forsørge. Hvis den bidragspligtige forælder ikke kan/vil betale, kan den bidragsberettigede forælder få socialforvaltningen til at opkræve bidraget, samtidig med at socialforvaltningen udbetaler de ubetalte børnebidrag.

Inddrivelsen kan ske ved løn tilbageholdelse og/eller modregning i overskydende skat. Inddragelsesbeløbets størrelse ved løn tilbageholdelse skal afpasses således, at den bidragspligtige forælder har det nødvendige til sit eget og familiens underhold (Rasmussen, 1994).

Undersøgelsen viser, at det kun er ganske få af eneforsørgerne, der ikke modtager børnebidrag. Hvis man ser bort fra enker/enkemænd samt deleforældre, hvor barnet bor nogenlunde lige meget hos begge forældre, er det på landsplan omkring 5 pct. af forældrene, der ikke modtager børnebidrag.

Der er imidlertid nogle meget markante forskelle imellem fædre og mødre på dette område. Det viser sig, at omkring hver femte (19 pct.) af fædre *ikke* mod-

Tabel 5.1.
Forældre, der modtager børnebidrag fra samværsforældre. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Modtager børnebidrag	80	94	93
Modtager ikke børnebidrag	19	4	5
Uoplyst ²⁾	2	2	2
I alt	101	100	100
Antal interviewede	347	498	845

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0001$). Enker/enkemænd er ikke medtaget. Deleforældre er ikke medtaget (dvs. ordninger, hvor barnet overnatter 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælderen).

1) Der er anvendt vægtede tal, hvorved i alt-kolonnen giver et landsdækkende skøn.

2) De uoplyste udgør 16 personer: forælderen kan ikke huske beløbet, faderskabet er ikke fastslået, eller bidraget er ikke fastlagt.

tager børnebidrag fra samværsmoderen. Samværsfædrene betaler næsten alle børnebidrag ifølge moderen. Her er det kun omkring 4 pct., der ikke betaler.

Udenlandske undersøgelser viser, at det er relativt få af samværsmodrene, der betaler børnebidrag – og de betalte beløb er relativt små (Hanson, 1986). Disse tidlige undersøgelser konkluderer, at når mødrene i øget omfang får uddannelse og højere betalt job, vil en større andel af dem yde børnebidrag (Hanson, 1986). De følgende analyser tyder imidlertid på, at denne antagelse er baseret på en fejlagtig fortolkning af situationen, hvis man vil overføre disse erfaringer til danske forhold.

Børnebidrag og samværsforældrens betalingsevne

Umiddelbart skulle man tro, at fædre ville være mere tilbøjelige til at se på moderens betalingsevne, hvorimod mødrene, der gennemgående har en lav indkomst, antagelig ikke har råd til at se bort fra børnebidraget, selvom samværsfaderen også har en lav indkomst. Imidlertid viser undersøgelsen, at fædrenes manglende opkrævning af børnebidrag fra moderen ikke har noget nævneværdigt at gøre med hverken deres egen indkomst, moderens betalingsevne eller indkomstforskellen imellem forældrene.

Uanset deres eventuelle indbyrdes indkomstmuligheder, betaler samværsfædrene

Tabel 5.2.

Andele, der ikke modtager børnebidrag af samværsforælder, opgjort for forældre i forskellige indkomstgrupperinger. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	Antal
<i>Egen indkomst</i>				
Egen bruttoindkomst under 200.000 kr.	20	4	4	590
Egen bruttoindkomst 200.000 kr. og derover	19	6	8	223
<i>Samværsforælders indkomst</i>				
Samværsforælders bruttoindkomst under 200.000 kr.	20	4	5	490
Samværsforælders bruttoindkomst 200.000 kr. og derover	16	3	3	194
<i>Indkomstforskelle</i>				
Forælders indkomst mindst 50.000 kr. lavere end samkvemsforælders	16	4	4	384
Forskelle imellem forældrenes indkomst er mindre end 50.000 kr.	22	5	6	177
Forælders indkomst mere end 50.000 kr. højere end samværsforælders	19	4	7	271
I alt	19	4	4	829

Anm.: Enker/enkemænd er ikke medtaget. Deleforældre er ikke medtaget (dvs. ordninger, hvor barnet overnatter 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælderen). De vandret læste forskelle imellem fædre og mødres modtagelse af børnebidrag er alle signifikante ($P < 0.02$).

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

FOTO: THOMAS WESTER/BILLEDHUSET

langt oftere børnebidrag end samværsmodrene (tabel 5.2). Eller med andre ord: uanset forældrenes indkomstforhold er det omkring 19 pct. af fædrene, der ikke modtager børnebidrag. Der er ingen signifikante forskelle imellem indkomstgrupperne for fædrenes vedkommende.

Tilsvarende for mødrene er det omkring 4 pct., der ikke modtager børnebidrag, og det er uafhængigt af samværfaderens og deres egne indkomstforhold. Heller ikke her ses nogen signifikante forskelle mht. deres indbyrdes indkomstforhold og deres betaling af børnebidrag.

Hvorfor kræver fædre ikke børnebidrag?

De forhold, der er af betydning for, at nogle forældre modtager børnebidrag og

andre ikke gør det, er først og fremmest den bidragspligtige forælders køn – uanset alle mulige andre sociale forhold.

Dernæst spiller samværsforælders forældre en afgørende rolle. Børnebidraget fra samværsforælderen blev især indkrævet i de tilfælde, hvor samværsforælderen ikke var i stand til at tage sig af barnet, enten fordi han/hun var forsvundet, i fængsel, syg, handicappet, havde misbrugsproblemer, var voldelig over for barnet eller ikke kunne tage sig af barnet på grund af en ny samlever (tabel 5.3).

For såvel fædrene som for mødrene gælder, at de i sådanne situationer specielt ofte opkræver børnebidrag. (Det kan så eventuelt blive opkrævet med socialforvaltningens mellemkomst).

Tabel 5.3.

Andele, der ikke modtager børnebidrag af samværsforælder, opgjort efter forældremyndighed og manglende forældreevne. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	Antal
<i>Forældremyndighed</i>				
Fælles forældremyndighed	26	6	7	360
Ene-forældremyndighed	11	3	3	469
<i>Samværsforælderens forældreevne</i>				
Samværsforælderen var ikke i stand til at tage sig af barnet ²⁾	8	1	2	160
Samværsforælderen havde ingen af de ovennævnte problemer	22	5	5	669
I alt	19	4	4	829

Anm.: De vandret læste forskelle imellem fædre og mødres modtagelse af børnebidrag er alle signifikante ($P < 0.0001$) med undtagelse af linie 3, hvor $P < 0.05$.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen. Enker/enkemænd er ikke medtaget. Deleforældre er ikke medtaget (dvs. ordninger, hvor barnet overnatter 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælderen).

2) Forælderen begrundede det med, at samværsforælderen var forsvundet, i fængsel, syg, havde misbrugsproblemer, var voldelig over for barnet, psykisk syg eller på grund af samleveren.

Endelig er specielt fædrene i de tilfælde, hvor der er aftalt fælles forældremyndighed – men uden at der er tale om en deleordning – særligt tilbageholdende med at opkræve børnebidrag. Omkring hver fjerde af disse fædre modtager således ikke børnebidrag, hvorimod det kun er 6 pct. af mødrene i denne situation, der ikke modtager børnebidrag.

Det er blevet hævdet (Seltzer, 1990), at lovgivningen om fælles forældremyndighed gav fædrene en mere fordelagtig position i forhold til moderen, fordi mødrene lægger større vægt på forældremyndighedsspørgsmålet end på det finansielle mellemværende. Nærværende undersøgelse viser, at det i Danmark måske snarere forholder sig stik modsat. Man kunne umiddelbart antage, at årsagen til disse markante forskelle

er, at et krav til samværsmoderen om børnebidrag ikke er foreneligt med fædrenes opfattelse af sig selv som forsørgere, hvorimod der for mødrenes vedkommende er en hævdvunden tradition for opkrævning af børnebidraget.

Det er imidlertid nok snarere en forklaring, at fædrene ikke har ønsket at belaste forholdet til samværsmoderen med et krav om betaling af børnebidrag, mens et tilsvarende hensyn ikke gør sig gældende for mødrenes vedkommende.

Netop de forskelle man fandt mht. samværsforælderens forældreevne og fælles forældremyndighed synes endelig at pege på betydningen af det indbyrdes magtforhold imellem forældrene. Man kan få den tanke, at de fædre, der har børnene boen-

de, relativt oftere oplever en svagere magtposition og derfor undlader at kræve børnebidrag af samværsmoderen. Specielt hvis der er tale om fælles forældremyndighed, og hvis moderens forældreevne i øvrigt ikke fejler noget.

I de tilfælde, hvor samværsmoderens forældreevne er svag (fx på grund af misbrugsproblemer, psykisk sygdom mv.), føler

faderen antagelig, at han ikke risikerer at miste barnet ved at opkræve børnebidrag. Dette kan således være forklaringen på, at det kun er relativt sjældent, at fædrene i denne situation undlader at kræve børnebidrag. Fædrenes undladelse af at opkræve børnebidrag er således sandsynligvis indgået i den indbyrdes aftale eller underforstået i aftalen om, hvor barnet skal bo.

Erhvervsarbejde og dagpasning

Udviklingen i den erhvervsmæssige arbejdstid

Denne undersøgelse viser, at for de *enlige småbørnsforældre* har det af økonomiske grunde været væsentligt vanskeligere at nøjes med deltidsarbejde end for to-forsørgersfamilierne. Andelen af enlige småbørnsforældre, der har deltidsarbejde (dvs. mindre end 36 timer ugentligt), har været stadig svindende, således at dagligdagen er blevet polariseret mellem at arbejde fuldtid eller slet ikke at have erhvervsarbejde (ta-

bel 6.1). I 1974 var 11 pct. af eneforsørgerne arbejdsløse, mens tallet i dag (1995) er omkring 30 pct.

Det er ud fra tidligere danske undersøgelser forventeligt, at fædre i nærværende undersøgelse dels hyppigere har erhvervsarbejde, dels har mere erhvervsarbejde end mødre. Disse forventninger bekræftes af undersøgelsens resultater. De beskæftigede fædre har 39,9 timer i ugentligt erhvervsarbejde, mens de beskæftigede mødre har

Tabel 6.1.
Erhvervsbeskæftigelsesens omfang for enlige forældre med hjemmeboende børn under 18 år (1974-1991) samt enlige forældre med 3-5-årige børn (1995). Procent.

	1974 ¹⁾	1980 ¹⁾	1985 ¹⁾	1990/91 ¹⁾	1994 ²⁾	1995 ³⁾	
						Fædre	Mødre
Husmødre	5	3	0	0	0	0	1
Under uddannelse	8	4	3	5	7	4	11
Under 25 timer ugentligt	7	7	6	5	3	1	3
25-35 timer ugentligt	13	20	12	11	13	4	12
36 timer ugentligt og derover	51	48	54	45	45	69	36
Arbejdsløs/syg/pensioneret	11	16	20	27	29	20	30
Uoplyst/andet	5	3	5	6	2	2	8 ⁴⁾
I alt	100	101	100	99	99	100	101
Antal interviewede	232	292	255	293	164	478	532
Gennemsnitlig ugentlig arbejdstid for beskæftigede	38	37	38	36	37	40	36

1) Kilde: Omnibusundersøgelserne (Nygaard Christoffersen, 1993).

2) Upubliceret materiale fra ICHP.

3) Enlige forældre med 3-5-årige børn, hvoraf omkring 28 pct. har en stedforælder i hjemmet.

4) Orlov er medtaget i denne kategori.

Tabel 6.2.

Gennemsnitlig ugentlig arbejdstid for forældre med 3-5-årige børn samt den gennemsnitlige ugentlige pendle-tid. Timer.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Arbejdstid ²⁾	39,9	35,7	36,0
Pendle-tid ³⁾	5,6	6,2	6,2
I alt	45,5	41,9	42,2

Anm.: Kun personer med erhvervsarbejde er medtaget.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Såvel arbejdstid i hovedbeskæftigelse som eventuel bibeskæftigelse er medtaget.

3) Pendle-tiden er beregnet ved den tid, det dagligt tager at komme til og fra arbejde, medregnet tid til at hente(bringe) børn samt indkøb mv. Ved beregningen af pendle-tiden antages det, at forældrene har en 5-dages arbejdsuge.

35,7 timer. Disse forskelle afspejler sandsynligvis de arbejdstidskrav, der møder forældrene på de forskellige arbejdsmarkeder.

Sammenlignet med de gifte fædre har de enlige fædre mindre erhvervsarbejde, hvilket i øvrigt svarer til udenlandske opgørelser (Meyer & Garasky, 1993).

Medregnes tid til at hente og bringe børn til dagpasning samt indkøb, så har fædrene en ugentlig arbejdstid på 45,5 timer, mens mødrene har 41,9 timer (tabel 6.2).

Arbejdspladsens krav om fleksibilitet og forældrenes følelse af stress

I en række dagligdags situationer kan dagpasningens organisering give problemer i forhold til arbejdspladsens krav om mødetider og fleksibilitet (fx ved overarbejde). I en to-forsørgerfamilie har man flere muligheder for at imødekomme sådanne fleksibilitetskrav, dels fordi forældrene indbyrdes kan afløse hinanden i de tilfælde, hvor arbejdspladsens krav er i konflikt med hensynet til barnets pasning, dels har

to-forsørgerfamilierne ofte et større socialt netværk (fx begge bedsteforældrepar), der kan inddrages i sådanne situationer.

Det arbejdsmarked, som enlige forsørgere kan være på, vil således være begrænset sammenlignet med det arbejdsmarked, som personer uden børn og personer i parfamilier med børn kan være på.

På en del arbejdspladser vil det være muligt at gøre mødetidspunkter for arbejdsdagens begyndelse fleksible efter den enkeltes behov, mens arbejdets organisering og særlige arbejdsprocesser i andre tilfælde kan gøre det vanskeligt at give sådanne fleksibilitetsmuligheder.

For den enkelte forælder kan det være en lettelse at kunne variere placeringen af arbejdstiden fra dag til dag, hvis der opstår behov herfor.

Denne undersøgelse viser, at det er muligt for næsten 1/3 af de enlige forældre at variere den daglige arbejdstid med mere end 1 time. Fædrene er i en erhvervsmæssig

Tabel 6.3.

Fleksibilitetsmuligheder på arbejdspladsen og forældrenes følelse af stress. Kun forældre i beskæftigelse. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
<i>Fleksibilitetsmuligheder</i>				
Kan fra dag til dag variere placering af arbejdstid mere end 1 time	41	29	30	0,001
Det er regelmæssigt sket, at forælderen er gået tidligere/kommet for sent pga. børnepasningsproblemer	11	6	7	0,025
Har en enkelt gang eller oftere taget barnet med på arbejde	35	36	36	-
<i>Følelse af stress</i>				
Føler sig tidsmæssigt presset en eller flere gange ugentlig:				
a) når henter og bringer barnet	32	41	41	0,009
b) når køber ind	15	24	23	0,003
enten a) eller b)	34	45	44	0,002

1) Der er anvendt vægtede tal, således at i alt-kolonnen giver et billede, der er dækkende for alle 3-5-årige, hvor forældrene ikke bor sammen.

situation, hvor de har en højere frihedsgrad end mødrene, hvad arbejdstidens placering angår. For fædre er det omkring 41 pct., mens det for mødrene kun er omkring 29 pct., der har denne mulighed (tabel 6.3).

Fædre er da også sjældnere end mødrene i en situation, hvor de føler sig tidsmæssigt presset eller stresset, når de henter og bringer barnet eller køber ind.

Børnepasningsproblemer kan resultere i, at den enlige forælder møder for sent på arbejdet, når det ikke er praktisk muligt eller legitimt ifølge aftaler på arbejdspladsen at variere arbejdstidens placering. Sådanne situationer må antages at virke som en belastning på forældrene, fordi hensynet til

arbejdet på denne måde kolliderer med hensynet til barnet. Det er da også kun en mindre del (7 pct.), der regelmæssigt er kommet for sent på grund af børnepasningsproblemer.

Omkring 1/3 har været i den situation, at de har måttet tage barnet med på arbejde. Også dette må betragtes som en stress-situation for den enkelte forælder. De enlige mødre og fædre har i lige stort omfang oplevet denne situation.

Undersøgelsen giver oplysninger om, hvilke forhold i familierne som bedst kan give information, der statistisk set kan forklare, hvorfor nogle af forældrene føler sig stresset, når de henter og bringer barnet, eller når de køber ind. Det viser sig, at der er

FOTO: BENGTT AF GEIERSTAM/BILLEDHUSET

Tabel 6.4.

Føler sig tidsmæssigt presset en eller flere gange ugentlig, når hun/han henter og bringer barnet eller køber ind. Kun forældre i beskæftigelse. Procentandele.

	Stresset	Ikke stresset	P<
Forælderen har en længerevarende uddannelse	9	4	0,007
Kan fra dag til dag variere placeringen af arbejdstid mere end 1 time	32	39	-
Det er regelmæssigt sket, at forælderen er gået tidligere/kommet for sent pga. børnepasningsproblemer	12	7	0,05
Har en enkelt gang eller oftere taget barnet med på arbejdet	44	30	0,0009
Psykosomatiske stress-symptomer ¹⁾	54	34	0,0001
Barnet har fået stedforælder i hjemmet	25	33	0,03
Har flere gange oplevet, at andre reagerede positivt, da de hørte, at han/hun var enlig far/mor	48	60	0,002

Anm.: Tabellen læses således: Blandt de forældre, der føler sig stresset i forbindelse med at hente/bringe barnet, havde 9 pct. en længerevarende erhvervsuddannelse. Blandt de øvrige forældre, der ikke følte sig stressede, var der kun 4 pct. længerevarende uddannede. Der er anvendt logistisk regression til at finde de betydende faktorer (jf. bilagstabel 6.1).

1) Ved psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af, at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

en nøje sammenhæng med forældrenes øvrige psykosomatiske stress-symptomer (tabel 6.4).

Endvidere ses en sammenhæng mellem situationer, hvor forælderen har taget barnet med på arbejde og et relativt øget stress-niveau. Det er således knap halvdelen (44 pct.) blandt de stressede forældre, der har taget barnet med på arbejde, men det er knap 1/3 (30 pct.) blandt de ikke stressede forældre, der har været i denne situation, ligesom situationer, hvor forældrene flere gange kommer for sent på grund af børnepasningsproblemer hænger sammen med forældrenes oplevelse af stress – alt andet lige.

Undersøgelsens resultater bestyrker en antagelse om, at omgivelsernes reaktioner kan være med til at modvirke dette. Således kan man se, at de forældre, der flere gange oplever, at andre, som de møder første gang, reagerer positivt på oplysningen om, at de er enlige forældre, relativt sjældnere findes blandt dem, der føler et tidsmæssigt stress – uanset om det er fædrene eller mødrene, det drejer sig om.

Paradoksalt nok er det – alt andet lige – især blandt forældre med en længerevarende erhvervsuddannelse, at oplevelsen af stress udtrykkes. Dette svarer i øvrigt til resultaterne fra en tidligere undersøgelse (Hjorth Andersen, 1991), der viser, at det

især er forældrene i socialgruppe 1 og 2, som udtrykker, at de har for lidt fritid.

Endelig viser undersøgelsen, at situationen med en ny samlever/ægtefælle afhjælper stress-situationer i forbindelse med at hente og bringe børnene. Blandt de stressede forældre er det således kun 1/4, der har en stedforælder i hjemmet, mens dette forekommer for 1/3 af de ikke-stressede.

Anvendte dagpasningsformer

Tidligere undersøgelser (Bertelsen, 1991; Nygaard Christoffersen et al. 1987; Bertelsen & Linde, 1985) viser entydigt, at forældre til 3-5-årige børn for langt hovedpartens vedkommende mener, at børnene har godt af at være sammen med andre børn i en daginstitution, der for denne aldersgruppes vedkommende foretrækkes frem for dagpleje. Disse analyser viser, at der er fire forhold, som er af betydning for at kunne forudsige forældrenes efter-

spørgsel efter offentlig dagpasning: (1) Moderens familiesituation (dvs. enlig eller samlevende/ gift), (2) hendes erhvervsaktivitet og (3) stilling (fx funktionær, ikke-faglært/faglært arbejder) samt (4) antal børn.

Det er ikke overraskende, at netop de enlige fædres og mødres 3-5-årige børn for langt hovedpartens (94 pct.) vedkommende passes i en børnehave (tabel 6.5). Der er således tale om en væsentlig højere dækningsgrad end for børn i parfamilier. De 3-5-årige er sjældent i kommunal eller privat dagpleje.

Imidlertid giver institutionernes åbnings-/lukketider problemer for en stor del (35 pct.) af de enlige forældre. Institutionernes lukketider er i højere grad beregnet på to-forsørgerfamilier, som har bedre muligheder for at indrette sig ved fx at lade den ene forælder bringe barnet, mens den anden henter det (tabel 6.6).

Tabel 6.5.

Anvendte pasningsformer. Kun forældre i beskæftigelse eller under uddannelse. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Institution (vuggestue, børnehave, aldersintegreret institution, fritidshjem, legestue på skole)	90	94	94
Kommunal dagpleje	3	2	2
Offentlig dagpasning	93	96	96
Privat dagpasning (bedsteforældre, "sort dagpleje", hushjælp/"ung pige")	2	2	2
Hjemmearbejdende husfader/husmoder/stedforælder passer barnet	3	1	1
Andet/uoplyst	2	1	1
I alt	100	100	100

Anm.: Der er ingen signifikante forskelle.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

Tabel 6.6.
Åbnings- eller lukketider giver problemer for enlige forældre. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Åbningstid giver problemer	7	8	8
Lukketid giver problemer	17	19	19
Både åbningstid og lukketid giver problemer	7	9	9
Ingen af delene	69	65	65
I alt	100	101	101

Anm.: Der er ingen signifikante forskelle. Kun enlige forældre i beskæftigelse eller under uddannelse er medtaget.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

Tabel 6.7.
Passes dagligt mere end 9 timer af andre end forældrene selv. Kun enlige forældre i fuldtidsbeskæftigelse¹⁾ eller under uddannelse. Procent.

	Fædre	Mødre	I alt ²⁾
Passes til og med 9 timer dagligt	85	90	89
Passes mere end 9 timer dagligt	15	10	11
I alt	100	100	100

Anm.: Der er ingen signifikante forskelle.

1) Ved fuldtidsbeskæftigelse forstås 37 timer eller mere ugentligt.

2) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

En medvirkende faktor til at forklare den relativt høje arbejdsløshed blandt de enlige forsørgere kan være, at store dele af arbejdsmarkedets krav til arbejdstider vanskeligt lader sig kombinere med de tilgængelige dagpasningsmuligheder og situationen som eneforsørger. Det drejer sig fx om arbejde på ubekvemme arbejdstider, skifteholdsarbejde, eller arbejde med lange transporttider.

For den enlige forælder kan konflikten mellem at være fuldtidsbeskæftiget og hensynet til barnet betyde nogle belastende forhold. En tidligere landsdækkende un-

dersøgelse (Nygaard Christoffersen et al., 1987) viste således, at omkring 30 pct. af de 0-6-årige børn, der havde en enlig fuldtidsarbejdende mor tilbragte 10 timer eller mere dagligt i dagpasningsordninger.

Nærværende undersøgelse viser, at dette tal er reduceret. Det er således kun ca. 11 pct. af de 3-5-årige med fuldtidsbeskæftigede enlige forældre, der passes i daginstitution i mere end 9 timer dagligt (tabel 6.7).

Skønt det blev konstateret, at fædrene i gennemsnit har 12 pct. længere erhvervsmæssig arbejdstid, kan man ikke registrere

nogen signifikant forskel mellem børn, der mødrene med hensyn til den tid, barnet
bor hos fædrene og børn, der bor hos bliver passet af andre.

At være værdsat på arbejdet

Forældrenes omsorgsevne for deres børn kan på forskellig måde være påvirket af deres arbejdsmæssige situation. Indflydelsen fra arbejdslivet kan både ske gennem stressende belastninger og et kedsommeligt arbejde. Greenberger et al. (1994) hævder således, at arbejdets kompleksitet, udfordringer og stimulation har indflydelse på forældreoven. Det var på denne baggrund, at disse tidligere forskningsmæssige erfaringer om de arbejdsmæssige forhold blev inddraget i nærværende undersøgelse.

Nogle undersøgelseserfaringer viser, at man ved en ændring af arbejdets indhold og tilrettelæggelse kan åbne for en aktiv og engageret indsats. I den forbindelse blev der lagt vægt på selvbestemmelse og uddannelsesmuligheder i arbejdet, samt social støtte fra overordnede og kolleger (Thaulow, 1994).

En tidligere dansk arbejdsmiljøundersøgelse (Thaulow, 1994) viste for det første, at "det udviklende arbejde" ikke er lige udbredt overalt på arbejdsmarkedet. Den form for arbejde er således mest udbredt blandt overordnede og mellemuddannede funktionærer og mindst udbredt blandt ikke-faglærte arbejdere.

Et andet resultat af undersøgelsen var, at "det udviklende arbejde" kan virke dæmpende på evt. negative helbredsmæssige følger af et stort arbejdspress. En række psykiske reaktionsformer (om man fx er irriteret, nedtrykt eller føler, at alt er uoverkommeligt) eller psykosomatiske reaktionsformer (fx mavesmerter eller unormal træ-

hed) forekommer relativt sjældnere blandt lønmodtagere med "det udviklende arbejde" (Thaulow, 1994).

Stress opstår ifølge nogle arbejdsmiljøundersøgelser især i situationer, hvor personen konfronteres med krav og belastninger, der overskrider personens aktuelle kapacitet. Imidlertid kan visse kvaliteter (motivations- og tilfredshedsfaktorer) ved arbejdets tilrettelæggelse i sig selv virke stressdæmpende (Knoop, 1995).

Der er således efterhånden en voksende forskningserfaring, der kæder kvaliteten i arbejdet sammen med psykiske sundhedsforhold. Et af de mest betydningsfulde elementer i arbejdets kvalitet er personens kontrol og autonomi i arbejdets tilrettelæggelse. Ifølge denne forskning medfører *mangel på kontrol og indflydelse* nedsat motivation og engagement samt forøgede stressoplevelser.

Man kan ydermere finde belæg for, at *underudnyttelse af menneskers kvalifikationer*, sådan som det fx sker ved stærkt ensformigt arbejde, kan formindske den psykiske sundhed. Den ansatte skal ifølge denne tankegang kunne forøge sine kvalifikationer og ressourcer gennem arbejdet for at modvirke stress-oplevelser.

Endelig er den *socialle støtte i arbejdet* af betydning for personens psykiske helbred (Thaulow, 1994).

Hvis kvaliteten i arbejdet lever op til de her skitserede krav, så kaldes det for et "udvik-

lende arbejde". Dette udtryk anvendes i nærværende undersøgelse synonymt med begrebet: *at være værdsat på arbejdet*.

Ved hjælp af fire spørgsmål fra den tidligere nævnte danske arbejdsmiljøundersøgelse blev spørgsmålet om et udviklende arbejde søgt belyst i nærværende undersøgelse. For det første spurgte vi, om der var krav om uddannelse, oplæring, kurser el. lign. for at kunne udføre arbejdet. For det andet, om arbejdet var afvekslende. For det tredje, om vedkommende fik støtte og opmuntring fra sin chef. For det fjerde, om der var mulighed for at lære noget nyt og dygtiggøre sig.

De personer, der svarede negativt på et eller flere af disse spørgsmål, blev vurderet til at have et relativt mindre udviklende arbejde eller ikke at være værdsat på arbejdet.

Arbejdsløshed kan af den arbejdsløse selv og af andre opfattes som et udtryk for, at den pågældende person ikke er i stand til at udføre noget, som andre er villige til at betale for (Nygaard Christoffersen, 1996). Det er således nærliggende at antage, at arbejdsløsheden kan få psykiske konsekven-

ser på linie med et arbejde, hvor man ikke føler sig værdsat. Personer, der var arbejdsløse på interviewtidspunktet, blev derfor rubriceret i en særlig kategori.

På denne måde blev der konstrueret tre grupper, hvor den ene bedømtes til at have noget arbejde, som i højere grad gav en oplevelse af at være værdsat på arbejdet end den anden gruppe, mens den tredje slet ikke havde noget arbejde.

Det er selvfølgelig overflødigt at bemærke, at der ved sådanne opgørelser vil være tale om en vis vilkårlighed i valg af spørgemetoder, der kan tænkes at have indflydelse på resultaterne. Men til brug for nærværende undersøgelse ønskes blot en nogenlunde gyldig opgørelse i tre forskellige grupper for at kunne vurdere det arbejdsmiljømæssige aspekt i forhold til andre forhold, der kan have betydning for personens velbefindende. I denne sammenhæng var det derfor vigtigt at konstatere, dels om det konstruerede mål for at være værdsat på arbejdet i øvrigt hang sammen med andre arbejdsmæssige forhold, dels om der var en sammenhæng med psykiske helbredsforhold.

Tabel 7.1.

Andele, der svarer bekræftende på nedenstående spørgsmål om indkomst og arbejdsforhold, opgjort særskilt i tre grupper efter arbejdskvalitet¹⁾. Procentandele.

	Værdsat på arbejdet ¹⁾	Ikke værdsat på arbejdet	Arbejdsløs	P<
Bruttoindkomst (1994) over 200.000 kr.?	61	29	10	0,0005
En eller flere underordnede?	36	14	•	0,0001
Bekymret for at blive arbejdsløs?	15	24	•	0,004

1) At være værdsat på arbejdet betyder her at svare bekræftende på fire spørgsmål om, hvorvidt arbejdet kræver forudgående uddannelse, oplæring, om arbejdet er afvekslende, om man får støtte fra chef, og om der er mulighed for at lære noget nyt og dygtiggøre sig.

- De pågældende oplysninger kan ifølge sagens natur ikke forekomme.

Indkomst og arbejdsforhold

Undersøgelsen viser, at der som forventeligt er en tæt sammenhæng med at være værdsat på arbejdet og indkomstens størrelse. Endvidere synes det at være værdsat dels at hænge sammen med, om man beklæder en overordnet stilling, dels med ansættelsestrygheden (tabel 7.1).

Som man skulle forvente fra den tidligere danske undersøgelse af det udviklende arbejde (Thaulow, 1994), ses ligeledes en tæt sammenhæng med den erhvervsmæssige

stilling og arbejdets udviklende kvalitet. Funktionærerne og især de selvstændige har relativt hyppigt "et udviklende arbejde", mens arbejderne og i særlig grad de ikke-faglærte sjældnere har et sådant arbejde, hvor de i samme udstrækning føler sig værdsat (se bilagstabel 7.1).

At være værdsat på arbejdet og psykiske problemer

Netop for en gruppe forældre med 3-5-årige børn, der har været igennem en familieopløsning, kan man let forestille sig

Tabel 7.2.

Manglende selvtillid og psykiske problemer opgjort særskilt for grupperinger efter at være værdsat på arbejdet¹⁾. Procentandele.

	Værdsat på arbejdet ¹⁾	Ikke værdsat på arbejdet	Arbejdsløs	P<
Har ofte/ind imellem søvnforstyrrelser (fx søvnløshed, mareridt)	20	23	34	0,0005
Har ofte/ind imellem angstanfald	2	8	13	0,0005
Har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapi-gruppe eller på hospital	27	31	35	0,025
Et eller flere af ovenstående problemer	41	45	55	0,001
Har ofte en følelse af tomhed	17	23	33	0,0005
Føler sig ofte afvist af andre	3	8	8	0,01
Mangler ofte selvtillid	13	23	32	0,0005
To eller tre af ovenstående tre problemer	6	13	23	0,0005
Psykosomatiske stress-symptomer ²⁾	37	49	52	0,0005

1) At være værdsat på arbejdet betyder her at svare bekræftende på fire spørgsmål om, hvorvidt arbejdet kræver forudgående uddannelse, oplæring, om arbejdet er afvekslende, om man får støtte fra chef, og om der er mulighed for at lære noget nyt og dygtiggøre sig.

2) Ved psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

andre forhold end arbejdsmiljøet, der kan være belastende for det psykiske helbred. Alligevel ses en klar sammenhæng mellem manglende arbejdskvalitet og de pågældendes manglende selvtillid og forskellige psykiske problemer.

De, der har et udviklende arbejde, har på en lang række områder færre psykiske problemer end dem, der ikke på denne måde føler sig værdsat på arbejdet. De, der har det dårligste psykiske helbred, er de arbejdsløse. Dette mønster går igen med meget signifikante forskelle, uanset hvilke psykiske problemer der tages op (tabel 7.2).

Imidlertid kan nærværende undersøgelse ikke afgøre, i hvilken udstrækning de fundne sammenhænge er et resultat af, at de personer, der har forholdsvis mange psykiske problemer, af denne grund også har erhvervsmæssige vanskeligheder – eller i hvilken udstrækning de psykiske problemer er et resultat af de arbejdsmæssige belastninger.

Man kan blot konstatere, at søvnproblemer, angstanfald og behov for professionel hjælp til at løse psykiske problemer forekommer hyppigst i gruppen af arbejdsløse og mest

sjældent blandt dem, der har et udviklende arbejde. Det samme gælder for oplevelse af manglende selvværd, som er sammensat af spørgsmål om følelse af tomhed, følelse af ofte at blive afvist af andre og manglende selvtillid. Omkring én ud af 16 blandt dem med et udviklende arbejde har to eller flere af disse symptomer. Blandt de arbejdsløse er det imidlertid hver fjerde (23 pct.), der har to eller flere af disse symptomer. Endelig ses en markant sammenhæng med psykosomatiske stress-symptomer. En tredjedel af dem, der er værdsat på arbejdet har en eller flere af de nævnte psykosomatiske stress-symptomer. Men blandt de arbejdsløse er det over halvdelen (tabel 7.2).

Der ses desuden en tydelig forskel imellem de 3-5-åriges fædre og mødre. Dels er der som tidligere nævnt relativt flere af mødrene, der er arbejdsløse (30 pct. mod fædrenes 20 pct.). Dels er der en relativt større andel af de beskæftigede fædre, der har et udviklende arbejde, end det er tilfældet blandt de beskæftigede mødre. Hvis man ser bort fra de arbejdsløse, har næsten halvdelen *af de beskæftigede* fædre (48 pct.) et udviklende arbejde, mens kun omkring 1/3 (35 pct.) *af de beskæftigede* mødre har det (tabel 7.3).

Tabel 7.3.

Andel af 3-5-åriges fædre og mødre, der henholdsvis har eller ikke har et udviklende arbejde. Procent.

	Værdsat på arbejdet	Ikke værdsat på arbejdet	Arbejdsløs	I alt	Antal
Fædre	39	41	20	100	478
Mødre	25	45	30	100	532
I alt ¹⁾	26	45	29	100	1.010

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0.0005$).

1) Vægtede tal i den vandrette i alt-spalte.

FOTO: THOMAS WESTER/BILLEDHUSET

Umiddelbart skulle man tro, at engagement i arbejdet kan betyde, at forældrene føler sig fanget mellem hensynet til arbejdet og hensynet til barnet (Greif, 1992). Men netop det at blive værdsat på arbejdet må forventes at styrke engagement og selvværd hos de pågældende forældre, hvilket skulle styrke forældreevnen. Forældre med angst, depression og manglende selvværd udviste i højere grad vilkårligt straffende adfærd over for børnene (Amato, 1993).

Arbejdsløshed og forældreevne

Det er efterhånden velbeskrevet i forskningslitteraturen, at arbejdsløshed kan være en belastning for forældrene, således at det kan påvirke børnene (Nygaard Christoffersen, 1996). Flere forskere hælder til den antagelse, at forældrenes arbejdsløshed er en social begivenhed, der først og fremmest indvirker *indirekte* på børnenes liv gennem forældrenes eventuelt ændrede adfærd over for barnet.

Whitbeck et al. (1991) og flere andre forfægter en hypotese om, at forældrenes arbejdsløshed resulterer i en manglende støtte og involvering, som påvirker de unges selvfølelse og oplevelse af selvværd. En dansk undersøgelse af børn ved skolestart (Madsen et al., 1991) viser fx, at de arbejdsløse forældre har relativt svært ved at angive noget, som deres barn er god til. Når man således i andre undersøgelser finder, at børns ambitionsniveau varierer med forældrens erhvervsmæssige autonomi og beslutningskompetence, kan man forvente, at forældrenes arbejdsløshed vil dæmpe børnenes selvværdsfølelse og ambitionsniveau.

Silbereisen et al. (1990) konkluderer således ud fra sine undersøgelser af de større børn, at familiens indkomsttab kan gøre de unge mere følsomme over for kammeraternes bedømmelse og resultere i en lavere selvagtelse. Webb & Friedemann (1991) finder, at længerevarende økonomisk belastning af familien kan resultere i bl.a. angstsymptomer samt en tilbagetrækning og isolation fra kammeraterne – i hvert fald for pigernes vedkommende.

Det er i disse undersøgelser en gennemgående hypotese, at børn sammenligner sig selv med kammerater og venner. Børn og

unges selvværd afhænger således af, hvordan de forestiller sig, at andre ser dem (Rosenberg & Pearlin, 1978).

For børnene har man kunnet konstatere en statistisk sammenhæng mellem forældrenes arbejdsløshed og dårligt helbred. Undersøgelsen af børns helbred ved skolestart (Madsen et al., 1991) viste, at børn signifikant oftere havde psykosomatiske symptomer (hovedpine, mavesmerter, træthed uden grund, søvn- og spiseproblemer), hvis forældrene var arbejdsløse. Undersøgelsen viste desuden, at børn af de arbejdsløse generelt havde en dårligere trivsel. De var oftere motorisk og talemæssigt ikke-alderssvarende og havde adfærdsproblemer. Herudover var der en overhyppighed af sygefravær blandt de arbejdsløses skolebørn.

Olafsson & Svensson (1986) refererer en række undersøgelser, der viser, at børn i de arbejdsløses familier er mere sensible og relativt oftere lider af nervøse symptomer.

Den arbejdsløse kan fx udvise en mere straffende og tilfældig adfærd over for bar-

net (McLoyd, 1989). Disse konklusioner bekræfter de tidligere undersøgelser, der viser, at fædre, der ensidigt forankrer deres selvopfattelse i forsørgerrollen, kan være særligt følsomme og stressede ved arbejdsledighed (Komarovsky, 1971 (1940)).

Nærværende undersøgelse, som omhandler yngre børn end de refererede undersøgelser, bekræfter til en vis grad disse resultater. Man kan således se en sammenhæng mellem at være værdsat på arbejdet og konflikter i hjemmet, der udvikler sig til, at forældrene anvender forskellige straffeforanstaltninger over for de 3-5-årige børn (tabel 7.4.).

Blandt de forældre, der er værdsat på arbejdet, er der relativt flere, der helt undlader at slå børnene. Konflikter, der udarter til hyppige afstraffelser, kan især konstateres hos de forældre, der enten er arbejdsløse eller har et arbejde, hvor de ikke er værdsat.

Disse forskelle genfindes uanset om barnet bor hos faderen eller moderen – og i øvrigt uafhængigt af en række andre baggrundsforhold (tabel 9.3, side 77).

Tabel 7.4.
Straffeforanstaltninger og forældrenes udviklende arbejde. Procentandele.

	Værdsat på arbejdet ¹⁾	Ikke værdsat på arbejdet	Arbejdsløs	P<
Barnet er blevet slået ²⁾	61	69	73	0,008
Ugentlige afstraffelser ³⁾	15	23	24	0,004

1) At være værdsat på arbejdet betyder her at svare bekræftende på fire spørgsmål om, hvorvidt arbejdet kræver forudgående uddannelse, oplæring, om arbejdet er afvekslende, om man får støtte fra chef, og om der er mulighed for at lære noget nyt og dygtiggøre sig.

2) Det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing.

3) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (se note 2), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

Dette resultat harmonerer med en række tidligere undersøgelser. I disse fremføres det bl.a., at hvis arbejdet stiller krav om auto-nomi og selvstyring, så kan det i en vis udstrækning overføres til børneopdragelsen. De sociale kompetencer, der opøves igennem arbejdet, overføres som en erfaring, som forældrene har erhvervet sig.

For forældre, der i stedet ophober stress og utilfredshed med arbejdet, kan dette – ifølge disse undersøgelses resultater – medføre mere fjendtlig og vilkårlig straffende adfærd over for børnene (Greenberger et al., 1994; Hoffman, 1984).

Dette tema vil blive uddybet i kapitel 9.

Forældrerens trivsel og børnenes

Når man som i denne undersøgelse interviewer forældre til 3-5-årige børn, der ikke bor sammen med den anden forælder, forventer man at finde en lang række vanskelige og belastende forhold.

For det første forventer man, at den familieopløsning, som de fleste har været igennem, har resulteret i konfliktfyldte og psykisk belastende processer.

For det andet kan situationen som enlig i sig selv betyde økonomiske og sociale vanskeligheder.

Endelig kan en række bagvedliggende sociale problemer (fx arbejdsløshed, dårlig økonomi, misbrugsproblemer) have været medvirkende til, at familien gik i opløsning. Det vil således ikke være situationen som enlig forsørger, der er det grundlæggende problem i disse tilfælde, men de oprindelige problemer, som i sin tid afstedkom familiens opløsning.

I praksis kan det være vanskeligt at adskille de nævnte forhold, når man som i denne undersøgelse blot har taget udgangspunkt i en gruppe af eneforsørgere med 3-5-årige børn.

Forældrerens selvværd og psykiske problemer

En relativt stor del af de 3-5-årige børn boede hos en forælder, der havde et eller flere psykiske problemer. Omkring en fjerdedel (28 pct.) af deres forældre havde ofte eller ind imellem søvnforstyrrelser (fx søvnløshed, mareridt). Og lige så mange

(29 pct.) udtrykte selv, at de ofte manglede selvtillid. Omkring hver tiende (11 pct.) havde ofte eller ind imellem angstanfald (tabel 8.1).

Når man dels tager disse symptomer i betragtning og dels antager, at en del af forældrene har været igennem en opslidende krise på grund af familieopløsningen eller ægtefællens dødsfald, så virker det ikke overraskende, at omkring en tredjedel (36 pct.) har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapigruppe eller på hospital. Det var således over halvdelen (52 pct.), der enten havde søvnforstyrrelser, angstanfald eller havde søgt professionel hjælp til at løse de psykiske problemer.

Et gennemgående træk ved alle de her nævnte forhold er imidlertid, at der er nogle meget markante forskelle mellem fædre og mødre. Det ser umiddelbart ud, som om fædre gennemgående er mere psykisk robuste end mødre. Der er således væsentligt færre af fædre, der har nævnte symptomer.

Noget tilsvarende gælder for forskellige psykosomatiske stress-symptomer. Forældrene er i undersøgelsen blevet stillet en række spørgsmål om psykosomatiske stress-symptomer. Det er spørgsmål, om vedkommende inden for de sidste 3 måneder har haft sviende eller trykkende smerter i den øverste del af maven dagligt eller ugentligt. Om han/hun inden for de sidste tre måneder har haft hovedpine dagligt eller ugentligt. Om man dagligt

eller ugentligt inden for de sidste tre måneder har haft en følelse af, at alt var uoverkommeligt, eller har følt sig nervøs og uligevægtig. Endvidere blev forældrene spurgt, om de ofte har følt sig nedtrykte og kede af det uden særlig grund eller ofte har følt sig irritable uden grund (tabel 8.1).

Omkring halvdelen af de 3-5-årige bor hos en forælder, der har et eller flere af de her nævnte psykosomatiske stress-symptomer. Også hvad disse forhold angik, er der en tydelig forskel på fædrenes og mødrenes besvarelser. Der er således relativt mange af fædrene (omkring en tredjedel), der har et eller flere af de nævnte symptomer, men det er væsentligt flere af mødrene (54 pct.).

Baggrunde for psykosomatiske stress-symptomer

Baggrunden for de omfattende symptomer på psykiske belastninger kan være meget varierende. Et af de belastende forhold er den relativt høje arbejdsløshed, der især rammer mødrene. Netop erhvervsarbejdet giver antagelig de enlige forældre uafhængighed, tilfredshed og selvtillid og udgør en basis for sociale relationer (Quinn & Allen, 1989).

Det relativt lave selvværd, man i flere undersøgelser finder blandt enlige mødre, kan blandt andet – men ikke udelukkende – forklares ved relativt lavere indkomst, kortere erhvervsuddannelse eller manglende erhvervsmæssig beskæftigelse (Quinn & Allen, 1989).

Tabel 8.1.
Manglende selvtillid og psykiske problemer. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
Har ofte/ind imellem søvnforstyrrelser (fx søvnløshed, mareridt)	21	29	28	0,004
Har ofte/ind imellem angstanfald	3	11	11	0,0001
Har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapi- gruppe eller på hospital	24	37	36	0,0001
Et eller flere af ovenstående problemer	40	52	52	0,0001
Psykosomatiske stresssymptomer ²⁾	37	54	53	0,0001
Har ofte en følelse af tomhed	23	24	24	-
Føler sig ofte afvist af andre	5	8	7	-
Mangler ofte selvtillid	13	30	29	0,0001

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Ved psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irritable uden grund.

De hidtidige forskningserfaringer peger derfor på vigtigheden af, at man i undersøgelser af eneforsørgere medinddrager forældrenes eventuelle sårbarhed på grund af deres økonomiske situation, deres erhvervsmæssige situation, deres sociale situation (isolation) og deres konflikter med den anden forælder. Ambert (1982) mener, at det er eneforældrenes psykologiske tilpasning til den nye situation og i særdeleshed eneforsørgerens økonomiske situation, der betyder noget for, hvordan børnene påvirkes.

Dette synspunkt bekræftes klart af nærværende undersøgelse. Det viser sig, at der er en tæt statistisk sammenhæng imellem forekomsten af psykosomatiske stress-symptomer og erhvervsmæssige forhold, der hænger sammen med bl.a. indkomst. Personer, der ikke er værdsat på arbejdet eller er arbejdsløse, har en signifikant overhyppighed af et eller flere af de pågældende stress-symptomer. Det kan således ikke undre, at der ses en sammenhæng mellem manglende selvtillid og psykosomatiske stress-symptomer.

Ligeledes synes eventuelle konflikter med den anden part at spille en selvstændig rolle. I de tilfælde, hvor forholdet bedømmes som konfliktfyldt, findes en overhyppighed af stress-symptomer – også når der tages højde for de øvrige baggrundsforhold.

Den sociale støtte fra omverdenen synes også at spille en rolle. Hvis den interviewede småbørnsforælder flere gange har oplevet, at folk reagerer negativt på oplysningen om, at han/hun er enlig forsørger, ses ligeledes en sammenhæng med forekomst af de nævnte psykosomatiske stress-symptomer.

Imidlertid viser en multivariat-analyse af de sociale baggrundsforhold, at kønnet spiller en selvstændig rolle for forekomsten af stress-symptomer. Småbørnsmodrene har med andre ord en overhyppighed af stress-symptomer – også når man tager højde for en lang række sociale baggrundsforhold (bilagstabel 8.1). Disse forskelle kan dels skyldes, at kvinder er mere tilbøjelige til at rapportere stress-symptomer, dels at kvinderne af andre grunde end de undersøgte er i en mere sårbar og udsat situation (tabel 8.2).

Når man således i denne undersøgelse finder en overhyppighed af psykosomatiske stress-symptomer blandt de enlige mødre, så er den *umiddelbare* forklaring, at kvinderne er mere opmærksomme på sådanne personlige problemer, og at de er mere villige til at tale om sådanne forhold, end det er tilfældet for mændenes vedkommende. Risman & Park (1988) mener, at de forskelle, man finder i sådanne undersøgelser, skyldes, at mødrene føler sig mere sikre og derfor er mere villige til at berette om de problemer, de har med børnene.

Nærværende undersøgelse kan imidlertid afkræfte denne antagelse. Når man her finder nogle markante forskelle i psykosomatiske stress-symptomer, synes det først og fremmest at hænge sammen med nogle objektive belastningsforhold.

Uanset om barnet bor hos faderen eller moderen, hænger de psykosomatiske stress-symptomer sammen med økonomiske belastninger, et konfliktfyldt forhold til den anden forælder og forekomst af negative reaktioner fra omverdenen (tabel 8.2 samt tilhørende bilagstabel 8.1). Man kan altså ikke alene henhøre de fundne forskelle

Tabel 8.2.

Forældrenes psykosomatiske symptomer¹⁾ og udvalgte baggrundsforhold²⁾. Procentandele, der svarer bekræftende på baggrundsspørgsmål.

	Et eller flere psykosomatiske symptomer	Ingen psykosomatiske symptomer	P<
Barnet bor hos moderen?	62	45	0,0001
Ikke værdsat på arbejdet eller arbejdsløs?	75	63	0,0001
Forholdet til den anden part konfliktfyldt? ³⁾	15	9	0,004
Negative reaktioner fra omverdenen?	21	9	0,0001
Mangler ofte selvtillid?	35	11	0,0001
Antal interviewede personer	545	465	1.010

Anm.: Tabellen læses således: Omkring 2/3 (62 pct.) af de forældre, der har psykosomatiske stress-symptomer, er mødre, hvorimod mødrene kun udgør 45 pct. af de øvrige. De forældre, der ikke er værdsat på arbejdet (arbejdsløse), udgør 3/4 (75 pct.) af dem med psykosomatiske stress-symptomer og kun 63 pct. af de øvrige.

- 1) Ved psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.
- 2) De ovenstående baggrundsforhold er udvalgt blandt en lang række forhold ved hjælp af multivariat analyse. Der er anvendt logistisk regression til at udpege de betydende baggrundsforhold (jf. bilagstabel 8.1). I modsætning til de fravalgte faktorer kan de ovenstående forklare udbredelsen af psykosomatiske symptomer.
- 3) Enker/enkemænd er medtaget som uden konfliktfyldt forhold.

mellem fædrenes og mødrenes psykosomatiske stress-reaktioner til kønsrolleforskelle i villighed til at berette om sådanne problemer.

Der er således nogle helt reelle grunde til den relativt højere hyppighed af psykosomatiske stress-symptomer, man kan iagttage hos mødrene.

Omgivelsernes fordomme

Det er blevet hævdet, at en fader, der ønskede forældremyndigheden ved en skilsmisse, skulle bevise over for sig selv og omverdenen, at han var kapabel til at klare

det. En sådan bevisførelse krævedes ikke af mødrene. Man gik ifølge sådanne fordomme ud fra som givet, at kvinder automatisk også var gode mødre (Smith & Smith, 1981).

Dette fænomen har imidlertid mange forskellige sider. En side af dette fænomen er, at mødrene, måske i højere grad end fædrene, bliver mødt med en social fordømmelse, hvis de afgiver forældremyndigheden til den anden forælder (Greif, 1992).

En anden side af omgivelsernes fordomme er den overraskende positive reaktion, som

FOTO: BENGT OLOF OLSSON/BILLEDHUSET

mange af de enlige fædre møder. Eksempelvis viste Nieto's undersøgelse (1990) af enlige fædre, at $3/4$ af fædrene oplevede, at andre så meget positivt på dem. Fædrene oplevede således på den ene side, at de blev antaget for at være særligt gode forældre, og på den anden side mødtes de med forventninger om at være inkompetente som forældre (Greif, 1992).

I nogen udstrækning bekræftes disse analyser af nærværende undersøgelses resultater, hvor der blev spurgt om, hvorvidt forældrene havde oplevet, at mennesker, de mødte første gang, reagerede positivt, da de hørte, at vedkommende var enlig far/mor. Endvidere blev der spurgt om tilsvarende negative reaktioner fra mennesker, som forældrene mødte første gang.

Undersøgelsen viste således, at der var nogle meget markante forskelle mellem de

oplevelser, som mødrene og fædrene havde, når de mødte mennesker første gang og fortalte, at de var enlige forældre (med 3-5-årige børn). Fædrene blev helt åbenlyst gentagne gange mødt med positive reaktioner for omkring $3/4$'s vedkommende (71 pct.), mens dette kun forekom for omkring $1/3$ (33 pct.) af mødrene.

De oplevede negative reaktioner fra omverdenen var samtidig særligt hyppigt forekommende for mødrenes vedkommende. Omkring $1/5$ (20 pct.) af mødrene har flere gange oplevet negative reaktioner, mens dette kun er forekommet for $1/12$ (8 pct.) af fædrene.

Den sociale støtte fra omverdenen synes også at spille en rolle. Hvis den interviewede småbørnsforælder flere gange har oplevet, at folk reagerer negativt på oplysningen om, at han/hun er enlig forsørger, ses

Tabel 8.3.

Omgivelsernes positive og negative reaktion. "Har du oplevet, at mennesker, du mødte for første gang, reagerede negativt (henholdsvis positivt), da de hørte, at du var enlig far/mor?" Procent.

<i>Omgivelsernes reaktioner:</i>	Fædre	Mødre	P<
Negative reaktioner?	8	20	0,0001
Positive reaktioner?	71	33	0,0001
Antal interviewede personer	478	532	1.010

Anm.: På de to spørgsmål kunne svares: "ja, flere gange"; "ja, en enkelt gang"; "nej, aldrig". Kun hvis der blev svaret "flere gange", blev det talt som negative henholdsvis positive reaktioner.

som nævnt en sammenhæng med forekomst af stress-symptomer (tabel 8.2). Således indgår de negative reaktioner som et blandt flere forhold, der kan give en forklaring på udbredelsen af psykosomatiske stress-reaktioner blandt især enlige mødre med små børn.

Forældrerens psykosomatiske stress-symptomer og børnenes trivsel

Det er Harris' (1994) teori, at børn prøver at opbygge en forståelsesramme for at kunne forstå forældrenes følelser. De voksne, som barnet er afhængig af, udtrykker deres følelser (som fx lykkefølelse, bedrøvelse og vrede) i ansigtsudtryk og stemmeføring.

Flere undersøgelser underbygger antagelsen om, at selv små børn reagerer på fx forældrenes depression, vrede og indbyrdes spændinger. Børn i den aldersgruppe, som omhandles i nærværende undersøgelse, er i færd med at udvikle en sensitivitet over for andres følelsesmæssige udtryksformer.

Gennemgang af en række forskningsresultater tyder på, at selv små børn udvikler en forståelse for følelsers private karakter, og de begynder at kunne skelne imellem

udtrykte følelser og skjulte følelser (Harris, 1994). Specielt udvikler børnene sig til specialister i at afkode det følelsesmæssige klima i deres egen familie.

Man må således forvente, at de økonomiske og sociale belastninger, som opleves af eneforælderen, også påvirker børnenes situation, når de har en udviklet sensitivitet over for voksnes følelser. Selv relativt små børn forstår tidligt følelser som skam, skyld og stolthed (Harris, 1994). Hvis den voksne belastes væsentligt, må man således regne med, at dette pres indirekte overføres til børnene. Hertil kommer, at enlige forældre, der er under pres, i mange tilfælde må forventes direkte at mindske deres støtte til børnene.

En undersøgelse af enlige mødre viste, at hvis de for eksempel taler med børnene om deres økonomiske og personlige problemer, så sættes også børnene under pres (McLloyd & Wilson, 1990).

Der er således undersøgelsesresultater, der tyder på, at stressede, depressive mødre var mere fjendtlige, dominerende og mindre støttende over for deres børn. De råbte

ofte højt ad deres børn, og det skete oftere, at de slog dem (Longfellow et al., 1982).

De multivariate-analyser af nærværende undersøgelsesdata viser, at forskellene mellem de børn, der trives, og de børn, der trives mindre godt, antagelig skyldes forskelle i forældrenes stress-niveau. Såvel konfliktniveauet som barnets manglende trivsel kan ses som et resultat af de belastninger, der fremkalder forældrenes psykosomatiske stress-symptomer.

Således viser analyserne, at stress-symptomer hos forældrene har en statistisk meget markant sammenhæng med en lang række trivsels- og stressforhold hos børnene (se tabel 8.4).

En del af forklaringen på denne signifikante sammenhæng kan selvfølgelig være, at nogle af forældrene projicerer deres egne psykosomatiske stress-symptomer over på børnene. Det er imidlertid vanskeligt ud fra det foreliggende materiale at vurdere, hvor meget dette kan betyde for de fundne sammenhænge.

Undersøgelsen viste således, at man i gruppen af børn med forældre, der havde et eller flere psykosomatiske stress-symptomer, fandt en overhyppighed af en række mistrivselssymptomer hos barnet. Man kan således iagttage en overhyppighed af angst-symptomer, mareridt, psykosomatiske symptomer (ondt i maven, ondt i hovedet) og konflikter med omgivelserne. Barnet

FOTO: JO SELSING/BILLEDHUSET

mangler relativt oftere selvtillid, koncentrationsevne og bliver lettere krænket over i-
rettesættelser. Hos de børn, hvor forælderen

har de nævnte psykosomatiske stress-symptomer, ses ligeledes en overhyppighed af
social isolation i forhold til legekammerater.

Tabel 8.4.
Forældrenes psykosomatiske symptomer og barnets trivsel. Procent.

	Et eller flere psykosomatiske symptomer	Ingen psykosomatiske symptomer	P<
1. Har barnet ofte mareridt?	13	6	0,0001
2. Har barnet ofte angstanfald?	4	1	0,0025
3. Har barnet ofte ondt i maven?	14	8	0,006
4. Har barnet ofte ondt i hovedet?	6	2	0,0004
5. Slår, bider eller river barnet ofte andre børn?	12	5	0,0001
6. Mangler barnet ofte selvtillid?	17	8	0,0001
7. Har barnet ofte svært ved at koncentrere sig?	30	15	0,0001
8. Har barnet ofte vredesanfald?	39	21	0,0001
9. Savner barnet ofte legekammerater?	23	15	0,001
10. Føler barnet sig ofte ensom?	11	5	0,0007
11. Er barnet meget følsom over for kritik eller i rettesættelse?	60	45	0,0001
12. Bliver barnet mobbet af de andre børn?	10	3	0,0001
Antal interviewede personer	545	465	1.010

Anm.: Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af, at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

Straffeforanstaltninger over for de 3-5-årige børn

Der findes ingen repræsentative undersøgelser af omfanget af forældrenes brug af korporlig straf i børneopdragelsen i Danmark. Det nærmeste man kommer en systematisk undersøgelse på et større materiale er en ældre undersøgelse af Wenja Rothe og Birthe Kyng. Undersøgelsen omfattede 70 mødre, der havde født på enten Rigshospitalet eller Sct. Joseph's Hospital omkring 1959-61. Der blev i undersøgelsen blandt andet lagt vægt på at belyse mødrenes tanker om opdragelsesformer, men de blev også interviewet om deres faktiske adfærd.

De strafforanstaltninger, som mødrene tog i anvendelse ved de helt små børns uartighed, var udskamning og isolering af barnet samt forskellige former for slag i ansigtet, på lemmerne eller andre steder på kroppen (fx fingerdask, slag i numsen, endefuld, lussing og i enkelte tilfælde slag med bøjle eller stok¹⁾).

Undersøgelsen viste, at omkring 85 pct. af samtlige mødre slog eller tjattede til deres børn, inden de var fyldt 1 år (Rothe, 1971). Undersøgelsen giver indtryk af, at det var mere eller mindre det normale, at man slog børn igennem de første år. Kun en enkelt af de mødre, der indgik i undersøgelsen, opdrog sit barn gennem de første tre år uden at gribe til korporlig straf (Kyng, 1974).

En relativt stor del af børnene (26 pct.) blev strengt opdraget, dvs. at de blev slået

hyppigt og voldsomt. For disse børn gjaldt det, at kravene til deres opdragelse var ude af trit med, hvad man med rimelighed kunne forvente på deres alderstrin (Rothe, 1971).

Der var ingen sammenhæng mellem anvendelse af hyppig korporlig straf og moderens uddannelse, men der var en sammenhæng med familiens boligforhold. Det var i øvrigt kendetegnende for mødrene i denne undersøgelse, at de ofte havde samvittighedskvaler over at slå børnene, dels at de selv bl.a. fandt årsagen hertil i deres egen træthed, utålmodighed og opfarende sind²⁾ (Kyng, 1974).

Selv på dette begrænsede materiale synes der at være en sammenhæng imellem anvendelse af strafforanstaltninger og de presede forhold, nogle af familierne levede under. Det drejede sig dels om boligforholdene og omgivelsernes egnethed til småbørns leg mv., dels drejede det sig om forældrenes erhvervsforhold, der udgjorde nogle ydre vilkår, som forældrene ikke havde nogen chance for at ændre (Rothe, 1971).

Udbredelsen af straffemetoder

På baggrund af Rothe & Kyngs undersøgelse blev der i nærværende undersøgelse medtaget en række spørgsmål om børnenes afstraffelse og de metoder, forældrene anvendte.

Selvom de to undersøgelser ikke er direkte sammenlignelige, kan man konkludere, at

Tabel 9.1.

Udbredelsen af forskellige afstraffelsesmetoder for 3-5-årige børn. Vægtet gennemsnit for hele landet. Procent.

Hvor ofte er det sket...?	Ugentligt	Sjældnere	Aldrig	Husker ikke	I alt
Blevet slået over fingrene (fingerdask)	5	46	46	2	99
Fået en endefuld (klask i numsen)	2	53	44	1	100
Sendt ind på sit værelse	18	58	23	1	100
Fået en lussing	0	9	91	1	101
Er blevet rusket	7	48	45	0	100

Anm.: Der er anvendt vægtede gennemsnit i forhold til udvalgssandsynligheden, således at børn hos fædre tæller for 0,017 mens børn hos mødre tæller for 0,27. Derved dannes et realistisk skøn af alle 3-5-årige i hele landet. Antal interviewede personer er 1.010, svarende til 37.049 3-5-årige børn, der bor hos kun den ene af de biologiske forældre pr. 1. januar 1995.

Tabel 9.2.

Forskellige afstraffelsesformers udbredelse for 3-5-årige børn¹⁾, fordelt på børnenes alder og køn. Procentandele.

	Aldrig blevet slået ¹⁾	Ugentlige afstraffelser ²⁾
<i>Aldersfordeling</i>		
3 år	25	34
4 år	26	23
5 år	32	19
6 år	24	16
I alt	28	24
<i>Kønsfordeling</i>		
Piger	30	23
Drenge	25	24

Anm.: Der er anvendt vægtede gennemsnit i forhold til udvalgssandsynligheden, således at børn hos fædre tæller for 0,017, mens børn hos mødre tæller for 0,27. Derved dannes et realistisk skøn af alle 3-5-årige i hele landet. Det skal dog bemærkes, at aldersfordelingen på interviewtidspunktet også indeholder 6-årige, idet de udtrukne var 3-5 år pr 1. januar 1995.

1) Barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller barnet har fået en lussing.

2) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (dvs. det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

FOTO: SØREN SVENDSEN/BILLEDHUSET

der er sket et fald i brugen af fysisk afstraffelse. I forhold til Rothe & Kyngs undersøgelse omkring 1960 (Rothe, 1971; Kyng, 1974), hvor det kun var omkring 15 pct. eller færre, der ikke slog deres børn, så er andelen i dag oppe på omkring 28 pct. (tabel 9.2).

I de tilfælde, hvor forældrene anvender hyppige afstraffelser, er det i dag sjældent voldelige metoder, der foretrækkes. Oftest anvendes isolation, hvor barnet sendes ind på sit værelse (tabel 9.1).

Undersøgelsen viser, at det er relativt få (28 pct.) af de 3-5-årige, der aldrig er blevet slået. Omtrentlig lige så mange (24 pct.) af de 3-5-årige er ugentligt eller oftere blevet slået eller sendt ind på deres (et) værelse, eller blevet rusket (tabel 9.2).

Drengene synes at være mere udsat for at blive slået end pigerne, men der er i øvrigt ikke store forskelle imellem børnene (tabel 9.2).

Forekomst af de hyppigere konflikter mellem forælderen og barnet, der udarter sig til afstraffelser, hænger derimod tydeligvis sammen med barnets alder, således at afstraffelserne er hyppigst forekommende for de mindste af børnene, hvorimod anvendelse af slag (lussinger, klask i numsen eller slag over fingerne) forekommer mere uafhængigt af alderen. Noget kunne således tyde på, at der mere er tale om en principiel holdning til anvendelse af korporlige straffemetoder, således at nogle forældre slet ikke anvender disse uanset forholdene i øvrigt. Denne antagelse vil blive belyst i det følgende.

Hvorfor sker der hyppige afstraffelser af børnene?

Med udgangspunkt i tidligere undersøgelser blev der indhentet oplysninger om en række baggrundsforhold for at finde frem til forhold, der kan belyse, hvorfor nogle af forældrene oftere end andre kommer i den situation, at de føler, at det er nødvendigt med hyppige straffeforanstaltninger over for de 3-5-årige børn.

Ligesom ved den tidligere undersøgelse fra 1960 af Rothe & Kyng er de hyppige afstraffelser ikke udtryk for forældrenes manglende uddannelse, men har snarere sammenhæng med det psykosociale pres, som forældre er underlagt (Rothe, 1971; Kyng, 1974).

Der er således fire sociale baggrundsforhold, der bidrager med selvstændig information til at forklare, hvorfor nogle af forældrene anvender ugentlige afstraffelser, mens andre ikke gør det (tabel 9.3).

For det første synes forældrerens psykosomatiske stress-symptomer at være af betydning for risikoen for ugentlige afstraffelser af de 3-5-årige børn.

For det andet har det betydning, om forældrene har et arbejde, hvor de er værdsat. De forældre, der enten ikke har et arbejde eller ikke er værdsat, har et større konflikt-niveau i forhold til deres 3-5-årige børn end de øvrige forældre, uafhængigt af de øvrige faktorer, som også kan spille en rolle.

For det tredje spiller barnets alder en selvstændig rolle for anvendelse af de hyppige afstraffelser, også når man tager højde for de øvrige sociale belastningsforhold, som forældrene er underlagt. De 3-årige blev

således hyppigere udsat for straffeforanstaltninger end de lidt ældre børn.

Og endelig for det fjerde synes den støtte, som den tidligere partner kan give, at være af afgørende betydning. Dette giver sig udtryk i, at de forældre, der har fælles forældremyndighed, har færre konflikter, der resulterer i ugentlige afstraffelser, end de forældre, der ikke har en sådan ordning. Muligheden for den anden forælders støtte og aflastning giver sig også udtryk i, at forældrene har organiseret sig således, at de bor inden for en overkommelig afstand imellem sig (dvs. mindre end 15 min. i bil). Også dette forhold hænger i sig selv sammen med et mindsket afstraffelsesniveau.

Den fælles forældremyndighed og den relativt korte afstand mellem forældrene kan dels tages til udtryk for en aflastning af forældrene, dels opfattes som en styrkelse af barnets position i forhold til forældrene.

Lav indkomst og manglende selvtilid er faktorer, der umiddelbart ser ud til at hænge sammen med en øget risiko for hyppige konflikter, der resulterer i ugentlige afstraffelser af de 3-5-årige børn. I den gruppe af børn, der udsættes for ugentlige afstraffelser, mangler forælderen oftere selvtilid end det er tilfældet blandt de øvrige børn. Endvidere ses en sammenhæng med indkomstforhold og hyppige straffeforanstaltninger. Men ved multivariate analyser, hvor andre betydende baggrundsforhold inddrages, viser disse informationer ikke i sig selv at bidrage med ny informationsværdi, der kan forklare, hvorfor nogle forældre tyr til hyppige afstraffelser. Når man tager højde for de allerede nævnte forhold (psykosomatiske stress-symptomer, manglende værdsathed på

Tabel 9.3.

Sociale baggrundsforhold og ugentlige afstraffelser af barnet. Forekomst af en række sociale baggrundsforhold opgjort for 3-5-årige børn, der udsættes for ugentlige eller hyppigere afstraffelser¹⁾. Procentandele.

<i>Sociale baggrundsforhold:</i>	Ugentlige afstraffelser ¹⁾	Sjældnere eller aldrig	P<
• Barnet er 3 år	32	17	0,0001
<i>Nuværende familieforhold</i>			
• Mindre end 15 min. transporttid til samværsforælder	41	53	0,01
Barnet bor hos moderen	60	51	0,015
• Fælles forældremyndighed	36	50	0,0003
Deleordning (dvs. 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælder)	6	10	0,05
<i>Forælders belastninger</i>			
• Psykosomatiske stress-symptomer ²⁾	59	43	0,0001
Forælders indkomst under 200.000 kr.	74	64	0,005
• Forælderen arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdsplads ³⁾	78	66	0,0008
<i>Social baggrund</i>			
Forælder ingen erhvervsuddannelse	42	38	-
Forælder har en længerevarende erhvervsuddannelse ⁴⁾	1	5	0,05
Forælder mangler ofte selvtillid	31	20	0,0007
Antal interviewede	210	800	1.010

Anm.: De faktorer, der samlet kan forklare, hvorfor forælderen anvender eller ikke anvender ugentlige afstraffelser, er mærket med en •. De øvrige baggrundsforhold bidrager således ikke med ny information, der kan forklare fænomenet, når der er taget højde for de •-mærkede. (Der er anvendt logistisk regression, jf. bilagstabell 9.1). Tilsvarende baggrundsforhold er inddraget i tabel 9.4.

- 1) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (dvs. det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet ru-sket.
- 2) Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.
- 3) En eller flere af følgende forhold gælder: ingen krav om kurser, oplæring mv. for at kunne udføre arbejde, arbejde ikke afvekslende, får ikke støtte/opmuntring fra chef, har ikke mulighed for at dygtiggøre sig.
- 4) Forælderen har studentereksamen/hf og har gennemført en erhvervsuddannelse af mindst 5 års varig-hed.

arbejdet og ene-forældremyndighed), forsvinder indkomstsammenhængen og sammenhængen mellem manglende selvtilid og hyppige straffeforanstaltninger.

Tidligere undersøgelser beretter om, at fædre ved overgangen til eneforældre med ansvar for barnet/børnene får et mere afslappet forhold og en mindre autoritær opdragelse af børnene (Smith & Smith, 1981; Defrain & Eirich, 1981).

Men selvom mødre gennemgående er mere tilbøjelige til at anvende afstraffelser af børnene end fædre, skyldes dette hovedsagelig, at mødre gennemgående har flere af de afgørende belastningsforhold (psykosomatiske stress-symptomer, alene-myndighed, manglende værdsættelse på arbejde eller arbejdsløshed og flere af de helt små børn).

Hvorfor anvender nogle forældre slag som afstraffelse?

Der er dog forskel mht., om man *overhovedet slår sine børn* (tabel 9.4). Således er der relativt flere af de enlige fædre, der slet ikke slår deres børn, også når man tager højde for de øvrige baggrundsforhold. I de tilfælde, hvor barnet er blevet slået, boede barnet i 57 pct. af tilfældene hos moderen, hvorimod de børn, der aldrig blev slået, boede hos moderen i 44 pct. af tilfældene.

Lovgivningen i Danmark afviger fra de regler, man har på dette område i de øvrige skandinaviske lande. I Danmark er det ikke strafbart at give sine børn lussinger, endefuld, slag over fingrene og lignende inden for visse grænser. I den svenske "forældrelov" har man derimod følgende bestemmelse:

"Barnet har ret til omsorg, tryghed og gode opvækstforhold. Et barn skal behandles med agtelse for sin person og egenart og må ikke udsættes for legemlig afstraffelse eller anden krænkende behandling" (Vestergaard, 1995).

Tilsvarende bestemmelse i den danske lov om forældremyndighed lyder:

"Forældremyndigheden medfører pligt til at beskytte barnet mod fysisk og psykisk vold og anden krænkende behandling" (§2 stk. 2).

Befolkningens holdning til brug af fysisk afstraffelse er senest blevet belyst af Erik Sigsgaard (1995; Sigsgaard & Varming, 1996). Blandt forældre med hjemmeboende børn under 18 år mente 40 pct., at det kunne blive nødvendigt at slå børn. Sigsgaards og Varmings undersøgelse viser endvidere, at forældre med drengebørn eller flere end to børn er lidt mere tilbøjelige til at acceptere voldsanvendelse over for børnene. Nogenlunde tilsvarende resultat var Varming (1986) kommet til.

Holdningsundersøgelsen (Sigsgaard, 1995; Sigsgaard & Varming, 1996) viste også, at der var tydelige sociale forskelle i forældrenes holdning til anvendelse af fysisk afstraffelse. Således var gruppen af privat ansatte arbejdere og håndværkere samt pensionister mere tilbøjelige til at acceptere fysisk straf, end det fx var tilfældet blandt offentligt ansatte funktionærer og tjenestemænd. Disse forskelle afspejler sig også i uddannelsesniveau.

De pågældende holdningsundersøgelser svarer således meget godt til forældrenes *faktiske adfærd*, således som det kommer til udtryk i nærværende undersøgelse.

Blandt de sociale baggrundsforhold (se bilagstabel 2.1), der er anvendt i nærværende analyse, er der fire forhold, der

statistisk set kan give information, som kan forklare, hvorfor nogle anvender slag som afstraffelse og andre ikke gør.

Tabel 9.4.

Sociale baggrundsforhold og anvendelse af slag som afstraffelse af barnet. Forekomst af en række sociale baggrundsforhold opgjort for 3-5-årige børn, der udsættes for slag/lussinger mv. som afstraffelse¹⁾. Procentandele.

<i>Sociale baggrundsforhold:</i>	Barnet er slået ¹⁾	Aldrig blevet slået	P<
Barnet er 3 år	21	19	-
<i>Nuværende familieforhold</i>			
Mindre end 15 min. transporttid til samværsforælder	49	54	-
• Barnet bor hos moderen	57	44	0,0001
Fælles forældremyndighed	43	55	0,0008
• Deleordning (dvs. 14-16 nætter hos samværsforælder)	7	15	0,0001
<i>Forælders belastninger</i>			
Psykosomatiske stress-symptomer ²⁾	49	41	0,025
Forælders indkomst under 200.000 kr	68	60	0,007
Forælderen arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdsplads ³⁾	72	63	0,005
<i>Social baggrund</i>			
• Forælder ingen erhvervsuddannelse	42	32	0,0025
• Forælder har en længerevarende erhvervsuddannelse ⁴⁾	2	7	0,0007
Forælder mangler ofte selvtillid	25	17	0,006
Antal interviewede	679	331	1.010

Anm.: De faktorer, der samlet bedst kan forklare, hvorfor forælderen anvender slag som afstraffelse, er mærket med en •. (Der er anvendt logistisk regression, se bilagstabel 9.2).

- 1) Barnet er blevet slået (dvs. det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing).
- 2) Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af, at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.
- 3) Et eller flere af følgende forhold gælder: ingen krav om kurser, oplæring mv. for at kunne udføre arbejde, arbejde ikke afvekslende, får ikke støtte/opmuntring fra chef, har ikke mulighed for at dygtiggøre sig.
- 4) Forælderen har studentereksamen/hf og har gennemført en erhvervsuddannelse af mindst 5 års varighed. De 3-årige udgør 21 pct. af de børn, der er blevet slået og næsten lige så stor andel (19 pct.) af dem, der aldrig er blevet slået.

De fire forhold står markeret med • i tabel 9.4 og ses endvidere i bilagstabel 9.2. De øvrige sociale baggrundsforhold, som har statistisk sammenhæng med, hvem der slår, og hvem der ikke slår, har imidlertid ikke nogen ny information at bidrage med, når man har taget højde for de nævnte fire baggrundsforhold.

For at kunne vurdere den enkelte faktors betydning er "odds ratio" angivet i bilagstabellen. Odds ratio angiver eksempelvis, at oversandsynligheden for, at barnet udsættes for slag er 1½ gang større, hvis barnet bor hos moderen, end hvis barnet bor hos faderen, når der er taget højde for de øvrige betydende baggrundsforhold.

Forældrenes manglende erhvervsuddannelse viser sig at være en af de tre afgørende faktorer, der statistisk set kan forklare, hvorfor nogle forældre slår deres børn (tabel 9.4 og bilagstabel 9.2). Forældre med en længerevarende erhvervsuddannelse er mindre tilbøjelige til at anvende korporlig afstraffelse – også når der tages højde for andre sociale baggrundsforhold.

Hvis barnet bor hos moderen, er barnet som nævnt mere udsat for fysisk afstraffelse, end hvis barnet bor hos faderen, uanset de øvrige bagvedliggende sociale forhold.

Endelig synes det, at forældrene har organiseret en deleordning (dvs. overnattede 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælderen) at have sammenhæng med, at man afstår fra at anvende fysisk afstraffelse.

Flere belastninger af mødrene – en sammenfatning

Undersøgelsen viser, at der for mødrene vedkommende er en væsentlig højere hyp-

pighed af de fleste af de belastningsfaktorer, der ifølge de tidligere analyser synes at hænge sammen med dels hyppige konflikter med børnene, dels anvendelse af korporlig afstraffelse (tabel 9.5).

I tabel 9.5 sammenlignes forekomsten af en række sociale baggrundsforhold for henholdsvis fædre og mødre.

For det første er der de faktorer, der vedrører, hvorvidt forholdet til samværsforælderen er tættere i form af fælles forældremyndighed og deleordninger. Børn, der bor hos faderen, er bedre stillet mht. disse forhold, end de børn der bor hos moderen. Dette hænger antagelig sammen med, at samværsforælderen i højere grad udgør en social ressource, når barnet bor hos faderen, end når barnet bor hos moderen.

For det andet har mødrene en højere hyppighed af de psykosomatiske stress-symptomer: lavindkomst, arbejdsløshed og følelse af at være lavt værdsat på arbejdet.

For det tredje kan iagttages en højere forekomst af manglende selvtillid og manglende erhvervsuddannelse blandt mødrene end blandt fædrene.

Alle de her nævnte forhold hænger tæt sammen med hyppighed og forekomst af afstraffelser af børnene.

Undersøgelsen synes således at understrege vigtigheden af, at samværsforælderen fortsat kan udgøre en social ressource for barnet og aflastning for forælderen. En nærliggende antagelse er, at dette understøttes ved at undlade at fratage forældremyndigheden fra samværsforælderen. En række skilsmisseundersøgelser viser, at i de fami-

Tabel 9.5.

Forekomst af en række sociale baggrundsforhold opgjort for 3-5-årige børn, der bor hos moderen eller faderen. De sociale baggrundsforhold er udvalgt, fordi de har vist sig at have betydning for, om der ifølge forælderen sker eller ikke sker en hyppig afstraffelse og anvendelse af slag som afstraffelse af barnet. Procentandele.

<i>Sociale baggrundsforhold:</i>	Bor hos faderen	Bor hos moderen	I alt ¹⁾	P<
Barnet er 3 år	17	24	23	0,008
<i>Nuværende familieforhold</i>				
Mindre end 15 min. transporttid til samværsforælder	54	48	48	-
Fælles forældremyndighed	59	38	39	0,0001
Deleordning (14-16 nætter pr. måned hos samværsforælder)	16	4	5	0,0001
<i>Forælders belastninger</i>				
Psykosomatiske stress- symptomer ²⁾	37	54	53	0,0001
Forælders indkomst under 200.000 kr	46	83	81	0,0001
Forælderen arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdsplads ³⁾	61	75	74	0,0001
<i>Social baggrund</i>				
Forælder ingen erhvervs- uddannelse	34	42	42	0,008
Forælder har en længerevarende erhvervsuddannelse	5	2	3	0,015
Forælder mangler ofte selvtillid	13	30	29	0,0001
Antal interviewede	679	331	1.010	

Anm.: Tabellen viser, at 17 pct. af de børn, der bor hos faderen, er 3 år, mens børn i denne aldersgruppe udgør 24 pct. af de børn, der bor hos moderen.

1) Vægtede tal for hele landet.

2) Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

3) En eller flere af følgende forhold gælder: ingen krav om kurser, oplæring mv. for at kunne udføre arbejde, arbejde ikke afvekslende, får ikke støtte/opmuntring fra chef, har ikke mulighed for at dygtiggøre sig.

lier, hvor forældrene har aftalt fælles forældremyndighed, er samværsforælderen mere involveret i sine børn og oplever mere ansvar end ved ordninger med eneforældremyndighed (se litteraturgennemgang i fx Flendt, 1993; Benjamin & Irving, 1989; Elklit, 1989).

Der ligger derfor en væsentlig forskningsopgave i at afdække de processer, der fremmer eller hæmmer samværsforældrens involvering og fortsatte kontakt med børnene (Bray & Depner, 1993).

Næste kapitel vil behandle disse spørgsmål.

Noter:

- 1) De sidstnævnte er i hvert fald strafbare handlinger efter nugældende regler (§ 2 stk. 2 i Lov om forældremyndighed og samvær).
- 2) Else Christensen (1991) finder tilsvarende resultater i sin undersøgelse af 17 "trængte" familier med 0-3-årige børn. Konflikten mellem børn og forældre, der inden for de seneste år har været udsat for personlige belastninger, belyses her uddybende gennem interview.

Tidligere undersøgelser om konflikter, forældremyndighed og samværsomfang

I de tidligste udenlandske skilsmisseundersøgelser, hvor man undersøgte konsekvenserne af skilsmissen for børnenes adfærd, fandt man, at børnene relativt ofte blev indadvendte, og man kunne for nogle iagttage en aggressiv adfærd, problemer med kammerater og problemer i skolen. Man iagttog endvidere større indlæringsproblemer hos de børn, der havde været igennem en skilsmisse end blandt deres jævnaldrende.

Den efterfølgende forskning nuancerede dette billede, idet det viste sig, at der var en lang række faktorer ud over selve skilsmissen, der var afgørende for børnenes livsvilkår efter skilsmissen.

For det første viste de senere undersøgelser, at risikoen for familieopløsning var socialt betinget. De familier, der havde økonomiske og andre problemer, havde også sværere ved at holde sammen. Når man i undersøgelserne om børnenes skolefærdigheder og indlæringssevne tog hensyn til disse sociale forskelle, blev de observerede forskelle mindre imellem de skilte børn og deres jævnaldrende (Kelly, 1993).

For det andet viste undersøgelserne, at det var konflikterne imellem forældrene, der blokerer for børnene, så de mister koncentrationsevnen i skolen. Undersøgelserne viste endvidere, at risikoen for udvikling af manglende selvværd, angstsymptomer, depression, isolation og indadvendthed hos børnene snarere hang sammen med for-

ældrenes konflikt end med, om de blev skilt eller ej (Ellison, 1983; Swartzberg et al., 1983; Hess & Camara, 1979; Wallerstein, 1985; Kelly, 1993).

Et tredje problem i nogle skilsmisseundersøgelser har været, at man sammenlignede de børn, der havde været udsat for en skilsmisse og de øvrige. Senere undersøgelser viste, at mange af problemerne syntes at stamme fra de alvorlige konflikter, der havde udviklet sig *inden* skilsmissen fandt sted. Således viser enkelte undersøgelser, at børnenes skoleproblemer opstod, længe inden forældrene flyttede fra hinanden. Forældre med voldsomme konflikter udsatte børnene for en psykisk stressbelastning, der forklarede børnenes senere adfærdsproblemer (Kelly, 1993).

Når man i nærværende undersøgelse interesserer sig for, hvorledes de 3-5-åriges nuværende situation kan være påvirket af fx forældrenes økonomiske belastninger, deres løsning af forældremyndighedsspørgsmålet og samværsomfanget, så må man også være opmærksom på de tidligere belastninger forud for skilsmissen.

Forældrenes konflikter

Et højt konfliktniveau imellem forældrene indvirker på børnene gennem nogle indirekte processer. Man ser for det første muligheden for, at børnene gennem forældrenes måde at løse deres indbyrdes konflikt på lærer en model for konfliktløsning (Grych & Fincham, 1990).

For det andet mener nogle forskere, at de ved hjælp af *kryds-pres-modellen* kan forklare, hvorfor nogle børn har varige problemer, mens andre klarer sig gennem skilsmissen uden særlige mén. At blive udsat for et "kryds-pres" betyder, at barnet bliver udsat for krav og forventninger fra forældrene, som strider imod hinanden, således at barnet ikke kan imødekomme forventningerne fra den ene, uden at det går ud over forholdet til den anden forælder. Derved fanges barnet i et kryds-pres af uforenelige krav, og det er dette kryds-pres, der er afgørende for, hvordan barnet kommer igennem skilsmissen.

For det tredje kan et højt konfliktniveau betyde, at den ene part trækker sig væk fra børnene. Forældre-barn relationen bliver her mere fjern, og barnet kommer ved denne konfliktløsning til at lide under tabet af den ene forælders engagement, varme og involvering (Belsky et al., 1991).

Endelig kan enerverende konflikter føre til, at de pågældende forældre mindsker deres overskud og støtte til barnet. Resultatet kan blive, at forældrenes sensibilitet over for barnets behov kan mindskes, og presset på forældrene kan gøre dem mere vilkårligt afstraffende.

Som et gennemgående resultat fandt flere forskere, at stadige og intense konflikter tydeligt gav sig udslag i dårlige psykologiske levekår hos børnene i såvel de skilte familier som de konfliktfyldte ægteskaber. Især drengene viste sig at være mere sårbare. De intakte familier med et højt konfliktniveau var tydeligt mere påvirket, end det var tilfældet i de skilte familier, hvor konflikterne var reducerede (Emery, 1982; Hetherington et al., 1982). Der var således

en tydelig forskel i børnenes adfærd (mht. aggressioner, asocial adfærd, indadvendthed og manglende samarbejdsevne).

Børnenes problemer var særligt udtalt i de tilfælde, hvor forældrene valgte at udtrykke deres indbyrdes konflikt ved hjælp af børnene. Børnene kunne således føle, at de var fanget i forældrenes konflikt, hvis fx de blev brugt til at viderebringe meddelelser, eller hvis de blev udfrittet om den anden forælders forhold, så deres loyalitet blev sat på en prøve. Dette kunne fremkalde en situation, hvor barnet følte, at det måtte skjule sine følelser for den anden forælder. Jo mere barnet på denne måde blev fanget ind i forældrenes konflikt, jo mere vedvarende følelser af angst og depression fandt man hos børnene (Buchanan et al., 1991).

I det omfang børnene blev brugt i konflikterne mellem forældrene, kunne man konstatere alvorlige psykiske problemer hos børnene. Dette er særligt alvorligt, hvis forældrene udtrykker sig med fysiske aggressioner (Johnston et al., 1989), men også når forældrene bruger verbale angreb som konfliktadfærd, synes det at give børnene adfærdsvanskeligheder og manglende selvværd såvel i de skilte familier som i de intakte familier (Camara & Resnick, 1989).

Undersøgelsen giver imidlertid stof til en nuancering af konflikternes betydning ved hjælp af kryds-pres-modellen. Det er således værd at bemærke, at i den ovennævnte undersøgelse var det ikke muligt at spore en effekt af forældrenes konflikt på børnenes psykiske velbefindende, medmindre børnene følte sig fanget i dette kryds-pres imellem forældrene.

FOTO: SUSANNE MERTZ/BILLEDHUSET

Hyppig kontakt og samværsforælderens tilgængelighed

Det første afgørende forhold for, hvilket pres skilsmissen resulterer i – set med barnets øjne – er, om forældrenes indbyrdes konflikter eskaleres til en antagonistisk konflikt, som fanger børnene i et krydspres. Dette viste sig at være af betydning for børnenes udbytte af samværskontakten.

Sagt på en anden måde. Børnene led ikke under skilsmissen i de familier, hvor børnene havde hyppig kontakt og nem adgang til samværsforælderen, og forældrene indbyrdes havde en samarbejdende kommunikation. Børnene var ifølge nogle af de nævnte undersøgelser i stand til at drage fordel af en tæt og hyppig kontakt til samværsforælderen, hvis konflikten imellem forældrene var på et lavt niveau.

I de tilfælde, hvor der er tale om en fortsat konflikt imellem forældrene efter skilsmissen, viser nogle undersøgelser, at det kan være belastende for børnene at have en hyppig kontakt med samværsforælderen. Dels betyder de fortsatte konflikter meget for det pres, børnene udsættes for, dels betyder det meget, om konflikterne resulterer i, at børnene bliver fanget i en loyalitetskonflikt imellem forældrene.

Mens nogle undersøgelser viste, at en hyppig kontakt kombineret med intense konflikter imellem forældre satte sig dybe spor i barnets psykiske velbefindende (Amato & Rezac, 1994), var der andre undersøgelser, der viste, at børnene under alle omstændigheder kunne profitere af en hyppig kontakt og involvering fra samværsforælderen (Healy et al., 1990).

Forskellene i disse resultater kan vække mistanke om, at der er andre faktorer, der øver en afgørende indflydelse på børnenes levevilkår. Hvis disse faktorer optræder med forskellig vægt i de undersøgte grupper, så kan det være forklaringen på de forskellige resultater, der er opnået.

Man kan for det første nævne barnets alder og i den forbindelse dets evne til at forstå konflikterne, hvilket spiller en bety-

delig rolle for skadevirkningernes omfang. Yngre børn, der har vanskeligt ved at forstå forældrenes konflikter, kan i højere grad give sig selv skylden, end det er tilfældet for de ældre børn. På denne måde bliver børnenes fortolkning af forældrenes konflikt, deres evne til at forstå konflikterne, samt konflikternes karakter afgørende for skadevirkningerne (Grych & Fincham, 1990).

En antagonistisk konflikt?

Man kan opfatte nogle af de problemer, der opstår i forbindelse med en skilsmisse, som såkaldte nul-sums-konflikter eller antagonistiske konflikter. Det vil for eksempel være tilfældet, hvis parterne oplever, at en løsning, der er negativ for den ene part, vil være tilsvarende positiv for den anden part. Fry & Addington (1985) beskriver en sådan situation, hvor et godt og harmonisk forhold imellem barnet og samværsforælderen kan opfattes som en trussel af

forældremyndighedsindehaveren. Og forældremyndighedsindehaveren betegnede forholdet som skadeligt.

Man må imidlertid stille spørgsmålstegn ved denne antagonistiske opfattelse af forældrekonflikten, hvor man forestiller sig, at *der findes samværløsninger på de nye forældre-barn relationer, som er lykken for den ene part, men en katastrofe for den anden forælder.*

Hvis man skal prøve at drage en lære af resultaterne fra den hidtidige forskning, synes man snarere at finde belæg for den opfattelse, at relationerne, også efter at familien er flyttet fra hinanden, alligevel består i et gensidigt afhængighedsforhold. Hvis relationerne mellem barnet og den ene forælder lider skade, påvirker det også barnet negativt i dets dagligdag hos den anden forælder.

Fordeling af forældremyndigheden og samværsomfanget

Man mangler i dag oplysninger om udviklingen i udbredelsen af fælles forældremyndighed: Hvor mange har brugt denne mulighed? Endvidere mangler man oplysninger, der belyser udviklingen i andelen af tilfælde, hvor forældrene ikke har kunnet blive enige og har anmodet myndighederne (statsamt/domstolene) om at afgøre stridsspørgsmålet.

En tidligere opgørelse fra 1971 før indførelsen af muligheden for fælles forældremyndighed viste, at faderen fik forældremyndigheden i 9,5 pct. af tilfældene, hvor forældrene selv aftalte hvem der skulle have forældremyndigheden. Mens i de ganske få tilfælde¹⁾, hvor der måtte en byretsdom til at afgøre spørgsmålet, fik fædrene forældremyndigheden i 16 pct. af tilfældene (Betænkning 1279).

En opgørelse over antallet af skilsmisser/separationer for oktober kvartal 1993 viste, at over halvdelen (58 pct.) af forældrene aftalte fælles forældremyndighed²⁾. I omkring en tredjedel (37 pct.) af tilfældene fik moderen forældremyndigheden, mens fædrene fik den i de resterende 5 pct. af sagerne. I de ganske få tilfælde, hvor spørgsmålet blev afgjort ved en domstol, fik moderen forældremyndigheden i 75 pct. af tilfældene (Betænkning 1279).

De få opgørelser, der belyser udviklingen, viser en stigende tendens til at anvende fælles forældremyndighed ved familieopløsning (Betænkning 1279). De seneste æn-

dringer har gjort det administrativt lettere for ugifte forældre at aftale fælles forældremyndighed umiddelbart efter barnets fødsel³⁾. Denne mulighed vil antagelig være med til at øge anvendelsen af fælles forældremyndighed ved familieopløsning af papirløse parforhold. Udbredelsen af ordningen med fælles forældremyndighed vidner om, at parterne tillægger ordningen en social betydning, idet man undgår at stille den ene part i en ydmygende position⁴⁾.

Tidligere var det oftest pga. moderens dødsfald, sygdom mv., at faderen blev alene med børnene. I dag er det antagelig overvejende i forbindelse med forældrenes separation/skilsmisse, at faderen får tildelt barnet/børnene.

Man kan dog iagttage, at når fædrene står tilbage med børnene, så er det relativt oftere sket ved den anden forælders dødsfald. Omkring 14 pct. af de 3-5-årige bor således hos faderen, fordi moderen er død. For de 3-5-årige, der bor hos moderen, er det kun omkring 2 pct., der er i den situation, at faderen er død (tabel 11.1).

For de 3-5-årige i nærværende undersøgelse, hvor forældrene var flyttet fra hinanden, omfattede ordningen med fælles forældremyndighed omkring en tredjedel (tabel 11.1), hvilket er overraskende få sammenlignet med tidligere opgørelser. Når denne undersøgelse viser, at det er omkring 38 pct., der har aftalt fælles

Tabel 11.1.**Fordelingen af forældremyndigheden imellem ikke samboende forældre med 3-5-årige hjemmeboende børn. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Den anden forælder er død	14	2	3
Fælles forældremyndighed	51	37	38
Ene forældremyndighed ²⁾	31	57	55
Anden forælder har myndighed	2	2	2
Uafklaret/uoplyst myndighed ²⁾	3	2	2
I alt	101	100	100
Antal interviewede personer	478	532	1.010

1) Der er anvendt vægtede gennemsnit i i alt-kolonnen.

2) Enker/enkemænd ikke medregnet.

forældremyndighed, hænger dette antagelig sammen med, at undersøgelsen omfatter såvel tidligere gifte som papirløst samle-vende, der er flyttet fra hinanden.

I de tilfælde, hvor barnet boede hos faderen, var der langt oftere aftalt fælles forældremyndighed. Her var det halvdelen, der havde benyttet sig af dette tilbud. Tilsvarende var der relativt mange af de mødre, der havde børnene boende, der havde forældremyndigheden alene efter familieopløsningen⁵⁾.

Årsagerne til disse forskelle skal antagelig findes i det traditionelle kønsrollemønster. Fædrene har måske lettere ved at acceptere mødrenes ligelige relation til børnene end omvendt. Måske indser fædrene, at deres magtposition ikke er stærk nok til at gennemtvinge, at de selv alene skal have forældremyndigheden. De fædre, der havde børnene boende, har måske således ikke i samme udstrækning muligheden for – eller ønsket om – at udelukke moderen fra medansvaret omkring børnene.

Man kan i hvert fald konkludere, at selv i de ganske få tilfælde (6 pct.), hvor de 3-5-årige børn boede hos faderen, havde en væsentlig del af mødrene både bibeholdt deres forældremyndighed og en hyppigere kontakt til barnet. Det er således i halvdelen af tilfældene, hvor barnet bor hos faderen, at moderen har del i forældremyndigheden.

I betænkning om fælles forældremyndighed (Betænkning 1279) efterlyser man undersøgelser af, hvordan ordningen virker i praksis. Det ønskes bl.a. belyst, om ordningen med fælles forældremyndighed er konfliktfyldt for barnet. En bekymring som har været fremført af nogle skilsmisseforskere (Nissen, 1994; Goldstein et al., 1981).

Fælles forældremyndighed og barnets trivsel

Goldstein et al. (1981) taler for en definitiv og ubetinget afgørelse til fordel for den ene af de stridende forældre, som herefter suverænt kan afgøre, hvorvidt og hvornår

besøg er ønskelige. Goldstein et al.'s synspunkt (1981) mangler imidlertid referencer til forskningserfaringer på området (Elklit, 1989).

I en britisk undersøgelse fandt man således, at mødre med fælles forældremyndighed efter en skilsmisse gennemgående var mere tilfredse end de mødre, som havde forældremyndigheden alene (Kelly, 1993).

Men også nærværende undersøgelse viser, at der er en sammenhæng mellem barnets trivsel og anvendelsen af fælles forældremyndighed. Hvis denne ordning i sig selv skulle være særligt konfliktfyldt, måtte man forvente, at de børn, der var omfattet af ordningen, ville trives dårligere end dem, der levede med den traditionelle ordning. Undersøgelsen viser, at der kun er få forskelle, og de går alle i samme

Tabel 11.2.
Fælles forældremyndighed¹⁾ og barnets trivsel. Procentandele der svarer bekræftende på en række spørgsmål om barnets trivsel. Procentandele.

	Ikke fælles forældre- myndighed	Fælles forældre- myndighed	P<
1. Har barnet ofte mareridt?	11	8	-
2. Har barnet ofte angstanfald?	3	3	-
3. Har barnet ofte ondt i maven?	12	8	0,08
4. Har barnet ofte ondt i hovedet?	5	3	-
5. Slår, bider eller river barnet ofte andre børn?	9	7	-
6. Mangler barnet ofte selvtillid?	13	12	-
7. Har barnet ofte svært ved at koncentrere sig?	24	20	-
8. Har barnet ofte vredesanfald?	34	25	0,0016
9. Savner barnet ofte legeskamper?	21	17	-
10. Føler barnet sig ofte ensom?	9	7	-
11. Er barnet meget følsomt over for kritik eller irettesættelse?	53	49	-
12. Bliver barnet mobbet af de andre børn?	9	4	0,005
13. Barnet er blevet slået ²⁾	73	62	0,0008
14. Ugentlige afstraffelser ³⁾	26	16	0,0003
15. Konfliktfyldt forhold til samværsforælder ⁴⁾	21	9	0,0001
Antal interviewede personer	493	439	932

1) Enker/enkemænd ikke medregnet, derfor er det samlede antal i denne analyse kun 932 personer.

2) Det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing.

3) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (se note 2), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

4) Spørgsmålet lød: Er forholdet mellem dig og barnets far/mor for tiden venskabeligt, neutralt eller konfliktfyldt?

retning. De børn, hvis forældre har fælles forældremyndighed, trives *bedre* end de øvrige, men forskellene er i mange tilfælde mindre end stikprøveusikkerheden (tabel 11.2).

I de situationer, hvor der er signifikante forskelle mellem dem, der har eneforældremyndighed, og dem der har fælles forældremyndighed (dvs. $P < 0,05$), taler alt for, at fælles forældremyndighed hænger sammen med større trivsel hos barnet. Således viser undersøgelsen, at barnet relativt oftere har "vredesanfald" (linie 8 i tabel 11.2) i de tilfælde, hvor der *ikke* er fælles forældremyndighed. Barnet mobbes oftere i de tilfælde, hvor der *ikke* er fælles forældremyndighed (linie 12).

I lighed med andre undersøgelsesresultater viser nærværende undersøgelse, at det er mindre konfliktfyldt med fælles forældremyndighed end med den traditionelle ordning. At forholdet til samværsforælderen er konfliktfyldt, forekommer dobbelt så ofte i familier, hvor samværsforælderen ikke har del i forældremyndigheden.

En dansk undersøgelse af stedfamilier (Heide Ottosen, 1995) viser tilsvarende en tæt sammenhæng imellem fælles forældremyndighed, udvidet forældresamarbejde og kontakthyppighed mellem barnet og samværsforælderen. Denne undersøgelse viser, at de familier, der har fælles forældremyndighed, har relativt færre konflikter. Disse undersøgelsesresultater er i øvrigt helt på linie med udenlandske undersøgelser (Kelly, 1993).

Der er altså ikke belæg for påstanden om, at ordningen med fælles forældremyndig-

hed i sig selv skulle virke konfliktkabende og være en trussel for børnenes trivsel.

Nærværende undersøgelse viser endvidere, at i de tilfælde, hvor der er fælles forældremyndighed, er der færre afstraffelser af børnene, uanset om forholdet til samværsforælderen er konfliktfyldt eller ej.

Forældremyndighedsindehaveren tyr i familier med eneforældremyndighed i øvrigt oftere til fysiske afstraffelser over for børnene (linie 13-14). Man ser således oftere hos forælderen, der har forældremyndigheden alene, at det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing. I disse familier er der endvidere en overhyppighed af en eller flere hændelser sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået, at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

Også når man holder andre sociale baggrundsforhold⁶⁾ konstante, kan man iagttage en sammenhæng mellem eneforældremyndighed og hyppigere afstraffelser af børnene (tabel 11.2).

Social baggrund for fælles forældremyndighed

I nærværende undersøgelse har det været muligt at finde frem til en række sociale baggrundsforhold, der statistisk set kan forklare, hvorfor nogle af forældrene har anvendt fælles forældremyndighed og andre eneforældremyndighed. Med sådanne analyser må man imidlertid altid være opmærksom på, at andre forhold, som ikke indgår i undersøgelsen, kan tænkes at spille en afgørende rolle. Det har blot ikke

været muligt at inddrage denne information i analyserne.

Analyserne viser, at der er 7 baggrundsforhold, som hver for sig har en betydning for valget af fælles forældremyndighed.

Som man kunne forvente, hænger praktiseringen af fælles forældremyndighed sammen med konfliktniveauet mellem forældrene efter familiens opløsning. I de situationer, hvor der er eller har været tale om vold eller trusler om vold fra den anden forælder, ses hyppigere brug af eneforældremyndighed. Også når andre betydende baggrundsforhold holdes konstant (bilagstabel 11.1).

Ligeledes ses hyppigere eneforældremyndighed i de tilfælde, hvor samværsforælderen har psykiske problemer, misbrugsproblemer mv., der medfører, at vedkommende ikke kan tage vare på barnet.

Men også erhvervsmæssige og økonomiske faktorer ser ud til at spille en selvstændig rolle. Hvis forælderen har en indkomst på under 200.000 kr., eller hvis samværsfor-

ælderen er arbejdsløs, så ses en relativt hyppigere udbredelse af eneforældremyndighed – alt andet lige.

Hvis samværsforælderen aldrig har boet sammen med barnet, ses der sjældent fælles forældremyndighed.

Derimod ser afstande imellem forældrenes boliger ud til at have en selvstændig betydning for at kunne praktisere fælles forældremyndighed.

Endelig må man konkludere, at mødre langt hyppigere end fædre har eneforældremyndighed, uanset de øvrige betydende sociale baggrundsforhold.

Omfanget af vold imellem forældrene

Det er nærliggende at søge at belyse, hvilken betydning voldelige konflikter imellem forældrene har for etablering af fælles forældremyndighed og samværsomfanget.

Den forælder, der havde barnet boende, blev spurgt, om hun/han havde været udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder (tabel 11.3).

Tabel 11.3.
Har været udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder. Procent.

	Før de flyttede fra hinanden			Efter at de flyttede fra hinanden		
	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Udsat for vold	4	19	19	2	8	8
Kun trusler om vold	6	8	8	9	14	14
Ingen af delene	89	72	73	89	78	78
I alt	99	99	100	100	100	100
Antal interviewede	409	510	919	409	511	920

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen. Der var 13 personer, der ikke besvarede spørgsmålet.

Det er markant flere af mødrene end fædrene, der har været udsat for vold fra den anden forælder. Således har omkring hver femte af mødrene været udsat for vold, hvorimod kun omkring én ud af tyve af fædrene har været udsat for vold.

Efter at parterne er flyttet fra hinanden, er de voldelige konflikter reduceret, men der var dog stadig omkring 8 pct. af forældrene, der havde været udsat for vold, efter at de var flyttet hver til sit.

Med hensyn til trusler om vold er der imidlertid mindre forskelle mellem fædre og mødres adfærd. Fædrene har i næsten samme omfang som mødrene været udsat for trusler om vold fra den anden forælder.

Undersøgelsen viser, at 1/3 af mødrene har været udsat for vold eller trusler om vold, enten før eller efter at parterne flyt-

tede fra hinanden, hvorimod kun halvt så mange af fædrene har været udsat for dette fra barnets mor.

Undersøgelsen viser, at i de tilfælde, hvor der har været tale om vold eller trusler om vold, har der relativt ofte også været tale om psykiske problemer eller misbrugsproblemer hos den voldelige forælder (tabel 11.4). For en tredjedel (32 pct.) af de forældre, der har været udsat for vold eller trusler om vold, gælder det, at den anden forælder har haft misbrugsproblemer eller psykiske problemer, som gjorde vedkommende ude af stand til at tage vare på barnet. Blandt de forældre, der ikke har været udsat for vold eller trusler om vold, er det kun 1/10 (11 pct.), hvor samværsforælderen har sådanne psykiske problemer eller misbrugsproblemer.

Den forælder, der har været udsat for volden, har relativt hyppigt en række psykiske

Tabel 11.4.

Psykiske problemer og vold i familien. Andele af forældre med psykiske problemer samt andele af samværsforældre, der ikke var i stand til at tage vare på barnet. Opgjort særskilt for forældre, der henholdsvis har og ikke har været udsat for vold fra samværsforælderen. Procentandele.

	Udsat for vold eller trusler om vold	Ikke nogen af delene	P<
<i>Forælderen barnet bor hos</i>			
Forælderen har ofte søvnforstyrrelser, søvnløshed, mareridt eller angstanfald, eller har søgt professionel hjælp for psykiske problemer	64	39	0,0001
<i>Samværsforælderen</i>			
Samværsforælderen ude af stand til at tage vare på barnet på grund af psykisk sygdom eller misbrugsproblemer	32	11	0,0001

problemer som fx angstanfald, søvnproblemer (søvnløshed, mareridt) eller vedkommende har søgt professionel hjælp for at løse sine psykiske problemer.

Kontakt med samværsforælderen

Gennemgangen af hidtidig forskning på området viser, at der er en alvorlig risiko for, at børnene føler, at de er blevet forladt af den forælder, som de ikke bor sammen med. Lamb (1994) pointerer således i sin gennemgang af det ændrede faderskab, at det var relationen imellem barnet og faderen efter skilsmissen, der var afgørende for barnets trivsel. Hvis faderen⁷⁾ havde et nært og varmt forhold til børnene, så var dette af afgørende betydning for, hvordan børnene klarede skilsmissen (Radin, 1981).

Ganske tilsvarende finder man ved undersøgelser af børn hos enlige mødre, at det,

der synes afgørende for, om børnene klarer det godt, er, hvorvidt de beholder et meningsfuldt forhold til begge forældre (Lamb, 1994). Børn med stærkt involverede fædre blev karakteriserede som intellektuelt bedre stimulerede mht. skolefærdigheder mv. (Radin, 1988; Pruett, 1983).

Nærhed, involvering og hyppig kontakt med samværsforælderen synes at være en afgørende faktor, der sætter sig spor i barnets selv værdsoplevelse – og moderen rapporterede i disse tilfælde om færre adfærdsproblemer.

Tidligere udenlandske undersøgelser viser, at børnene hos fædrene gennemgående har bedre kontakt med samværsmødrene, end det omvendte er tilfældet (Santrock & Warshak, 1979).

Tabel 11.5.
Samværsordninger for ikke samboende forældre med 3-5-årige børn¹⁾. Procent.

	Bor hos fædre	Bor hos mødre	I alt ²⁾
Dagligt	6	5	5
Flere gange ugentligt	24	15	16
Hver weekend eller en gang om ugen	5	8	7
Hver anden weekend + 1 hverdag	15	16	16
Hver anden weekend	26	25	25
Hver 3. weekend	5	4	4
Hver 4. weekend	5	3	3
Hver anden måned	0	1	1
Sjældnere	7	7	7
Aldrig	6	14	14
Uoplyst/andre ordninger	1	1	1
I alt	100	99	99
Antal Interviewede personer	413	519	932

1) Enker/enkemænd ikke medregnet.

2) Der er anvendt vægtede gennemsnit i i alt-kolonnen.

Nærværende undersøgelse giver mulighed for at belyse det aktuelle omfang af samværets ordninger for 3-5-årige børn, hvor forældrene ikke bor sammen (tabel 11.5).

Omkring 70 pct. af de 3-5-årige børn har en samværsordning, således at de ser den forælder, de ikke bor sammen med, hver anden weekend eller oftere. Omkring 20 pct. ser besøgsforælderen dagligt eller flere gange ugentligt, mens omkring 14 pct. helt har mistet kontakten med den anden forælder.

For de 3-5-årige, der bor hos faderen er samværsomfanget mere intenst end for de børn, der bor hos moderen. Omkring 75 pct. af disse børn ser moderen hver 14. dag eller oftere. Og omkring 30 pct. af de børn, der bor hos faderen, ser moderen dagligt eller ugentligt. For disse børn er der kun 6 pct., hvor forbindelsen med moderen er afbrudt.

Næsten en tredjedel af børnene (30 pct.), der bor hos moderen overnatter slet ikke hos samværforælderen (faderen). For de 3-5-årige børn, der bor hos faderen, er dette

situationen for omkring hver sjette (17 pct.).

Børnene har således en relativt bedre kontakt med samværsforælderen, når de bor hos faderen (tabel 11.6).

Samværsomfang og fælles forældremyndighed

Der mangler danske oplysninger om, hvordan en generation af unge gennemlever forskellige samværsordninger i løbet af barndommen, sammenholdt med hvem af forældrene, der har forældremyndigheden.

Nogle af de få undersøgelser, der findes på området fra andre lande, viser, at der kan være ganske store forskelle imellem de juridiske og de faktiske arrangementer (Seltzer, 1990).

En norsk undersøgelse (Jensen, 1991) viser, at børnene i langt de fleste tilfælde bor hos moderen, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at hun har det juridiske ansvar. I de tilfælde, hvor der er fælles forældremyndighed, bor barnet i praksis som oftest hos moderen. Selvom der efterhånd-

Tabel 11.6.
Afbrudt samvær og overnatning hos samværsforælder for 3-5-årige børn. Procent.

	Bor hos fædre	Bor hos mødre	I alt ¹⁾
Barnet har ingen forbindelse med den anden forælder	6	14	14
Barnet har forbindelse, men overnatter ikke	11	16	15
Barnet overnatter hos samværsforælderen	83	70	71
I alt	100	100	100
Antal interviewede personer	413	519	932

Anm.: Forskellen imellem fædre og mødre er statistisk signifikante ($P < 0,0005$). Enker/enkemænd ikke medregnet (hhv. 66 fædre og 13 mødre).

1) Der er anvendt vægtede gennemsnit i i alt-kolonnen.

den er mange, der har fælles forældremyndighed, så er der kun ganske få, der har delt den daglige omsorg. Den norske un-

dersøgelse viser, at 88 pct. bor hos moderen, 10 pct. hos faderen, og 2 pct. har delt den daglige omsorg (Jensen, 1991).

Tabel 11.7.

Sociale baggrundsforhold og barnets samværsomfang. Forekomst af en række sociale baggrundsforhold opgjort for 3-5-årige børn, der bor hos faderen eller moderen¹⁾, hvor kontakten til samværsforælderen er henholdsvis af normalt omfang²⁾ eller sjældnere (men ikke afbrudt). Kun samværsforældre med kontakt er medtaget. Procentandele.

Samværrets omfang:	Sjældnere, ikke afbrudt	Normalt omfang ²⁾	P<
<i>Nuværende familieforhold</i>			
• Barnet har fået stedforælder i besøgshjemmet ¹⁾	51	36	0,001
• Barnet har fået stedforælder i hjemmet	40	22	0,0001
Barnet har fået stedforælder enten i hjemmet eller i besøgshjemmet ¹⁾	69	46	0,0001
Barnet bor hos moderen	54	53	-
• Fælles forældremyndighed ¹⁾	27	57	0,0001
• Mindre end 15 min. transporttid til samværsforælder	33	55	0,0001
<i>Tidligere familieforhold, konflikter</i>			
• Samværsforælder har aldrig boet sammen med barnet	14	3	0,0001
• Konfliktfyldt forhold til samværsforælder ¹⁾	21	12	0,015
Forælder udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder	32	22	0,01
• Samværsforælder psykisk syg, misbrugsproblemer ³⁾	25	11	0,0001
<i>Social baggrund</i>			
Samværsforælders indkomst over 200.000 kr.	19	32	0,0015
Forælders indkomst under 200.000 kr.	74	63	0,015
• Samværsforælderen arbejdsløs ⁴⁾	41	25	0,0001
Forælder ingen erhvervsuddannelse	49	37	0,01
• Forælder mangler ofte selvtillid	31	20	0,009
Antal interviewede ¹⁾	150	681	831

Anm.: Tabellen viser, at halvdelen (51 pct.) af dem, der har sjældent samvær, har fået en stedforælder i besøgshjemmet, mens dette kun er tilfældet for 1/3 (36 pct.) blandt de 3-5-årige, der har normalt (eller hyppigere) samværsomfang. De faktorer, der samlet bedst kan forklare samværrets omfang, er mærket med en •. (Der er anvendt logistisk regression, se bilagstabel 11.2).

1) Forældre, der er enker/enkemænd er ikke medtaget.

2) Ved "normalt" omfang forstås her hver anden weekend eller oftere.

3) Den interviewede forælder oplyser, at den anden forælder ikke var i stand til at tage sig af barnet på grund af misbrugsproblemer eller psykisk sygdom.

4) Såvidt den forælder, hvor barnet bor, er vidende om.

Hvad angår de praktiske ordninger vil den norske undersøgelse antagelig være nogenlunde dækkende for danske forhold, idet andre statistiske sammenligninger af familie- og skilsmisseforhold viser god overensstemmelse imellem danske, norske og svenske opgørelser.

I en lang række udenlandske undersøgelser har man historisk kunnet iagttage en stigning i kontakthyppigheden med samværsforælderen (Kelly, 1993). Også danske undersøgelser bekræfter denne udvikling (Koch-Nielsen, 1983; Heide Ottosen, 1995). Samtidig har man i mange lande gennemført ordninger med mulighed for at have fælles forældremyndighed. Dette har afstedkommet en del offentlig debat om betydningen af fælles forældremyndighed. Såvel norske som danske undersøgelser viser, at der er en tæt sammenhæng mellem valg af fælles forældremyndighed og samværets omfang (Jensen, 1992; Heide Ottosen, 1995).

Nærværende undersøgelse bekræfter disse undersøgelsesresultater. For de 3-5-årige, som havde "normalt" samvær (dvs. mindst hver anden weekend), har 57 pct. fælles forældremyndighed. Fælles forældremyndighed forekommer imidlertid kun halvt så hyppigt (27 pct.) for de børn, der ser deres samværsforælder sjældnere end hver anden weekend (tabel 11.7).

Social baggrund for barnets samvær

To andre skilsmisseundersøgelser viser, at for omkring 17 pct. af børnene er kontakten afbrudt med den anden forælder (faderen) (Koch-Nielsen, 1983; Heide Ottosen, 1995). Disse undersøgelser omfatter noget ældre børn end nærværende undersøgelse. Man kan således frygte, at den

sjældne eller uregelmæssige kontakt, som nogle af de 3-5-årige i nærværende undersøgelse oplever, efterhånden helt vil ophøre.

Det er på denne baggrund interessant at undersøge, om der er nogle særlige kendetegn ved de familier, hvor samværsforholdet ser ud til at smuldre. De familier, der har et såkaldt "normalt" samvær (mindst hver anden weekend), er derfor blevet sammenlignet med familier, hvor børnene havde et sjældnere samvær med den anden forælder (tabel 11.7).

Undersøgelsen viser, at risikoen for et begrænset samvær primært ses i de familier, hvor der er kommet en stedforælder enten i besøgshjemmet eller i barnets eget hjem. Noget kunne således tyde på, at forekomst af en stedforælder i nogle tilfælde kan vanskeliggøre barnets kontakt med samværsforælderen. Måske er det forbundet med vanskeligheder for begge forældre at håndtere den nye situation. I nogle tilfælde kan det skyldes jalousi, og i andre tilfælde søger man at lade stedforælderen overtage pladsen fra den anden forælder.

Familiens valg af fælles forældremyndighed ser ud til at være et sikkert tegn på, at relationen til samværsforælderen bekræftes. Ligeledes kan familierne have indrettet sig med en relativt kort transporttid mellem sig, således at afstanden ikke i sig selv udgør en forhindring for en hyppig kontakt.

Ligeledes er det af afgørende betydning for forklaring af det begrænsede samvær, at samværsforælderen er psykisk syg og/eller har misbrugsproblemer, således at vedkommende ikke er i stand til at tage sig af barnet.

FOTO: PER KLAESSON/BILLEDHUSET

Endvidere synes samværsforældrens tilknytning til arbejdsmarkedet i sig selv at have en betydning for samværsomfanget, uafhængigt af de øvrige forhold. Det er således tydeligt, at i de tilfælde, hvor samværsforælderen er arbejdsløs eller har en lavere indkomst end 200.000 kr.⁸⁾, er samværsforholdet begrænset.

De ovennævnte faktorer, der er markeret med • i tabel 11.7, har en signifikant sammenhæng med samværets omfang – også når man tager højde for en lang række sociale baggrundsforhold (se bilagstabel 11.2). Når man tager højde for de ni markerede faktorer, viser de øvrige forhold sig uden betydning for samværets omfang.

Det er således bemærkelsesværdigt, at problemet med vold mellem forældrene eller trusler om vold ikke synes at have den

store betydning for at kunne forklare en begrænset samværsordning sammenlignet med normalt samvær. Ligesom der ikke er forskel på, om barnet er placeret hos moderen eller hos faderen, hvad angår begrænset samvær. Imidlertid viser analyserne af den *afbrudte kontakt* på side 99, at netop voldsproblemet indgår som et blandt flere forklarende elementer. Argumentet, om at den anden forælder er voldelig, bruges altså ikke til at forklare et begrænset samvær, men som argument for en afbrudt kontakt.

Analysere man ekstremerne, viser undersøgelsen, at de meget hyppige kontakter findes i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, og man finder især de afbrudte kontakter i de tilfælde, hvor barnet bor hos moderen. Denne problemstilling vil blive behandlet i det følgende.

Børnenes tabsoplevelse og sorg ved manglende kontakt

Et gennemgående træk ved skilsmisseundersøgelserne er børnenes oplevelse af tab i de tilfælde, hvor kontakten til samværsforælderen enten er sjælden, uregelmæssig eller helt ophørt (Wallerstein & Kelly, 1980).

Men denne sorg og tabsfølelse giver sig ikke nødvendigvis udtryk i adfærdsvanskeligheder.

En af de få nordiske undersøgelser af børns oplevelse ved skilsmisse bekræfter disse udenlandske undersøgelser (Nissen, 1987). De børn, der er tilfredse med samværsordningen har oplevet, at samværet med faderen er tiltaget over tid. For de mindre tilfredse gjaldt, at samværet var aftaget. Især i de tilfælde, hvor samværet var sjældent og uregelmæssigt uden faste aftaler, var de interviewede børn utilfredse. De ønsker om ændringer, som børnene gav udtryk for, handlede alle om udvidelse af samværet (Nissen, 1987).

De gennemgående træk i de udenlandske undersøgelser var, at børnene profiterede af en hyppig kontakt med samværsforælderen, især hvis bopælsforælderen (moderen) støttede dette. Man finder således, at børnenes skolepræstationer, som ellers kunne lide under forældrenes konflikter, blev bedre, jo mere tid de tilbragte sammen med samværsforælderen. Disse resultater faldt meget godt i tråd med andre undersøgelser, der viste, at koncentrations-evne og indlæringsmuligheder kunne blive blokeret af, at børnene tilføjedes psykisk stress og tabsoplevelser.

I den tidligere nævnte danske undersøgelse af børn i stedfamilier (Heide Ottosen, 1995) er den hyppigst (halvdelen) selvrap-

porterede forklaring fra forældremyndighedsindehaveren på afbrudt kontakt til samværsforælderen, at "den anden forælder ikke ønsker samvær med barnet". Undersøgelsen kan ikke afgøre, om udsagnet må betragtes som et partsindlæg.

Men i en af de få undersøgelser, hvor man har interviewet samværsforælderen, viser der sig et helt andet billede (Kruk, 1992). Her viser det sig for omkring 90 pct.'s vedkommende, at forældremyndighedsindehaverens obstruktion og ønske om at bryde forbindelsen mellem faderen og barnet var den væsentligste årsag til den manglende kontakt. Fulton (1979) fandt tilsvarende resultater.

Det var først og fremmest forældremyndighedsindehaverens fjendtlighed over for samværsforælderen, der viste sig at være afgørende for kontaktens afbrydelse. Forældremyndighedsindehaverens følelsesmæssige ustabilitet efter skilsmissen er i denne forbindelse en af de mest afgørende faktorer for, hvorvidt barnet hindres kontakt med samværsforælderen, viser tidligere undersøgelser (Kelly, 1993).

Andre årsager kan være samværsforældrens manglende evne til at kunne klare belastningerne ved besøgssituationerne. Kun ganske få angiver som årsag, at barnet ikke ønsker kontakt med samværsforælderen. Helt praktiske årsager som afstand og økonomi nævnes også som medvirkende årsag til en sjælden kontakt til barnet.

En norsk undersøgelse peger på betydningen af store geografiske afstande for samværets omfang. Imidlertid syntes børnene at kunne forstå dette og acceptere det på

en helt anden måde end i de situationer, hvor der var en ringe kontakt til samværsforælderen, selvom vedkommende boede inden for en overkommelig afstand (Moxnes, 1987).

Ifølge disse tidligere undersøgelser kan børnene nyde fordel af de familieforhold, hvor forældremyndighedsindehaveren er velfungerende og opmuntrer til samværet uden fjendtlighed over for samværsforælderen. Dette viser sig at være de vigtigste forudsætninger for etablering af en hyppig og regelmæssig kontakt (Kelly, 1993).

Social baggrund for afbrudte samvær

Undersøgelsen af de 3-5-åriges samvær med den anden forælder viser, at for omkring 14 pct. af børnene er kontakten helt afbrudt. Dette er dog sjældnere forekommet for de børn, der bor hos faderen. På baggrund af de tidligere undersøgelser, som understreger betydningen af en fortsat forbindelse mellem begge forældrene og barnet, blev de sociale baggrundsforhold belyst for de familier, hvor kontakten var afbrudt (tabel 11.8, se følgende side).

De forhold i familiernes sociale baggrund, der viste sig at have betydning for at kunne forklare, hvorfor nogle familier havde begrænset samvær, mens andre havde et normalt eller hyppigere samvær, er medtaget i den følgende analyse.

Afstanden mellem forældrene synes endvidere at spille en selvstændig rolle, også når man tager hensyn til de øvrige betydende forhold.

Det synes af afgørende betydning, om faderen overhovedet har boet sammen med barnet. I de tilfælde, hvor samværet var

afbrudt, havde en tredjedel af disse aldrig boet sammen med barnet (bilagstabel 11.3). Ligeledes øgedes sandsynligheden for afbrydelse i de tilfælde, hvor forælderen havde været udsat for vold eller trusler om vold fra barnets anden forælder.

Desuden kunne man se en sammenhæng imellem afbrudt samvær og samværsforælders psykiske problemer og misbrugsproblemer. I omkring en fjerdedel af de tilfælde, hvor samværet var afbrudt, var det forældremyndighedsindehaverens vurdering, at samværsforælderen ikke var i stand til at tage sig af barnet af disse grunde.

Men også i denne situation ser samværsforælders indtægtsniveau ud til at spille en selvstændig rolle for det afbrudte samvær, når man ser bort fra de ovennævnte forhold. Hvis samværsforælderen havde en relativt høj indkomst, var forældremyndighedsindehaveren mindre tilbøjelig til at afbryde forbindelsen mellem barnet og den anden forælder.

Deleforældre

Der mangler opgørelser af hvor mange skilsmissebørn, der har såkaldte deleordninger. For at undersøge dette forhold nærmere valgte man at spørge, hvor mange nætter pr. måned barnet overnattede hos samværsforælderen. Dette spørgsmål dannede også baggrund for at afgøre, hvor barnet boede. Det var ganske vist afgørende for udvælgelsen, hvor barnet var tilmeldt i henhold til folkeregisteret. Men hvis det ved interviewingen blev oplyst, at barnet boede 20 nætter pr. måned eller mere hos den anden forælder, så var dette afgørende for bostedskriteriet. I disse tilfælde blev den anden forælder i stedet søgt

Tabel 11.8.

Sociale baggrundsforhold og afbrudt samvær. Forekomst af en række sociale baggrundsforhold opgjort for 3-5-årige børn, der bor hos faderen eller moderen¹⁾, hvor kontakten til samværsforælderen er henholdsvis intakt eller afbrudt. Procentandele.

<i>Samværets omfang:</i>	Ikke afbrudt	Afbrudt	P<
<i>Nuværende familieforhold</i>			
Barnet har fået stedforælder i besøgshjemmet ¹⁾	39	33	-
Barnet har fået stedforælder i hjemmet	25	38	0,008
Barnet har fået stedforælder enten i hjemmet eller i besøgshjemmet ¹⁾	50	65	0,006
Barnet bor hos moderen	53	76	0,0001
<i>Tidligere familieforhold, konflikter</i>			
• Samværsforælder har aldrig boet sammen med barnet	5	34	0,0001
• Mindre end 15 min. transporttid til samværsforælder	49	8	0,0001
• Forælder udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder	24	38	0,002
• Samværsforælder psykisk syg, misbrugsproblemer ²⁾	13	24	0,006
<i>Social baggrund</i>			
• Samværsforælders indkomst over 200.000 kr	29	8	0,0001
Forælders indkomst under 200.000 kr.	65	82	0,0009
• Samværsforælderen arbejdsløs ³⁾	27	19	-
Forælder ingen erhvervsuddannelse	39	40	-
Forælder mangler ofte selvtillid	22	25	-
Antal interviewede	833	99	932

Anm. De faktorer, der bedst kan forklare, hvorfor der er begrænset kontakt, er mærket med en •. (Der er anvendt logistisk regression, se bilagstabel 11.3). P er beregnet ved hjælp af Fisher's eksakte test.

1) Forældre, der er enker/enkemænd er ikke medtaget, derfor består analyseudvalget kun af 932 personer.

2) Den interviewede forælder oplyser, at den anden forælder ikke var i stand til at tage sig af barnet på grund af misbrugsproblemer eller psykisk sygdom.

3) Såvidt den forælder, hvor barnet bor, er vidende om.

interviewet. Nærværende undersøgelsesdesign betyder altså, at det maksimale antal nætter, barnet kan overnatte hos samværsforælderen er 19 nætter pr. måned.

Undersøgelsen viste, at egentlige deleordninger er sjældent anvendt for de 3-5-årige børn (tabel 11.9). Kun hver tyvende bor

14-16 nætter pr. måned hos samværsforælderen. Hvis man udvider kriteriet for delebørn til at omfatte børn, der overnatter 12-18 nætter pr. måned hos samværsforælderen, så drejer det sig om omkring 7 pct. af de 3-5-årige børn på landsbasis.

Men uanset om man anvender det ene eller det andet kriterium for en deleord-

Tabel 11.9.

Omfanget af ordninger, hvor samværet deles mellem ikke samboende forældre med 3-5-årige børn¹⁾. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ²⁾	P<
14-16 nætter om måneden	16	4	5	0.0001
12-18 nætter om måneden	19	6	7	0.0001
Udvidet samvær ³⁾	6	4	4	-
Antal interviewede personer	413	519	932	

1) Enker/enkemænd ikke medregnet.

2) Der er anvendt vægtede gennemsnit i i alt-kolonnen.

3) Man kan møde begrebet "udvidet samvær", der omfatter 5 dages samvær ud af en 14-dages-periode. Dette svarer nogenlunde til 9-11 nætter om måneden hos samværsforælderen.

ning, så er sådanne deleordninger imidlertid betydeligt mere udbredte for de børn, der bor hos faderen. For eksempel overnatter omkring hver femte (19 pct.) af disse børn 12-18 nætter om måneden hos samværsforælderen (moderen).

Undersøgelsen viser generelt, at et barn, der bor hos faderen, relativt oftere har

forældre, der har aftalt fælles forældremyndighed, oftere har forbindelse med begge forældre, har hyppigere kontakt (overnatter oftere hos samværsforælderen), og at der oftere er en deleordning (tabel 11.10).

Samlet må man således konkludere, at barnet ser ud til at have en tættere forbindelse til samværsforælderen, hvis barnet

Tabel 11.10.

Barnets samvær med den anden forælder og fælles forældremyndighed, opgjort for 3-5-årige børn, der bor hos henholdsvis fædre og mødre. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
Den anden forælder er død	14	2	3	0,0001
Barnet har deleordning ²⁾	19	6	7	0,0001
Fælles forældremyndighed ³⁾	59	38	39	0,0001
Barnet har ingen forbindelse med den anden forælder ³⁾	6	14	14	0,0001
Barnet overnatter ikke hos samværsforælderen ³⁾	16	30	29	0,0001
Antal interviewede personer	478	532	1.010	

1) Der er anvendt vægtede gennemsnit i i alt-kolonnen.

2) Deleordning betyder her, at barnet overnatter 12-18 nætter pr. måned hos samværsforælderen.

3) Enker/enkemænd ikke medregnet (hhv. 66 fædre og 13 mødre).

bor hos faderen. Imidlertid viser analyserne (tabel 11.7 og 11.8), at hvis man tager højde for en lang række sociale baggrundsforhold, kan samværsomfanget først og fremmest ses som et resultat af de pågældende sociale baggrundsforhold. Der er således ingen forskelle mellem samværsomfanget, og hvorvidt barnet bor hos faderen eller moderen, når man hol-

der de pågældende baggrundsforhold konstante.

Når man finder forskelle mellem samværsomfanget imellem fædre og mødre, så synes det at kunne forklares ved, at fædrene er anderledes stillet end mødrene med hensyn til de sociale baggrundsforhold, der har betydning for samværsomfanget.

Noter:

- 1) Opgørelser fra begyndelsen af 1980'erne viser, at omkring 3 pct. af skilsmisssager omhandlende forældremyndighedsspørgsmålet blev afgjort ved en domstol (Danielsen, 1989). For oktober kvartal 1993 drejede det sig om 3 pct. af sagerne, hvor der måtte en domstol til at afgøre uenigheden om forældremyndigheden. Svenske og finske opgørelser viser noget tilsvarende (Betænkning 1279).
- 2) Kun i ganske få tilfælde ophæves den fælles forældremyndighed ved en senere domstolsafgørelse. I oktober kvartal 1993 var der i 45 tilfælde tale om domme, der afgjorde sådanne tvister (Betænkning 1279).
- 3) For at undgå "skuffeaftaler" havde man indført en regel om, at anmeldelsen af en aftale om fælles forældremyndighed skulle ske senest 14 dage efter aftalens indgåelse (Bekendtgørelse om forældremyndighed og samvær, 994, 14. december 1995). Denne korte frist gav imidlertid mulighed for en del afvisninger alene begrundet i overskridelse af tidsfristen, så fristen blev ændret til 2 måneder (Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forældremyndighed og samvær, 535, 19. juni 1996).
- 4) Nogle tilsvarende overvejelser havde man i forbindelse med anbringelse af børn uden for hjemmet. Tidligere overgik forældremyndigheden til det offentlige, når barnet blev anbragt. For at støtte forældrene i et samarbejde med det offentlige blev disse regler gradvist ændret og helt fjernet med bistandsloven i 1976 (Pruzan & Vedel-Petersen, 1970; Nygaard Christoffersen, 1988a).
- 5) Analyserer man andelen af de 3-5-årige børn i en stikprøve for hele landet, der har forældre med fælles forældremyndighed, viser analysen, at de i langt de fleste tilfælde bor hos moderen. Dette svarer til resultaterne fra den norske undersøgelse (Jensen, 1992), men det skyldes, at relativt få af børnene bor hos faderen.
- 6) Der er taget højde for en lang række sociale baggrundsforhold: Kort transportafstand til samværsforælderen, værdsat på arbejdet, psykosomatiske stress-reaktioner, barnets alder m.fl. (se bilagstabel 9.1).
- 7) I disse undersøgelser bor barnet som oftest hos moderen.
- 8) Tallet på 200.000 kr. er blot valgt for at adskille forældrene i to indtægtsgrupper, således at indtægtsforholdenes betydning kunne vurderes.

Barnets kontakt med bedsteforældre

Dette kapitel bygger bl.a. på en revision af en tidligere offentliggjort artikel (Nygaard Christoffersen, 1988b).

De tidligere sociologer (fx Parsons, 1949) mente, at den udvidede familie med bånd mellem tre generationer efterhånden var reduceret til kernefamilier. Det var derfor en overraskelse for Young & Willmott, da de opdagede, at den udvidede tre-generationsfamilie langt fra var forsvundet, men at den tværtimod fandtes som en integreret del af det lokalområde, de undersøgte i Østlondon (1957).

Undersøgelsen viste fx, at over halvdelen af de gifte kvinder i området havde set deres mødre inden for de sidste 24 timer og over 80 pct. inden for den sidste uge, mens de gifte mænd slet ikke havde de samme kontakthypigheder med deres forældre.

Der var en stadig udveksling af social støtte mellem moder og datter, der forstærkedes, når der kom børn. Det var ofte mormoderen, der arrangerede familiens sociale liv og hjalp sin datter i en række vigtige situationer (børnefødsler, børnepasning, sygdom, boligproblemer osv.). Langt de fleste af mødrene ordnede den gifte datters arbejde i hjemmet, når datteren var syg.

Disse resultater stemmer overens med von Henting og Sussmann, der skildrer, hvordan forældre hjælper deres gifte børn med bl.a. børnepasning (von Henting, 1946; Sussman, 1953). Young & Willmotts un-

dersøgelse viste, at ægteskabet – og især når familierne fik børn – styrkede de sociale bånd i det udvidede familiemønster. Ofte flyttede de nygifte ind hos kvindens forældre, indtil de selv kunne finde en bolig i nærheden. Den geografiske nærhed virkede understøttende på de bånd, der bandt familierne sammen.

En nyere dansk undersøgelse af de 0-6-åriges dagpasning viste, at bedsteforældre – og især mormoderen – stadig spiller en afgørende rolle. Det kunne for nogle i en periode dreje sig om den daglige pasning, mens forældrene var på arbejde. Det viser sig fx i akutte situationer ved børnes sygdom.

Dette kunne lade sig gøre, fordi småbørnene ofte havde en eller flere bedsteforældre boende i nærheden. Næsten halvdelen (45 pct.) af de 0-6-årige havde mindre end et kvarter i transporttid¹⁾ til den nærmeste bedsteforælder.

Den udvidede familie så ofte hinanden. En overraskende stor del (29 pct.) af de 0-6-årige så en af deres bedsteforældre enten dagligt eller en gang ugentligt. Omkring tre fjerdedele af børnene så mindst en af deres bedsteforældre hver 14. dag eller oftere (Nygaard Christoffersen, 1988b).

Familieudviklingen i Danmark, hvor husmoderrollen næsten helt er forsvundet, og begge forældre har erhvervsarbejde, har således samtidig knyttet bedsteforældrene og småbørnsfamilien tæt sammen.

Senere undersøgelser af de helt specielle situationer, hvor børnene af forskellige grunde anbringes uden for hjemmet i familiepleje, viste, at også her spiller bedsteforældrene en vigtig rolle (Nygaard Christoffersen, 1988a). Ud af samtlige børn i pleje var 9 pct. officielt anbragt hos bedsteforældrene, mens 8 pct. boede hos andre slægtninge (det vil oftest sige søskende til forældrene).

Bedsteforældre som "babysittere"

Almindeligvis kan de enlige mødre ikke trække på de forhenværende svigerforældre i samme omfang, som da de levede i parforhold (Koch-Nielsen & Transgaard, 1987; Nygaard Christoffersen, 1988b). I de familier, hvor forælderen er enlig, kan man forvente, at der gennemgående er færre bedsteforældre at støtte sig til.

De tidligere undersøgelser (der sætter lighedstegn mellem eneforsørger og enlig moder) viser, at de enlige mødres børn

ofte mister kontakten med både farmoderen og især med farfaderen, eller de ser dem meget sjældent. Koch-Nielsen & Transgaards undersøgelse (1987) viste, at omkring 3/4 af de enlige mødres børn kun så farfaderen en gang om måneden eller sjældnere.

Nærværende undersøgelse kan bekræfte dette mønster. En måde at undersøge de familiære bånd er at søge oplysninger om, hvordan en række almindeligt forekommende situationer med pasning af børnene bliver håndteret, når de rutinemæssige ordninger ikke slår til.

Det er for det første blevet undersøgt, hvordan barnet blev passet, når forælderen skulle ud om aftenen. Her viste det sig, at kun en meget lille del (4 pct.) af de 3-5-årige blev passet af farmoderen/ farfaderen, hvorimod næsten en fjerdedel (24 pct.) blev passet af mormoderen/morfaderen i denne situation.

FOTO: ANDERS CLAUSEN/BILLEDHUSET

Tabel 12.1.**Hvem passede barnet sidste gang, forælderen skulle ud om aftenen? Procent.**

	Bor hos fædre	Bor hos mødre	I alt ¹⁾
Farmor/farfar	21	3	4
Mormor/morfar	8	25	24
"Ung pige"/babysitter	5	6	6
Ældre søskende	4	5	5
En ven/nabo	11	14	13
Andre	12	14	14
Går kun ud, når barnet er hos den anden			
forælder/det er endnu aldrig sket	39	34	34
I alt	100	101	100

Anm.: Forskellene er statistisk signifikante ($P < 0.0005$).

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen. 3 personer var uoplyst.

Dette kan således ses som en konsekvens af, at relativt få af børnene bor hos faderen. Det viser sig nemlig, at i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, så er det oftere farmoderen/farfaderen, der passer barnet, når faderen skal ud om aftenen, end det er de forhenværende svigerforældre (tabel 12.1).

Men forskellene er ikke så markante, som det er tilfældet for mødrenes vedkommende. Beregninger på grundlag af tabel 12.2 viser, at hvis det var bedsteforældrene, der passede barnet en sådan aften, så var det i en fjerdedel af tilfældene de forhenværende svigerforældre, der passede barnet, hvis barnet boede hos faderen. Hvis barnet boede hos moderen, så var det i denne situation kun i 10 pct. af tilfældene, at det var de forhenværende svigerforældre, der passede barnet. I de øvrige 90 pct. var det moderens egne forældre, der passede barnet.

Hvad angår de øvrige pasningsformer (ung pige/babysitter, barnets ældre søskende,

ven/nabo og andre), var der ingen nævneværdige forskelle imellem den måde, fædre og mødre klarede problemet på.

Men såvel i enefamilier som i intakte kernefamilier kan forbindelsen være afbrudt til forælderens egne forældre. Bedsteforældrene kan være bosat så langt væk, at de i praksis ikke kan hjælpe med pasningen, når problemet opstår. Man skal heller ikke være blind for, at nogle af bedsteforældrene stadig kan have arbejde, der umuliggør, at de kan passe børnene i dagtimerne. Endelig kan man da også, for ikke at idyllisere forholdet mellem bedsteforældre og børnebørn, nævne, at nogle bedsteforældre ikke orker at passe deres børnebørn.

Bedsteforældrenes pasning af barnet ved sygdom

I situationer med børns sygdom, hvor forældrene kan have vanskeligheder med selv at klare pasningen, er det ofte en af bedsteforældrene, der træder til, således at forældrene kan passe deres arbejde. Kun i

relativt få tilfælde er det andre slægtninge, "ung pige" eller andre, der passer barnet, mens forældrene går på arbejde. I de fleste tilfælde må forældrene selv blive hjemme, eventuelt kan den anden forælder eller stedforælder passe barnet i hjemmet. Den næstvigtigste mulighed er, at bedsteforældrene passer barnet.

Men også i denne situation er det oftest barnets mormoder/morfader, der får lov til at passe barnet. Båndet til barnets farmoder/farfader er ikke nær så stabilt ved familieopløsningen, fordi barnet i langt de fleste tilfælde kommer til at bo hos moderen (tabel 12.2).

Beregninger på grundlag af tabel 12.2 viser, at i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, er der en relativt større sandsynlighed for, at de forhenværende svigerforældre får lov til at passe barnet ved sygdom end det er tilfældet, når barnet bor

hos moderen. I de tilfælde, hvor det er bedsteforældrene, der passer barnet ved sygdom, er det i 1/4 af tilfældene (26 pct.) de forhenværende svigerforældre, når barnet bor hos faderen. Men i de tilfælde, hvor barnet bor hos moderen, tegner svigerforældrene sig kun for 7 pct. af tilfældene. I de øvrige 93 pct. af tilfældene er det moderens egne forældre, der passer barnet.

Regelmæssig kontakt til bedsteforældrene

De børn, der bor hos deres moder efter familieopløsningen, har en god kontakt med deres mormoder. Omkring 1/3 ser deres mormoder dagligt eller flere gange ugentligt. Omkring 2/3 (66 pct.) ser deres mormoder mindst hver 14. dag. Selv de børn, der bor hos deres far ser ikke tilsvarende deres farmoder lige så hyppigt. Omkring 56 pct. af disse ser deres farmoder mindst hver 14. dag (tabel 12.3).

Tabel 12.2.
Hvem passede barnet sidste gang, han/hun var syg i mindst to arbejdsdage? Procent.

	Bor hos fædre		Bor hos mødre	
	1. sygedag	2. sygedag	1. sygedag	2. 66
sygedag				
Den anden forælder	21	21	15	15
Forælderen selv	48	41	61	51
Stedforælder	8	9	3	4
Barnets mormor/morfar	5	6	14	21
Barnets farmor/farfar	14	17	1	2
Andre	5	7	6	8
I alt	101	101	100	101
Antal personer	424	422	473	468

Anm.: Hvis sygdom på arbejdsdage ikke er forekommet fx på grund af arbejdsløshed, så indgår disse personer ikke i opgørelsen.

Tabel 12.3.
Hvor hyppigt ser barnet sine bedsteforældre? Procent.

Barnet bor hos:	Mormor		Morfar		Farmor		Farfar	
	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor
Ses dagligt eller flere gange dagligt	7	33	4	24	22	3	18	3
Ses hver uge eller hver 14. dag	28	33	22	26	34	26	28	20
Ses hver måned eller sjældnere	40	22	35	24	25	36	26	30
Ses aldrig	12	2	15	7	3	22	4	23
Ingen bedsteforældre (døde)	10	10	21	18	16	12	24	23
Uoplyst/ved ikke	3	0	4	0	0	2	0	2
I alt	100	100	101	99	100	101	100	101
Signifikante forskelle P<	0,0005		0,0005		0,0005		0,005	

Anm.: For børnebørnenes kontakt med bedsteforældrene er forskellene signifikante ($P < 0,0005$) mellem de børn, der bor hos faderen, og dem, der bor hos moderen.

Til gengæld ser de børn, der bor hos faderen, langt hyppigere de forhenværende svigerforældre, end det er tilfældet for de børn, der bor hos moderen. Dette er antagelig først og fremmest en afspejling af, at kontakten gennemgående er mere intakt til samværsforælderen for de børn, der bor hos deres fader.

Kontinuiteten i kontakten med bedsteforældre og andre slægtninge kunne være afgørende for at afbøde virkningerne af familieopløsningen. Omvendt kan børnenes tab af deres kontakt med deres bedsteforældre netop være en ekstra voldsom belastning, som kan forstærke børnenes oplevelse af, at de bærer skylden for forældrenes skilsmisse.

Omkring 1/4 (22-23 pct.) af de børn, der bor hos moderen ser aldrig mere deres farmoder/farfader. Tilsvarende er det kun omkring 1/7 (12-15 pct.) af de børn, der bor hos faderen, der aldrig ser mere til deres mormoder/morfar.

Tidsmæssig afstand til bedsteforældrene

Gennemgående har de 3-5-årige børn, der bor hos den ene forælder, efter en familieopløsning mindst en bedsteforælder boende inden for en kort afstand. For omkring 3/4 (74 pct.) er der mindre end en halv times transporttid til den nærmeste bedsteforælder.

Mødrene bor med en ganske kort afstand til deres egne mødre. Omkring 58 pct. har mindre end en halv times transporttid til deres egne forældre. Men fædrene er i næsten samme situation, idet halvdelen (53 pct.) ligeledes har mindre end en halv times transporttid til børnenes farmoder.

Der er en tendens til, at afstanden til forældrenes egne forældre er mindre end afstanden til de forhenværende svigerforældre. Det kan have spillet ind i eventuelle flytteovervejelser, at man ønskede at bo i nærheden af sine egne forældre, når man

Tabel 12.4.

Hvor lang tid tager det normalt at komme til bedsteforældrene?¹⁾ Procent.

Barnet bor hos:	Mormor		Morfar		Farmor		Farfar		Nærmeste bedsteforælder	
	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor
Mindre end 15 min.	25	42	20	34	34	24	31	18	50	56
16-30 min.	18	16	15	15	19	15	17	14	24	18
31-60 min.	7	5	6	4	5	4	4	4	6	4
Over 1 time	27	24	21	21	22	22	19	17	17	18
Ingen/uoplyst kontakt	23	13	38	26	21	35	30	47	4	3
I alt	100	100	100	100	101	100	101	100	101	99
Signifikante forskelle P<	0,0005		0,0005		0,0005		0,005		-	

1) Omkring 2/3 (68 pct.) af fædrene har bil, mens knap halvdelen (45 pct.) af mødrene har bil.

var kommet i en situation, hvor man var alene med børnene.

Den forskelligartede kontakthyppighed til bedsteforældrene kan dog ikke alene forklares med, at de enlige forældre har bosat sig i nærheden af deres egne forældre. Dertil er afstandsforskellene trods alt for små.

Sammenfatning om børnenes bånd til bedsteforældrene

Undersøgelsen viser, at der er et stærkere fællesskab imellem småbørnsmoderen og hendes egen moder end mellem småbørnsfaderen og hans familie, men forskellene er ikke så iøjnefaldende som i Young & Willmotts undersøgelse fra et østlondonsk arbejderkvarter i 1957.

På trods af en forholdsvis høj dækning af offentlig dagpasning, som også kommer de enlige forældre til gode, virker slægtskabsbåndet i Danmark som et socialt netværk i en række akutte situationer som fx ved

børns sygdom, eller når den enlige forælder skal ud om aftenen.

Derved aflastes den enlige forælder, samtidig med at barnet sikres en kontinuerlig kontakt til bedsteforældrene.

Imidlertid står børnenes forbindelse med deres bedsteforældre for skud ved forældrenes skilsmisse. Den forælder, der har forældremyndigheden, kan forhindre de tidligere svigerforældre i at se barnet/børnene, idet deres kontakt ikke er sikret uafhængigt af kontakten til samværsforælderen. De sociale bånd til moderens familie synes således at være stærkere end båndene til faderens familie. Dette er selvfølgelig primært, fordi langt de fleste af børnene bor hos moderen, men sekundært skyldes det, at selv i de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen, bibeholdes forbindelsen til moderens familie i relativt større omfang.

For en meget stor del af børnene betyder familieopløsningen, at forbindelsen til det

FOTO: BARRY PRINGLE/BILLEDHUSET

ene bedsteforældrepar knapt nok bliver opretholdt eller afbrydes helt. Det er et særligt stort problem, fordi relativt mange af børnene bor hos moderen, og barnets forbindelse med de forhenværende svigerforældre derfor relativt ofte brydes.

Dette har givet anledning til overvejelser over, om man via lovgivning kan sikre

forbindelsen imellem børnene og deres bedsteforældre ved en skilsmisse eller anden familieopløsning.

Der har været fremsat forslag om at lovfæste nogle hensigtserklæringer omkring dette spørgsmål. Andre (fx Graversen, 1987) har sat spørgsmålstegn ved, om det er en god ide at lovfæste regler om samvær

mellem bedsteforældre og børnebørn, hvis man ikke er villig til at sætte magt bag retten. Graversen tvivler på, om rettens

tvang er et adækvat middel til at fremme eller opretholde værdifulde familierelationer.

Noter:

- 1) Da 81 pct. af småbørnsfamilierne i denne undersøgelse havde bil, må man gå ud fra, at transporttiden for langt de flestes vedkommende er angivet som biltransporttid.

At være eneforælder af nød

En del af de fædre, der har barnet boende hos sig, har antagelig selv gjort en særlig indsats for at opnå dette, mens andre fædre er blevet eneforældre uden selv at have ønsket det, men tvunget af omstændighederne.

Margaret O'Brien (1982) opdelte i en engelsk undersøgelse enefædre i tre grupper efter deres motiver til at søge om forældremyndigheden: (1) forsonlig forhandling (2) fjendtligt tilkæmpet forældremyndighed (3) passiv accept, fordi de var forladt af børnenes moder. Undersøgelsen viser, at netop den sidste gruppe har de største økonomiske belastninger (Risman, 1986).

Umiddelbart må man således formode, at de forældre, der er blevet eneforsørgere

som følge af et aktivt ønske, også er stillet i en gunstigere position end de forældre, der er blevet det af nød.

Der er derfor en særlig interesse i at undersøge, om de fædre, der så at sige er tvunget ud i rollen som eneforsørgere med forholdsvis små børn (3-5-årige), er i stand til at klare opgaven lige så godt som de øvrige enefædre – og lige så godt som enemødrene.

Nærværende undersøgelse er velegnet til at belyse dette spørgsmål, fordi en relativt stor del af fædre netop har børnene boende, fordi moderen er død (1/8) eller af forskellige årsager er ude af stand til at tage sig af barnet (1/5). Moderen er i disse tilfælde syg, forsvundet, i fængsel, psykisk

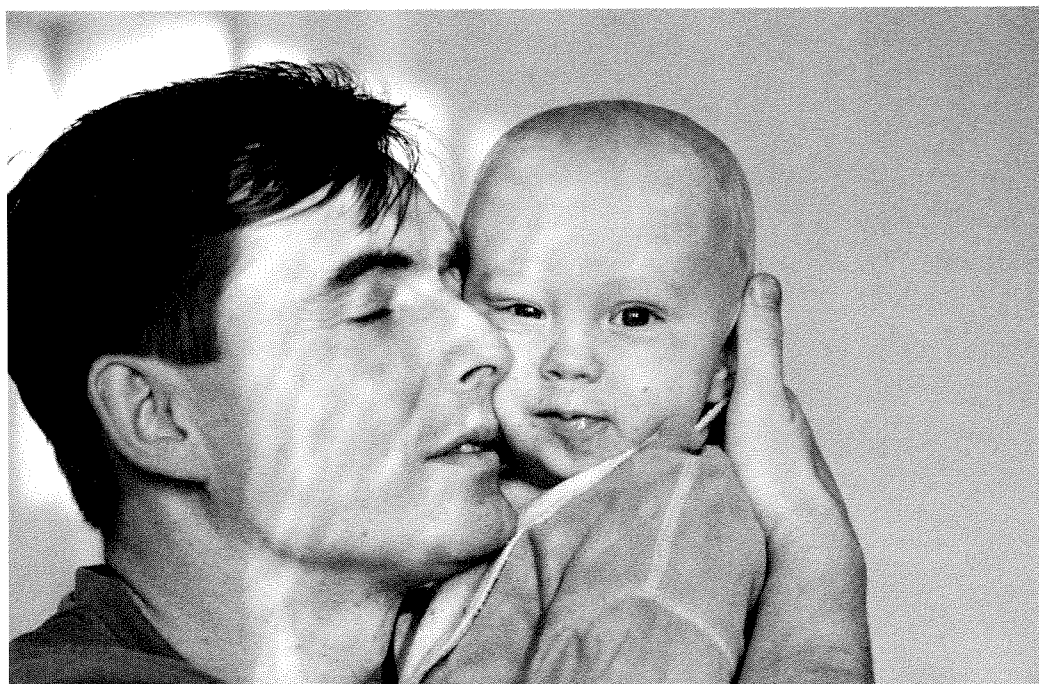

FOTO: BRUNO EHRS/BILLEDHUSET

syg, voldelig eller har misbrugsproblemer, der gør, at hun ikke kan tage vare på barnet. Tilsammen udgør disse situationer, hvor man må sige, at fædrene er blevet eneforældre af nødvendighed, 1/3 af de tilfælde, hvor barnet bor hos faderen.

Til sammenligning kan nævnes, at de tilsvarende grupper samlet udgør mindre end 1/4 af tilfældene, når barnet bor hos moderen (bilagstabel 13.1).

Nærværende undersøgelse viser, at med hensyn til erhvervsuddannelse, placering på arbejdsmarkedet og indkomst er der ingen forskelle mellem de fædre, der har børnene af nødvendighed og de øvrige fædre. Det samme gælder i øvrigt for de mødre, der har hjemmeboende 3-5-årige børn.

Med hensyn til socialt netværk viser det samme mønster sig. Fædre, der er blevet alene med børnene af nød, adskiller sig ikke nævneværdigt fra de øvrige fædre. De har lige så hyppigt som de øvrige fædre en ny samlever. De har lige så sjældent afbrudt kontakten til de forhenværende svigerforældre, således at barnet er sikret kontakt med bedsteforældrene. De møder lige så sjældent negative reaktioner fra omverdenen som de øvrige fædre. Sammenligner man mødre, der er blevet alene med børnene af nød med de øvrige mødre, ses heller ingen nævneværdige forskelle.

Med hensyn til psykiske problemer og stress-reaktioner er der som tidligere nævnt en særlig situation for enker/enkemænd. De har relativt hyppigere end de øvrige benyttet sig af professionel hjælp til at løse psykiske problemer, enten hos egen læge, psykolog, psykiater i terapigruppe eller på

hospital (tabel 13.1). Endvidere kan man se en overhyppighed af vredesanfald blandt de 3-5-årige børn i disse tilfælde. Denne forskel gør sig kun gældende for fædrenes vedkommende.

De fædre, der er blevet eneforældre af nødvendighed, har ikke flere psykosomatiske stress-symptomer end de øvrige. Ligesom mødre, der er blevet enemødre af nødvendighed, ikke adskiller sig fra de øvrige mødre med hensyn til psykosomatiske stress-symptomer.

Man ser heller ikke en overhyppighed med hensyn til afstraffelse og korporlig straf af børnene hos disse fædre. Kun med hensyn til hyppige afstraffelser kan man konstatere en svag overhyppighed blandt mødre af nød, sammenlignet med de øvrige mødre (tabel 13.1).

Man kan således samlet konkludere, at de fædre, der er blevet alene med børnene, fordi moderen af den ene eller anden grund ikke var i stand til at tage sig af dem, klarer opgaven lige så godt som de øvrige fædre. Ikke på et eneste af de undersøgte områder klarede de pågældende enefædre sig dårligere end de øvrige eneforældre.

Den individualistiske opfattelse er, at de personlighedstræk, der gør mødre i stand til at udøve omsorg for småbørn, er indlært under barndommen. Ifølge denne opfattelse har voksne mænd hverken motivationen eller evnen til at tage vare på små børn.

Resultaterne fra nærværende undersøgelse støtter således snarere en strukturalistisk opfattelse. Barbara J. Risman udtrykker det således på grundlag af sin undersøgelse

Tabel 13.1.

**Sociale forhold, hvor den anden forælder enten var død eller ikke i stand til at tage sig af barnet.
Procentandele.**

	Fædre med 3-5-årige børn			Mødre med 3-5-årige børn		
	Samværs- forælder død eller nedsat forældreevne ¹⁾	Øvrige fædre	P<	Samværs- forælder død eller nedsat forældreevne ¹⁾	Øvrige mødre	P<
<i>Social baggrund</i>						
Gennemført erhvervsuddannelse	70	64	-	60	57	-
Arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdsplads ²⁾	58	63	-	73	76	-
Bruttoindkomst (1994) mindre end 200.000 kr.	47	46	-	81	84	-
<i>Socialt netværk</i>						
Stedforælder i hjemmet	25	27	-	33	27	-
Manglende kontakt med eks- svigerforældre	24	16	-	29	25	-
Negative reaktioner fra omverdenen	10	8	-	18	20	-
<i>Stress-reaktioner</i>						
Har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapigruppe eller på hospital	49	35	0,005	66	48	0,0006
Psykosomatiske stress-symptomer ³⁾	38	37	-	56	53	-
Barnet er blevet slået	63	60	-	73	73	-
Ugentlige afstraffelser ⁴⁾	18	17	-	31	22	0,05
Barnet har ofte vredesanfald	31	21	0,025	33	34	-
Antal interviewede	158	320		119	413	

1) Forælderen kunne ikke tage vare på barnet, fx på grund af sygdom, forælderen var forsvundet, i fængsel, psykisk syg, voldelig eller havde misbrugsproblemer, der gjorde, at hun/han ikke kunne tage vare på barnet.

2) Et eller flere af følgende forhold gælder: ingen krav om kurser, oplæring mv. for at kunne udføre arbejde, arbejde ikke afvekslende, får ikke støtte/opmuntring fra chef, har ikke mulighed for at dygtiggøre sig.

3) Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

4) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (dvs. det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

(1986) om fædres evne til at yde omsorg:
de fædre, der stilles i situationen, hvor det
forventes af dem, at de skal tage vare på

småbørnene, udvikler de nødvendige fær-
digheder. De udviser intime og kærlige
relationer til deres børn.

Bilagstabeller

Bilagstabel 2.1.

Sociale baggrundsforhold anvendt i de logistiske regressionsanalyser.

Psykosomatiske problemer
Fælles forældremyndighed
Stedforælder i hjemmet
Forælderen arbejdsløs
Afstand til samværsforælderen mindre end 15 minutters transporttid
Udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder
Indtægt under 200.000 kr. brutto i 1994
Mangler ofte selvtillid
Enke/enkemand
Intet samvær med den anden forælder
Deleforælder (barnet overnatter 14-16 nætter pr. måned hos samværsforælder
Forælder har ingen erhvervsuddannelse
Forælder ikke værdsat på arbejdet (eller arbejdsløs)
Forholdet til samværsforælder konfliktfyldt
Den anden forælder ikke i stand til at tage sig af barnet
Har flere gange oplevet, at andre reagerer negativt, når de hører, at hun/han er enlig far/mor
Psykiske problemer (fx ofte søvnforstyrrelser, angstanfald eller har søgt professionel hjælp)
Afbrudt eller sjældent samvær
Manglende kontakt til besøgsforældrerens forældre
Ny stedforælder i besøgshjemmet
Længerevarende erhvervsuddannelse (studentereksamen samt erhvervsuddannelse på 5 år eller mere)
Barnet bor hos moderen

Bilagstabel 3.1.

Enlige fædre i procent af alle enlige med hjemmeboende børn. Norge 1974-1995.

1974	1977	1979	1980	1982	1984	1987	1989	1991	1993	1995
16	14	12	12	13	12	14	13	12	12	11

Kilde: Materiale fra Statistisk Sentralbyrå, bearbejdet af An-Magritt Jensen, Norsk Institut for By- og Regionsforskning.

Bilagstabel 4.1.**Social baggrund for ikke samboende forældre med 3-5-årige børn. Procentandele.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
<i>Sociale baggrundsforhold</i>				
a. Den anden forælder er død	14	2	3	0,0001
b. Den anden forælder var ude af stand til at tage sig af barnet ²⁾	19	20	20	-
Enten a eller b	33	22	23	0,0002

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Dvs. forsvundet, psykisk syg, i fængsel, syg, voldelig, misbruger.

Bilagstabel 4.2.**Andel af ikke-erhvervsmæssigt beskæftigede forældre, der er i gang med en uddannelse. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
I gang med uddannelse	17	24	24
Ikke i beskæftigelse	83	76	76
I alt	100	100	100

Anm.: Kun personer, der ikke er i beskæftigelse er medtaget. Ingen signifikante forskelle (dvs. at forskellene ligger inden for stikprøveusikkerheden).

1) Vægtede tal i i alt-kolonnen.

Bilagstabel 4.3.**Andel af forældre med overordnet stilling med en eller flere underordnede. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾
Overordnet stilling eller selvstændig med en eller flere underordnede	31	18	19
Øvrige i beskæftigelse	69	82	81
I alt	100	100	100

Anm.: Kun personer, der ikke er i beskæftigelse er medtaget. Forskellene er signifikante ($P < 0.0002$).

1) Vægtede tal i i alt-kolonnen.

Bilagstabel 4.4.**Bruttoindkomst i 1994 for forældre og samværsforældre med 3-5-årige børn. Procent.**

	Bor hos fædre	Samværsfædre	Bor hos mødre	Samværmødre
Under 100.000 kr.	6	13	14	25
100.000-149.000 kr.	18	17	45	35
150.000-199.000 kr.	25	28	28	23
200.000-249.000 kr.	25	18	9	10
250.000-284.000 kr.	11	12	1	3
285.000 kr. og derover	16	12	2	3
I alt	101	100	99	99
Antal interviewede	470	405	520	372
Gennemsnit kr.	212.000	195.000	146.000	145.000

Anm.: Se tabellerne 4.4 og 4.5. En relativt stor del af forældrene (i alt 268 personer) kendte ikke samkvemsforælderens bruttoindkomst for 1994. I stedet blev så vidt muligt oplyst om samkvemsforælderens beskæftigelse (fx skolelærer, politibetjent, taxachauffør). På grundlag af løn og indkomststatistikker blev deres indkomst herefter skønsvist ansat. Der var herefter 155 uoplyste personer, hvor dette ikke var muligt.

Bilagstabel 6.1.**Baggrundsforhold, der har betydning for, om forælderen føler sig tidsmæssigt presset en eller flere gange ugentligt, når hun/han henter og bringer barnet eller køber ind. Kun forældre i beskæftigelse.**

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Har en længerevarende uddannelse	2,37	(1,14-4,92)	0,02
Psykosomatiske stressreaktioner	2,27	(1,62-3,20)	0,0001
Stedforælder i hjemmet	0,64	(0,44-0,93)	0,02
Det er regelmæssigt sket, at forælderen er gået tidligere/kommet for sent pga. børnepasningsproblemer	1,33	(1,13-1,56)	0,0005
Har en enkelt gang eller oftere taget barnet med på arbejde	1,20	(1,01-1,41)	0,03
Har flere gange oplevet, at andre reagerede positivt, da de hørte, at hun/han var enlig mor/far	0,63	(0,45-0,88)	0,008

Anm.: Odds ratio udtrykker oversandsynligheden for, at forælderen føler sig tidsmæssigt presset. Hvis forælderen har en længerevarende uddannelse (studentereksamen og mindst 5 års erhvervsuddannelse), er sandsynligheden mere end dobbelt så stor (2,37) for at føle sig tidsmæssigt presset, end den er for de forældre, der ikke har en længerevarende uddannelse. Odds ratio udtrykker den pågældende variabels forklaringskraft, når der er kontrolleret for de andre faktorer. Konfidensintervallet angiver 95 pct.'s usikkerhedsmargin omkring den beregnede odds ratio. P er et andet udtryk for stikprøveusikkerheden. Kun faktorer, hvor signifikansniveauet beregnet under modellen er mindre end 0,05 er medtaget i modellen. Metoden er beskrevet hos Hosmer & Lemeshow (1989).

Bilagstabel 7.1.

Erhvervsmæssig stilling opgjort for to grupper efter arbejdskvalitet. Kun personer i beskæftigelse. Procent.

	Værdsat på arbejdet	Ikke værdsat på arbejdet	I alt	Antal
Selvstændig (eller med hjælpende hustru)	74	26	100	46
Funktionær (tjenestemand)	60	40	100	355
Faglært arbejder	56	44	100	57
Ikke-faglært arbejder	16	84	100	159

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$). Det skal bemærkes, at tallene ikke er vægtede. De er således ikke repræsentative for eneforsørgere med 3-5-årige børn.

Bilagstabel 7.2.

Samarbejde eller afbrudt forbindelse imellem forældre. Procentandele.

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
Afbrudt kontakt til svigerforældre	17	26	26	0,0015
Barnet har intet samkvem med den anden forælder	6	14	14	0,0001
Fælles forældremyndighed	59	38	39	0,0001
Spørger ikke samkvemsforælder om fælles beslutninger om barnet ²⁾	12	19	19	0,005
Er i det store hele tilfreds med samarbejdet	60	52	53	0,02
Er blevet udsat for vold eller trusler om vold fra samlever, efter at de er flyttet fra hinanden	10	22	21	0,0001
Konfliktfyldt (anspændt atmosfære, der ikke sjældent fører til konflikter)	19	19	19	-

Anm.: Enker/enkemænd er ikke medtaget.

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Spørgsmål vedrørende fx ændring af dagpasning, køb af større ting til barnet, køb af tøj til barnet eller placering af ferie med barnet.

Bilagstabel 8.1.**Baggrundsforhold, der har betydning for forældrenes psykosomatiske stress-symptomer.**

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Bor hos moderen	1,56	(1,18-2,06)	0,002
Konfliktfyldt forhold til den anden part	1,81	(1,20-2,73)	0,005
Ikke værdsat på arbejdet eller arbejdsløs	1,38	(1,03-1,84)	0,03
Negative reaktioner fra omverdenen	2,41	(1,63-3,57)	0,0001
Mangler ofte selvtillid	3,67	(2,61-5,15)	0,0001

Anm.: Odds ratio udtrykker oversandsynlighed for, at forælderen har psykosomatiske stress-symptomer. Hvis det drejer sig om mødre, er sandsynligheden 1½ gang større for stress-symptomer, end det er tilfældet for fædre, når der er taget højde for de øvrige betydende faktorer. Odds ratio udtrykker den pågældende faktors forklaringskraft, når der er kontrolleret for de andre faktorer. Konfidensintervallet og signifikansniveauet udtrykker usikkerhedsmarginen om den beregnede odds ratio (se Hosmer & Lemeshow, 1989).

Bilagstabel 9.1.**Baggrundsforhold, der har betydning for hyppige afstraffelser¹⁾ af barnet.**

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Psykosomatiske stress-symptomer	1,90	(1,39-2,61)	0,0001
Ikke fælles forældremyndighed	1,66	(1,21-2,28)	0,002
Arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdet	1,50	(1,04-2,17)	0,03
Mindre end 15 minutters transporttid til samværsforælder	0,70	(0,50-0,97)	0,03
Barnets alder er 3 år	2,27	(1,60-3,22)	0,0001

Anm.: Den logistiske regressionsanalyse anvendes til at finde de faktorer, der statistisk set kan forklare, hvorfor nogle anvender hyppige afstraffelser og andre ikke gør. Den enkelte faktors odds ratio udtrykker oversandsynligheden herfor, når der er taget højde for de øvrige betydende faktorer. Fx har de forældre, der har psykosomatiske stress-symptomer, næsten en dobbelt så stor (1,90) sandsynlighed for hyppige afstraffelser som de forældre, der ikke har disse stress-reaktioner, når man holder de øvrige faktorer konstante. Konfidensintervallet og signifikansniveauet angiver stikprøveusikkerheden ved den beregnede odds ratio.

1) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (se note 1 under bilagstabel 9.2), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

Bilagstabel 9.2.**Baggrundsforhold, der har betydning for anvendelse af slag¹⁾ som afstraffelse af barnet.**

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Forælder har længerevarende erhvervsuddannelse	0,42	(0,22-0,83)	0,01
Barnet bor hos moderen	1,50	(1,13-1,98)	0,005
Ikke deleordning (dvs. 14-16 nætter hos samværsforælder)	1,58	(1,11-2,27)	0,01
Forælder ingen erhvervsuddannelse	1,37	(1,03-1,82)	0,03

1) Det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing.

Bilagstabel 11.1.**Baggrundsforhold, der har betydning for praktisering af fælles forældremyndighed.**

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Barnet bor hos moderen	0,61	(0,44-0,84)	0,003
Afstand til besøgsforælder mindre end 15 min. i transporttid	1,82	(1,37-2,41)	0,0001
Bruttoindtægt under 200.000 kr.	0,62	(0,45-0,86)	0,004
Samværsforælder arbejdsløs	0,62	(0,45-0,88)	0,006
Den forælder, barnet bor hos, har været udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder	0,53	(0,38-0,75)	0,0003
Samværsforælder psykisk syg, misbrugsproblemer mv.	0,57	(0,40-0,82)	0,0025
Samværsforælder har aldrig boet sammen med barnet	0,10	(0,04-0,24)	0,0001

Anm.: Enker/enkemænd er ikke medtaget. Den logistiske regressionsanalyse viser, hvilke baggrundsforhold blandt de potentielle (jf. bilagstabel 2.1), der kan bidrage med information, som kan forklare, hvorfor nogle har fælles forældremyndighed og andre ikke har. Odds ratio udtrykker den pågældende faktors forklaringskraft, når der er kontrolleret for de andre faktorer. Odds ratio udtrykker fx oversandsynligheden for, at der er fælles forældremyndighed, når barnet bor hos moderen, sammenlignet med når barnet bor hos faderen. Eller omvendt: Hvis barnet bor hos faderen, er sandsynligheden for fælles forældremyndighed ($1/0,61 = 1,64$) mere end 1½ gang større, end hvis barnet bor hos moderen, når man har holdt de øvrige betydende baggrundsforhold konstante.

Bilagstabel 11.2.

Baggrundsforhold, der har betydning for om barnets samværsomfang er normalt eller reduceret (jf. tabel 11.5). Kun 3-5-årige børn, der har samvær med den anden forælder.

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Samværsforælderen er arbejdsløs	0,51	(0,33-0,78)	0,002
Ny stedforælder i besøgshjemmet	0,52	(0,35-0,78)	0,002
Stedforælder i hjemmet	0,41	(0,27-0,63)	0,0001
Fælles forældremyndighed	2,50	(1,64-3,83)	0,0001
Afstand til besøgsforælder mindre end 15 min. i transporttid	2,55	(1,67-3,89)	0,0001
Forælder mangler ofte selvtillid	0,57	(0,37-0,90)	0,015
Samværsforælder psykisk syg, misbrugsproblemer mv.	0,45	(0,27-0,76)	0,003
Samværsforælder har aldrig boet sammen med barnet	0,16	(0,08-0,34)	0,0001

Anm.: Der er anvendt logistisk regression, se tabel 11.7. Se anmærkning til bilagstabel 11.1.

Bilagstabel 11.3.

Baggrundsforhold, der har betydning for afbrudt samvær.

	Odds ratio	Konfidensinterval	Signifikansniveau P<
Samværsforælderen er arbejdsløs	0,37	(0,20-0,68)	0,0015
Samværsforælder psykisk syg, misbrugsproblemer mv.	2,52	(1,36-4,66)	0,003
Samværsforælders indkomst over 200.000 kr.	0,20	(0,09-0,44)	0,0001
Mindre end 15 min. i transporttid til samværsforælder	0,11	(0,05-0,25)	0,0001
Forælder udsat for vold eller trusler om vold fra den anden forælder	1,91	(1,14-3,21)	0,015
Samværsforælder har aldrig boet sammen med barnet	10,17	(5,53-18,70)	0,0001

Anm.: Se anmærkning til bilagstabel 11.1.

Bilagstabel 13.1.**Ikke samboende forældre med 3-5-årige hjemmeboende børn. Procent.**

	Fædre	Mødre	I alt ¹⁾	P<
<i>Sociale baggrundsforhold</i>				
Den anden forælder er død	14	2	3	0,0001
Den anden forælder var ude af stand til at tage sig af barnet ²⁾	19	20	20	-
Forælderen har ingen erhvervsuddannelse	34	42	42	0,008
Forælderen indtægt er under 200.000 kr.	46	83	81	0,0001
Forælderen er arbejdsløs	20	30	29	0,0003
<i>Personlige problemer</i>				
Manglende selvværd ³⁾	9	17	17	0,0001
Psykiske problemer	40	52	52	0,0001
Psykosomatiske stress-symptomer	37	54	53	0,0001
<i>Konflikt/samarbejde</i>				
Forholdet konfliktfyldt ⁴⁾	19	19	19	-
Barnet har deleordning (14-16 nætter hos besøgsforælder) ⁵⁾	16	4	5	0,0001
Fælles forældremyndighed ⁵⁾	59	38	39	0,0001
Barnet har ingen forbindelse med den anden forælder ⁵⁾	6	14	14	0,0001
<i>Barnets trivsel</i>				
Barnet er blevet slået ⁶⁾	61	73	72	0,0001
Ugentlige afstraffelser ⁷⁾	17	24	24	0,015
Barnet har vredesanfald	24	34	33	0,0009
<i>Omgivelsernes reaktioner</i>				
Negative reaktioner	8	20	19	0,0001
Positive reaktioner	71	33	36	0,0001
Antal interviewede personer	478	532	1.010	

1) Der er anvendt vægtede tal i i alt-kolonnen.

2) Dvs. forsvundet, psykisk syg, i fængsel, syg, voldelig, misbruger.

3) To ud af følgende spørgsmål er besvaret bekræftende: Har ofte en følelse af tomhed? Føler sig ofte afvist af andre? Mangler ofte selvtillid?

4) Kun forældre med kontakt.

5) Enker/enkemænd er ikke medtaget.

6) Det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing.

7) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (se note 6), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

Bilagstabel 13.2.

Sammenligning af fædre og mødre, hvor den anden forælder enten er død eller ude af stand til at tage sig af barnet¹⁾. Procentandele.

	Samværsforælder død eller nedsat forældreevne			Alle		
	Fædre	Mødre	P<	Fædre	Mødre	P<
<i>Social baggrund</i>						
Gennemført erhvervsuddannelse	70	60	-	66	58	0,008
Arbejdsløs eller ikke værdsat på arbejdsplads ²⁾	58	73	0,008	61	75	0,0001
Bruttoindkomst (1994) mindre end 200.000 kr.	47	81	0,0001	46	83	0,0001
<i>Socialt netværk</i>						
Stedforælder i hjemmet	25	34	-	26	28	-
Manglende kontakt med ekssvigerforældre	24	29	-	17	26	0,002
Negative reaktioner fra omverdenen	10	18	-	8	20	0,0001
<i>Stress-reaktioner</i>						
Har søgt hjælp for psykiske problemer hos læge, psykiater, psykolog, terapigruppe eller på hospital	49	66	0,005	40	52	0,0001
Psykosomatiske stress-symptomer ³⁾	38	56	0,003	37	54	0,0001
Barnet er blevet slået	63	73	-	61	73	0,0001
Ugentlige afstraffelser ⁴⁾	18	31	0,01	17	24	0,0001
Barnet har ofte vredesanfald	31	33	-	24	34	0,001
Antal interviewede	158	119	277	478	532	1.010

1) Forælderen kunne ikke tage vare på barnet, fx på grund af sygdom, forælderen var forsvundet, i fængsel, psykisk syg, voldelig eller havde misbrugsproblemer, der gjorde, at hun/han ikke kunne tage vare på barnet.

2) Et eller flere af følgende forhold gælder: ingen krav om kurser, oplæring mv. for at kunne udføre arbejde, arbejde ikke afvekslende, får ikke støtte/opmuntring fra chef, har ikke mulighed for at dygtiggøre sig.

3) Ved forældrenes psykosomatiske symptomer forstås daglige eller ugentlige problemer med et eller flere af følgende stress-symptomer: sviende eller trykkende smerte i øverste del af maven, hovedpine, følelse af at alt var uoverkommeligt, nervøs og uligevægtig, ofte nedtrykt og ked af det uden særlig grund eller ofte irriteret uden grund.

4) En eller flere hændelser er sket ugentligt eller oftere: at barnet er blevet slået (dvs. det er sket, at barnet er blevet slået over fingrene (fingerdask), at barnet har fået en "endefuld" (klask i "numsen"), eller at barnet har fået en lussing), at barnet er blevet sendt ind på sit (et) værelse, eller at barnet er blevet rusket.

Litteratur

Amato, P.R. (1993)

Children's adjustment to divorce. Journal of Marriage and the Family, 55, 23-28.

Amato, P.R. & Rezac, S.J. (1994)

Contact with non-resident parents, interparental conflict and children's behavior. Journal of Family Issues, 15, 2, 191-207.

Ambert, A-M. (1982)

Differences in children's behavior toward custodial mothers and custodial fathers. Journal of Marriage and the Family, 44, 1, 73-86.

Andersen, D. (1991)

Hvad koster det - i tid - at have småbørn? København: Socialforskningsinstituttet (artiklen kan rekvireres).

Bekendtgørelse om forældremyndighed og samvær, 994, 14.
december 1995. Justitsministeriet.

**Bekendtgørelse om ændring af bekendtgørelse om forældre-
myndighed og samvær, 535, 19. juni 1996.** Justitsministeriet.

Belsky, J. et al. (1991)

Patterns of marital change and parent-child interaction. Journal of Marriage and the Family, 53, 487-498.

Benjamin, M. & Irving, H.H. (1989)

Shared parenting: Critical review of the research literature.
Family and Conciliation Courts Review, 27, 2, 21-35.

Berg Sørensen, T. (1984)

Fyret - arbejdsløse mænds erfaringer. København: Tiderne Skifter.

Bertelsen, O. (1991)

Offentlig børnepasning. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:4.

Bertelsen, O. & Linde, P. (1985)

Efterspørgsel efter offentlig dagpasning. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 141.

Betænkning nr. 1279 (1994)

Fælles forældremyndighed, samværsvanskeligheder, børnesagkyndig rådgivning. København: Betænkning afgivet af Justitsministeriets Forældremyndighedsudvalg.

Bray, J.H. & Depner, C.E. (1993)

Perspectives on Nonresidential parenting, i: Depner, C.E. & Bray, J.H. (eds.): *Nonresidential parenting*. London: Sage Publications.

Buchanan, C.M. et al. (1991)

Caught between parents. Child Development, 62, 1.008-1.029.

Camara, K.A. & Resnick, G. (1989)

Styles of conflict resolution and cooperation between divorced parents. American Journal of Orthopsychiatry, 59, 4, 560-575.

Carlsen, S. & Larsen, J.E. (eds.) (1993)

Den svære balance. København: Ligestillingsrådet.

Christensen, E. (1991)

Trængte familier. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:8.

Danielsen, S. (1989)

Skilsmisssager. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

Danmarks Statistik (diverse årgange)

Befolkningens Bevægelser. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik (1994)

Nyt fra Danmarks Statistik. København: Danmarks Statistik, 179.

Defrain, J. & Eirick, R. (1981)

Coping as divorced single parents. Family Relations, 30, 265-274.

Downey, D.B. (1994):

The school performance of children from single-mother and single-father families. Journal of Family Issues, 15, 1, 129-147.

Elklit, A. (1989)

Samlivsopløsning, samvær og forældreroller. Århus: Psykologisk Skriftserie, 14, 4.

Ellison, E.S. (1983)

Issues concerning parental harmony and children's psychosocial adjustment. American Journal of Orthopsychiatry, 53, 1, 73-80.

Emery, R.E. (1982)

Interparental conflict and the children of discord and divorce. Psychological Bulletin, 92, 2, 310-330.

Facchino, D. & Aron, A. (1990):

Divorced fathers with custody. Journal of Divorce, 13, 3, 45-56.

Flendt, H. (1993)

Fælles forældremyndighed - hensigt og praksis. Århus: Aarhus Universitet, Psykologisk Institut. Specialeafhandling.

Fry, P.S. (1983)

The kid's eye view. Journal of Child Care, 1, 5, 31-50.

Fry, P.S. & Addington, J. (1985)

Perceptions of Parent and Child adjustment in Divorced Families. Clinical Psychology Review, 5, 141-157.

Fulton, J.A. (1979)

Parental reports of children's post-divorce adjustment. Journal of Social Issues, 35, 126-139.

Furstenberg, F.F. & Cherlin, A.C. (1991)

The family and the public policy. Cambridge, Massachusetts.

George, V. & Wilding, P. (1972)

Motherless Families. London: Routledge & Kegan Paul.

Goldstein, J. et al. (1981)

Barnets tarv. Viborg: Centrum, Jyllandspostens Forlag.

Graversen, J. (1987)

Børn i ny familiemønstre: spørgsmålet om retslig regulering, i:
Jørgensen, P. Schultz (ed.): *Børn i nye familiemønstre*.
København: Hans Reitzels Forlag.

Greenberger, E. et al. (1994)

*Linking workplace and homeplace: relations between the nature
of adults' work and their parenting behaviors*. *Developmental
Psychology*, 30, 6, 990-1.002.

Greif, G.L. (1992)

Lone fathers in the United States. *British Journal of Social
Work*, 22, 565-574.

Grych, J.H. & Fincham, F.D. (1990)

Marital conflict and children's adjustment. *Psychological Bul-
letin*, 108, 2, 267-290.

Grönvik, M. et al. (1988)

Mot ett jämställt föräldraskap? Jämtlands Läns Landsting.

Haas, L. (1986):

*Determinants of Fathers' Participation in Parental leave in
Sweden*. Paper.

Hansen, E.J. (1995)

En generation blev voksen. Den første velfærdsgeneration. Kø-
benhavn: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:8.

Hanson, S.M.H. (1986)

Father/child relationships, i: Lewis, R.A. & Sussman, M.B.
(eds.): *Men's changing roles in the family*. New York: Mar-
riage & Family Review, 9, 3/4.

Harris, P.L. (1994)

The child's understanding of emotion: Developmental change and the family environment. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35, 1, 3-28.

Healy, J.M. et al. (1990)

Children and their fathers after parental separation. American Journal of Orthopsychiatry, 60, 4, 531-543.

Heide Ottosen, M. (1995)

Fælles forældremyndighed - hvordan fungerer den i praksis? Juristen 2, 45-59.

Henting, H. von (1946)

The sociological function of the grandmother. Social Forces, 24, 389-92.

Hess, R.D. & Camara, K.A. (1979)

Post-Divorce family relationships as mediating factors in the consequences of divorce for children. Journal of Social Issues, 35, 4, 79-96.

Hetherington, E.M. et al. (1982)

Effects of divorce on parents and children, i: Lamb, M.E. (ed.): Nontraditional families. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Hetherington, E.M. et al. (1983)

Achievement and intellectual functioning of children in one-parent households, i: Spence, J.T. (ed.): Achievement and achievement motives. San Francisco: W.H. Freeman and Company.

Hjorth Andersen, B. (1991)

Børnefamiliernes dagligdag. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:6.

Hoffman, L.W. (1984)

Work, family, and the socialization of the child, i: Parke, R.D. et al. (eds.): Review of Child development Research, VII, 223-282. Chicago: The University of Chicago Press.

Hosmer, D.W. & Lemeshow, S. (1989)

Applied Logistic Regression. New York: Wiley & Sons.

Jensen, A-M. (1991)

Enebarn, delebarn, stebarn. Oslo: NIBR-rapport 1991:14.

Jensen, A-M. (1992)

Det vaklende faderskapet? Oslo: NIBR-rapport 1992:9.

Jensen, A-M. (1996)

Hva skjer med barns familier? Upubliceret materiale.

Johnston, J.R. et al. (1989)

Ongoing postdivorce conflict: effects on children of joint custody and frequent acces. American Journal of Orthopsychiatry, 59, 4, 576-592.

Kaul, H. & Brandth, B. (1988)

Lov og liv. Trondheim: Institut for industriel miljøforskning.

Kelly, J.B. (1993)

Current research on children's postdivorce adjustment. Family and Conciliation Courts Review, 31, 1, 29-49.

Knoop, R. (1995)

Relieving stress through value-rich work. The Journal of Social Psychology, 134, 829-836.

Knudsen, L.B. (1993)

Fertilitetsudviklingen i Danmark i 1980'erne. København: Danmarks Statistik. Statistiske Efterretninger. Befolkning og valg. 1993:12.

Koch-Nielsen, I. (1983)

Skilsmisser. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 118.

Koch-Nielsen, I. & Transgaard, H. (1987)

Familiemønstre efter skilsmisse. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 155.

Komarovsky, M. (1971)

The unemployed man and his family. New York: Octagon Books (1940). Genoptrykt 1971, 1973.

Kruk, E. (1992)

Psychological and structural factors contributing to the disengagement of noncustodial fathers after divorce. Family and Conciliation Courts Review, 30, 1, 81-101.

Kyng, B. (1974)

Opvækst og udvikling. København: Gyldendals Pædagogiske Bibliotek.

Lamb, M.E. (1994)

Paternal influences on child development. Tilburg: Paper to the conference on "Changing Fatherhood" in Tilburg, The Netherlands, May 1994.

Longfellow, C. et al. (1982)

The quality of mother-child relationships, i: Belle, D. (ed.): *Lives in Stress: Women and depression.* London: Sage Publications.

Lov om forældremyndighed og samvær.

Lov nr. 387 af 14. juni 1995.

Lowenstein, J.S. & Koopman, E.J. (1978)

A comparison of the self-esteem between boys living with single-parent mothers and single-parent fathers. Journal of Divorce, 2, 2, 195-208.

Madsen, M. et al. (1991)

Børns sundhed ved skolestart 1988/89. København: DIKE.

McLoyd, V.C. (1989)

Socialization and development in a changing economy. American Psychologist, 293-302.

McLoyd, V.C. & Wilson, L. (1990)

Maternal Behavior, social support, and economic condition as predictors of distress in children. New Directions for Child Development, 46, 49-69.

Meyer, D.R. & Garasky, S. (1993)

Custodial fathers. Journal of Marriage and the Family, 55, 73-89.

Moxnes, K. (1987)

Børns skilsmisseproces, i: Schultz Jørgensen, P. (ed.): Børn i nye familiemønstre. København: Hans Reitzels Forlag.

Nieto, D.S. (1990)

The Custodial Single Father: Who does he think he is? Journal of Divorce, 13, 3, 27-43.

Nissen, M. (1987)

Min far og mor er skilt. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 165.

Nissen, M. (1994)

Delebørn. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Nygaard Christoffersen, M. (1984)

Brev, telefon, besøg. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 51.

Nygaard Christoffersen, M. (1988a)

Familieplejen. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 1988:11.

Nygaard Christoffersen, M. (1988b)

Familiens og slægtens betydning for små børns dagpasning. Tidsskrift for samfunnsforskning, 29, 555-570.

Nygaard Christoffersen, M. (1990)

Barselsorlov - mænds og kvinders erhvervsmæssige baggrund for at tage orlov. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 90:18.

Nygaard Christoffersen, M. (1993)

Familiens ændring - en statistisk belysning af familieforholdene. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:2.

Nygaard Christoffersen, M. (1995)

En undersøgelse af fædre med 3-5-årige børn. Oplæg til seminar om enlige fædre på Nordisk Ministerråds konference: Nordens Män. Stockholm den 27.-28. april 1995. (Revideret juni 1995).

Nygaard Christoffersen, M. (1996)

Opvækst med arbejdsløshed. København: Socialforskningsinstituttet. 96:14.

Nygaard Christoffersen, M. et al. (1987)

Hvem passer vore børn? Dagpasning for 0-6-årige. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 174.

O'Brien, M. (1982)

Becoming a lone father: Differential patterns and experiences. Kap. 12 i: McKee, L. & O'Brien, M. (eds.): The father figure. London: Tavistock Publications.

Olafsson, O. & Svensson, P-G. (1986)

Unemployment-related lifestyle changes and health disturbances in adolescents and children in the western countries. Social Science and Medicine, 22, 11, 1.105-1.113.

Parsons, T. (1949)

The social structure of the family, i: Anshen, R.N. (ed.): The family: Its function and destiny. New York: Harper & Brothers Publishers.

Pruett, K.D. (1983)

Infants of primary Nurturing fathers. Psychoanalytic Study of the Child, 38, 257-277.

Pruzan, V. & Vedel-Petersen, J. (1970)

Forældremyndighed og børneforsorg. Problemer vedrørende ansvarsfordelingen for børn under forsorg. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 41.

Quinn, P. & Allen, K.A. (1989)

Facing Challenges and Making Compromises. Family Relations, October, 390-395.

Radin, N. (1981)

The role of the father in cognitive, academic, and intellectual development. Lamb, M.E. (ed.): The role and the father in child development. New York: John Wiley & Sons.

Radin, N. (1988)

Primary caregiving fathers of long duration, i: Bronstein, P. & Cowan, C.P. (eds.): Fatherhood Today. New York: John Wiley & Sons.

Rasmussen, N. (1994)

Familieret. København: Akademisk Forlag.

Risman, B.J. (1986)

Can men "mother"? Family Relations, 35, 95-102.

Risman, B.J. & Park, K. (1988)

Just the two of us. Journal of Marriage and the Family, 50, 1049-1062.

Rosen, R. (1979)

Some Crucial Issues Concerning children of divorce. Journal of Divorce, 3, 1, 19-25.

Rosenberg, M. & Pearlin, L.I. (1978)

Social class and self-esteem among children and adults. American Journal of Sociology, 84, 1, 53-77.

Rothe, W. (1971)

Opdragelsesproblematik. København: Gyldendals Pædagogiske Bibliotek.

Santrock, J.W. & Warshak, R.A. (1979)

Father custody and social development in boys and girls. Journal of Social Issues, 35, 4, 112-125.

Schlesinger, B. (1982)

Children's viewpoints of living in a one-parent family. Journal of Divorce, 5, 4, 1-23.

Schnayer, R. & Orr, R.R. (1989)

A comparison of children living in single-mother and single-father families. Journal of Divorce, 12, 2/3, 171-185.

Seltzer, J.A. (1990)

Legal and physical custody arrangements in recent divorces.
Social Science Quarterly, 71, 2, 250-266.

Sigsgaard, E. (1995)

Man slår da børn. Kronik i Politiken, søndag den 18. juni, 1995.

Sigsgaard, E. & Varming, O. (1996)

Voksnes syn på børn og opdragelse. København: Hans Reitzels Forlag.

Silbereisen, R.K. et al. (1990)

Family income loss and economic hardship. New Directions for Child Development, 46, 27-47.

Smith, R.M. & Smith, C.W. (1981)

Child rearing and single-parent fathers. Family Relations, 30, 411-417.

Sommer, D. (1984)

Når far er hjemme. København: Dansk psykologisk Forlag.

Sommer, D. (1996)

Barndomspsykologi. Udvikling i en forandret verden. København: Hans Reitzels Forlag.

Sundhedsstyrelsen

Upubliceret materiale fra Det Medicinske Fødselsregister.
København: Diverse årgange.

Sussman, M.B. (1953)

The help pattern in the middle class family. American Sociological Review, 18, 22-28.

Swartzberg, L. et al. (1983)

Emotional adjustment and selfconcept of children from divorced and nondivorced unhappy homes. The Journal of Social Psychology, 121, 305-312.

Thaulow, I. (1994)

At måle det udviklende lønarbejde - en empirisk analyse af udbredelsen og betydningen af det udviklende lønarbejde. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 94:5.

Thaulow, I. & Gamst, B. (1987)

Enlige forsørgere mellem selvforsørgelse og bistandshjælp. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 175.

Varming, O. (1986)

Holdninger til børn. København: Gyldendal.

Vestergaard, J. (1995)

Afskaf revselsesretten. Børn og Unge, 26 årg., 19.

Wallerstein, J.S. (1985)

The overburdened child: Some long-term consequences of divorce. Social Work, 30, 2, 116-123.

Wallerstein, J.S. & Kelly, J.B. (1980)

Effects of divorce on the visiting father-child relationship. The American Journal of Psychiatry, 137, 1.534-1.539.

Webb, A.A. & Friedemann, M. (1991)

Six years after an economic crisis. Journal of Community Health Nursing, 8, 4, 233-243.

Whitbeck, L.B. et al. (1991)

Family economic hardship, parental support and adolescent self-esteem. Social Psychology Quarterly, 54, 4, 353-363.

Young, M. & Willmott, P. (1957)

Family and Kinship in East London. London: Routledge & Kegan Paul.

Socialforskningsinstituttets udgivelser om familie, skilsmisse og fertilitet

1996:

Inger Koch-Nielsen: Family Obligations in Denmark. 1996. 40 s. ISBN 87-7487-524-8.
Rapport 96:3.

1994:

Bertelsen, O.: Abort eller fødsel. 1994. 107 s. ISBN 87-7487-481-0. Kr. 70,00.
Rapport 94:4.

1993:

Nygaard Christoffersen, M.: Familiens ændring - en statistisk belysning af familieforholdene.
1993. 169 s. ISBN 87-7487-454-3. Kr. 80,00.
Rapport 93:2.

1991:

Christensen, E.: Trængte familier. 1991. 129 s. ISBN 87-7487-406-3. Kr. 65,00.
Rapport 91:8.

Hjorth Andersen, B.: Børnefamiliernes dagligdag. 1991. 158 s. ISBN 87-7487-405-5. Kr. 70,00.
Rapport 91:6.

1990:

Nygaard Christoffersen, M.: Barselsorlov - mænds og kvinders erhvervsmæssige baggrund for at tage orlov. 1990. 128 s. ISBN 87-7487-397-0. Kr. 60,00.
Rapport 90:18

Hansen, F.K.: Børnefamiliernes økonomi. 1990. 176 s. ISBN 87-7487-396-2. Kr. 75,00.
Rapport 90:17

Hjorth Andersen, B.: Børnefamilier. Foreløbige resultater fra undersøgelsen "Børnefamilien i 90'erne". 80 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1990:1.

1988:

Nissen, M.: Skilsmisens pris. 1988. 90 s. ISBN 87-7487-340-7. Kr. 45,00.
Rapport 88:7.

Schultz Jørgensen, P. & Hjorth Andersen, B.: Småbørnsfamilien i 80'ernes Danmark. 45 s. Udgået.
Arbejdsnotat. Oktober 1988.

1987:

Nygaard Christoffersen, M.: Familien under forandring? - en statistisk belysning af småbørns familieforhold i 1974 og 1985. 1987. 96 s. ISBN 87-7487-316-4. Kr. 45,00.
Publikation 168.

Nissen, M.: Min far og mor er skilt. 1987. 105 s. ISBN 87-7487-314-8. Kr. 55,00.
Publikation 165.

Koch-Nielsen, I. & Transgaard, H.: Familiemønstre efter skilsmisse. 1987. 120 s. ISBN 87-7487-297-4. Kr. 48,00.
Publikation 155.

Koch-Nielsen, I.: New Family Patterns. Divorces in Denmark. 1987. 32 s. ISBN 87-7487-318-0. Kr. 55,00.
Pjece 23.

1985:

Koch-Nielsen, I.: Divorces. 1985. 48 s. ISBN 87-7487-279-6. Kr. 40,00.
Publikation 148.

Nissen, M.: Når voksne skilles. 1985. 69 s. ISBN 87-7487-273-7. Kr. 30,00.
Publikation 144.

Bertelsen, O.: De lave fødselstal. Årsager - konsekvenser. 1985. 20 s. ISBN 87-7487-264-8. Kr. 25,00.
Pjece 14.

1984:

Nissen, M.: Børns oplevelse af skilsmisse. 1984. 102 s. ISBN 87-7487-242-7. Kr. 35,00.
Publikation 126.

Graversen, J. & Koch-Nielsen, I.: Fælles forældremyndighed ved separation og skilsmisse. To artikler. 1984. 72 s. ISBN 87-7487-254-0. Kr. 35,00.
Meddelelse 43.

Nygaard Christoffersen, M.: Arbejdsnotat om de ændrede familiestrukturer 1974-84 - med særligt henblik på småbørnsfamilierne. 14 s. Udgået.
Arbejdsnotat. December 1984.

Bertelsen, O.: Befolkningsudviklingen i Danmark. 18 s. Udgået.
Arbejdsnotat. Juni 1984.

1983:

Koch-Nielsen, I.: Skilsmisser. 1983. 188 s. ISBN 87-7487-237-0. Kr. 48,00.
Publikation 118.

1981:

Bertelsen, O.: Det faldende fødselstal. Belyst ved familiestørrelsens sammenhæng med kvindens uddannelse og erhvervsarbejde. 1981. 150 s. ISBN 87-7487-191-1. Kr. 33,00. Engelsk summary. (The falling birth rate. Illustrated by the relationship of family size to woman's education and employment).
Publikation 104.

Transgaard, H.: An analysis of Danish sex-linked attitudes: Toward married women's employment, forms of childcare, and the preferred occupational status. 1981. 179 s. ISBN 87-7487-187-0. Kr. 42,00.
Studie 40.

Nissen, M.: Skilsmissebørn - myter og realiteter. 1981. 31 s. ISBN 87-7487-203-6. Kr. 15,00.
Pjece 11.

1980:

Bertelsen, O.: Den unge familie i 70'erne. Nogle resultater fra undersøgelsen af familiedannelse og kvinders erhvervsdeltagelse. 1980. 246 s. ISBN 87-7487-175-7. Kr. 45,00. Engelsk summary. (The young family in the 1970s. Some results from the survey on family formation and women's employment outside the home).
Publikation 99.

Nissen, M.: Skilsmisser og børn. En gennemgang af foreliggende undersøgelser. 1980. 64 s. ISBN 87-7487-183-8. Kr. 22,00. Udsolgt.
Studie 39.

Pruzan, V.: Familiepolitiske overvejelser. 1980. 72 s. ISBN 87-7487-188-9. Kr. 15,00.
Meddelelse 31.

1979:

Ussing, J.: Om abort. 1979. 87 s. ISBN 87-7487-153-6. Kr. 25,35. Engelsk summary. (Facts about legally induced abortion).
Publikation 87.

1978:

Koch-Nielsen, I.: Forældremyndighed og samkvemsret i papirløse parforhold. 1978. 27 s. Kr. 12,15.
Meddelelse 24.

Koch-Nielsen, I.: The future of marriage in Denmark. 1978. 45 s. Kr. 20,70.
Booklet No. 7.

1977:

Koch-Nielsen, I.: Ægteskabets fremtid. 1977. 39 s. Udsolgt.
Pjece 7.

1976:

Mørkeberg, H.: Fødslers placering i familiens livsforløb. 1976. 162 s. Kr. 38,50. Engelsk summary. (Childspacing).
Publikation 68.

Koch-Nielsen, I., Ussing, J. & Schmidt, G.: Familie 1975 lov og tal. 1976. 59 s. Kr. 12,25.
Meddelelse 19.

Andersen, D.: Papirløst samliv blandt de 20-29 årige. 1976. 72 s. Kr. 13,80.
Meddelelse 18.

1975:

Koch-Nielsen, I.: Ægteskabet og loven. 1975. 147 s. Kr. 27,40. Engelsk summary. (Marriage and the law).
Publikation 66.

1974:

Bertelsen, O. & Ussing, J.: Familiestørrelse og livsstil. 1974. 104 s. Udsolgt. Engelsk summary. (Family size and style of life). Out of print.
Publikation 60.

Mørkeberg, H.: The married woman's first child. Også offentliggjort i Yearbook of Population Research in Finland XIII 1973-74. Ikke i handel.
Småtryk 5.

Bertelsen, O.: The family size in Denmark. Også offentliggjort i Yearbook of Population Research in Finland XIII 1973-74. Ikke i handel.
Småtryk 4.

1972:

Noordhoek, J.A. & Smith, Y.: Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind II: Udearbejde og familie. 1972. 120 s. Udsolgt. Engelsk summary. (Married women, family and work. Vol. II. Effects on the family). Out of print.
Publikation 55.

Ussing, J. & Bruun-Schmidt, H.: Nogle resultater fra fertilitetsundersøgelsen. Rapport nr. 1 fra fertilitetsundersøgelsen. 1972. 180 s. Kr. 14,65. Duplikeret engelsk summary. (Preliminary results of the Danish fertility survey 1970).

Studie 22.

1970:

Noordhoek, J.A. & Smith, Y.: Familie og udearbejde. En materialesamling. 1970. 82 s. Udsolgt. Studie 19.

1969:

Noordhoek, J.A.: Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind I: Deltagelse i erhvervslivet. 1969. 220 s. Udsolgt. Engelsk summary. (Married women, family and work. Vol. I: Employment). Out of print.

Publikation 37.

Socialforskningsinstituttets udgivelser om børn og unge

1996:

Christensen, E.: Definition, Measuring and Prevalence of Child Neglect. A Study of Children Aged 0-1 year. 1996. 31 s. ISBN 87-7487-546-9.
96:16.

Christensen, E.: Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 769 daginstitutioner. 1996. 144 s. ISBN 87-7487-530-2. Kr. 125,00.
Rapport 96:5.

1995:

Hjorth Andersen, B.: Kommunernes udarbejdelse af planer i anbringelsessager. 1995. 27 s.
Arbejdsnotat 1995:6.

Den ungdom. Tema-nummer af Social Forskning. Januar '95. 84 s. Gratis.

Andersen, D.: Skolebørns fritid. De 7-15-åriges levkår og fritidsanvendelse i 1993 sammenlignet med 1987. 1995. 150 s. ISBN 87-7487-497-7. Kr. 100,00.
Rapport 95:2.

1993:

Nygaard Christoffersen, M.: Anbragte børns livsforløb. En undersøgelse af tidligere anbragte børn og unge født 1967. 1993. 211 s. ISBN 87-7487-469-1. Kr. 110,00.
Rapport 93:11.

Høgelund, J.: Ungdomskontrakter - en forsøgsordning. 1993. 157 s. ISBN 87-7487-465-9.
Kr. 80,00.
Rapport 93:8.

1992:

Qvortrup, J.: Børn og unge. En international perspektivering. SUM-programmets erfaringsopsamling. 1992. 105 s. ISBN 87-7487-445-4. Kr. 70,00.
Rapport 92:19.

Juul, S.: Street Children in Denmark. 1992. 20 s. ISBN 87-7487-440-3.
f.u.5.

Vedel-Petersen, J.: Daycare for Children under School Age in Denmark. Description, evaluation and perspectives. 1992. 36 s. ISBN 87-7487-437-3. Udgået.
f.u.4.

Bertelsen, O.: Den kommunale dagpleje - og forældrene. 1992. 65 s. ISBN 87-7487-443-8.
Kr. 60,00.
Pjece 35.

Hestbæk, A-D: Børn og unges fritidsliv i forsøgsperspektiv. Erfaringsopsamling fra SUM - børn og unge 6-18 år. 1992. 201 s. ISBN 87-7487-433-0. Kr. 130,00.
Rapport 92:13.

Hestbæk, A.-D.: Små børns liv i forsøgsperspektiv. Erfaringsopsamling fra SUM - børn 0-6 år. 1992. 243 s. ISBN 87-7487-430-6. Kr. 140,00.
Rapport 92:10.

Vedel-Petersen, J.: Dagtilbud for børn under skolealderen. Struktur, vurdering og perspektiver. 1992. 96 s. ISBN 87-7487-428-4. Kr. 60,00.
Rapport 92:8.

Christensen, E.: Omsorgssvigt? En rapport om de 0-3-årige baseret på sundhedsplejerskers viden. 1992. 139 s. ISBN 87-7487424-1. Kr. 90,00.
Rapport 92:7.

Just Jeppesen, K.: Socialt truede børn og unge. Forsøgserfaringer fra SUM-programmet. 1992. 195 s. ISBN 87-7487-422-5. Kr. 135,00.
Rapport 92:6.

1991:

Juul, S. & Ertmann, B.: Gadebørn i Storkøbenhavn. 1991. 229 s. ISBN 87-7487-407-1. Udsolgt.
Rapport 91:9.

Bertelsen, O.: Offentlig børnepasning. 1991. 92 s. ISBN 87-7487-400-4. Kr. 55,00.
Rapport 91:4.

1990:

Nygaard Christoffersen, M.: Om børns levekår - sociale indikatorer på børns levekår belyst ved tidligere forskning og tilgængelig statistik. 1990. 112 s.
Arbejdsnotat 1990:4

Zeuner, L.: Normer i skred. Ungdomskriminalitetens sociale og kulturelle aspekter. 1990. 189 s. ISBN 87-7487-390-3. Kr. 80,00.
Rapport 90:12.

Bertelsen, O.: Børns dagpasning. Efterspørgsel og forældreønsker. 54 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1990:3.

Schultz Jørgensen, P. & Nissen, M.: Det usynlige omsorgssvigt. En undersøgelse af sundhedsplejerskers opfattelse af omsorgssvigt. 34 s. Udgået.
Arbejdsnotat 1990:2.

Rørbech, M.: Denmark - my Country. The conditions of 18-25-year old foreign-born adoptees in Denmark. (Booklet No 30). 1990. 24 s. Ikke i handel.
Pjece 30 (engelsk).

Rørbech, M.: Dinamarca - mi País. Un estudio de las condiciones en Dinamarca de los niños adoptivos extranjeros que ahora tienen entre 18 y 25 años. (Folleto 30). 1990. 24 s. Ikke i handel.
Pjece 30 (spansk).

1989:

Rørbech, M.: Mit land er Danmark. En undersøgelse af unge adopterede fra Asien, Afrika og Latinamerika. 141 s. ISBN 87-7487-369-5. Kr. 60,00.
Rapport 89:14.

Andersen, D.: Skolebørns dagligdag. De 7-15-åriges levekår og fritidsanvendelse i 1987. 1989. 206 s. ISBN 87-7487-356-3. Kr. 80,00.
Rapport 89:7.

Juul, S.: Ungbos klientarbejde. 1989. 204 s. ISBN 87-7487-351-2. Kr. 80,00.
Rapport 89:3.

Hjorth Andersen, B.: Anbringelsesforløb - en registerundersøgelse af børn og unge anbragt uden for hjemmet. 1989. 179 s. ISBN 87-7487-350-4. Kr. 65,00. Udsolgt.
Rapport 89:2.

Schultz Jørgensen, P., Gamst, B. & Watt Boolsen, M.: Kommunernes børnesager - en undersøgelse af forebyggelse, visitation og anbringelse i syv kommuner. 1989. 200 s. ISBN 87-7487-349-0. Udsolgt.
Rapport 89:1.

1988:

Nygaard Christoffersen, M.: Familieplejen - en undersøgelse af danske plejefamilier med 0-17-årige plejebørn. 1988. 160 s. Udsolgt.
Rapport 88:11.

1987:

Nygaard Christoffersen, M., Bertelsen, O. & Vestergaard, P.: Hvem passer vore børn? Dagpasning for 0-6-årige. 1987. 168 s. ISBN 87-7487-325-3. Kr. 55,00.
Publikation 174.

Hjorth Andersen, B. & Schultz Jørgensen, P.: Dagpasning for de 6-10-årige. 1987. 105 s. ISBN 87-7487-301-6. Kr. 48,00.

Publikation 159.

1986:

Schultz Jørgensen, P., Gamst, B. & Hjorth Andersen, B.: Efter skoletid. En undersøgelse af de store skolebørns fritid. 1986. 220 s. ISBN 87-7487-296-6. Kr. 68,00.

Publikation 154.

1985:

Bertelsen, O. & Linde, P.: Efterspørgsel efter offentlig dagpasning. 1985. 113 s. ISBN 87-7487-270-2. Kr. 35,00.

Publikation 141.

1984:

Grønhøj, B. & Schultz Jørgensen, P.: Den familieorienterede daginstitution. 1984. 168 s. ISBN 87-7487-253-2. Kr. 60,00.

Publikation 132.

1983:

Transgaard, H. & Schultz Jørgensen, P.: Dagbogsrapportering. Pilotprojekt vedr. 13-15-åriges fritidsaktiviteter. 36 s. Udgået.

Arbejdsnotat. 1983.

1982:

Transgaard, H.: Nye holdninger til børnepasning. Holdningsændringer blandt småbørnsmødre 1975-1979. 1982. 74 s. ISBN 87-7487-214-1. Kr. 25,00.

Studie 43.

1981:

Grønhøj, B.: Småbørns dagpasning. Et problem for forældre og kommuner. 1981. 435 s. ISBN 87-7487-190-0. Kr. 122,00. Engelsk summary. (Daycare of pre-school children. A problem to parents and local authorities).

Publikation 103.

1979:

Kjær Jensen, M.: Børn og døgninstitutioner. En undersøgelse af opvækstmiljøet på døgninstitutioner. 1979. 304 s. ISBN 87-7487-164-1. Kr. 50,75. Engelsk summary. (Children and residential institutions. A survey of the environment of upbringing in residential institutions).

Publikation 93.

1977:

Lihme, B. & Palsvig, K.: Effekten af behandling på børne- og ungdomshjem. En analyse af foreliggende undersøgelser. 1977. 392 s. Kr. 49,65. Engelsk abstract. (The effect of treatment in homes for children and young people. An analysis of surveys available).

Publikation 78.

Pruzan, V.: Født i udlandet - adopteret i Danmark. 1977. 225 s. Udsolgt. Engelsk summary. (Born in a foreign country - adopted in Denmark). Out of print.

Publikation 77.

1976:

Pruzan, V. & Vedel-Petersen, J.: Undersøgelse vedrørende udenlandske adoptivbørn. Særtryk fra Socialt Tidsskrift, 52. årgang, nr. 1. 1976. Ikke i handel.

Småtryk 8.

1974:

Grønhøj, B. & Pruzan, V.: Idealer og praksis. Om anbringelse af børn i familiepleje. 1974. 248 s. Kr. 40,35. Engelsk summary. (Ideals and practice. Child placements in foster-homes).

Publikation 63.

1973:

Ørum, B.: Unge i dag - Diskussionsoplæg. Indlæg til Symposiet vedrørende forskning i relation til ungdomsalderens problematik på Rungstedgård 11-12. september 1973. Kr. 5,35.

Småtryk 3.

1972:

Koch-Nielsen, I. & Nord-Larsen, M.: Splittede familier. Familiebaggrunden for 96 børneværnsanbragte børn. 1972. 228 s. Kr. 24,40. Engelsk abstract. (Family background for children removed by the child welfare committee).

Studie 24.

1970:

Pruzan, V. & Vedel-Petersen, J.: Forældremyndighed og børneforsorg. Problemer vedrørende ansvarsfordelingen for børn under forsorg. 1970. 64 s. Kr. 6,75. Engelsk summary. (Parental custody and child welfare).

Publikation 41.

1969:

Sjølund, A.: Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling. En analyse af foreliggende undersøgelser. 1969. 410 s. Udsolgt. Duplikeret engelsk summary. (The effect of daycare institutions on children's development. An analysis of present research reports). Out of print.

Publikation 38.

1968:

Vedel-Petersen, J., From, A., Løve, T. & Mørk Pedersen, J.: Børns opvækstvilkår. En undersøgelse af de 9-12 åriges problemer og hjemmemiljø. 1968. 391 s. Kr. 32,25. Engelsk summary. (Children's development and background conditions. A Survey of adjustment problems and home milieu of 9-12 year old children).
Publikation 34.

Bentsen, P.V.: Pasning af gifte kvinders småbørn. Anvendelse og efterspørgsel af forskellige pasningsformer. 1968. 58 s. Kr. 10,95. Duplikeret engelsk summary. (Care of married women's young children).
Studie 10.

1963:

Jordahn, B., Rasmussen, K., Skyum-Nielsen, S. & Vedel-Petersen, J.: Børneværnenes tilsynspraksis. En undersøgelse af 45 kommuners administrering af det almindelige børnetilsyn og tilsynsværgeordningerne. 1963. 128 s. Udsolgt. (Home supervision by the child welfare committees).
Out of print.
Publikation 10.

Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1.1995

Rapport

95:1

Olsen, H.: Tallenes talende tavshed. En kundskabsrejse om sprogforståelse og hukommelse i surveyundersøgelser. 1995. 200 s. ISBN 87-7487-496-9. Kr. 120,00.

95:2

Andersen, D.: Skolebørns fritid. De 7-15-åriges levikår og fritidsanvendelse i 1993 sammenlignet med 1987. 1995. 150 s. ISBN 87-7487-497-7. Kr. 100,00.

95:3

Anker, J. & Koch-Nielsen, I.: Det frivillige arbejde. With an English Summary. 1995. 128 s. ISBN 87-7487-500-0. Kr. 90,00.

95:4

Bonke, J.: Arbejde, tid og køn – i udvalgte lande. With an English Summary. 1995. 227 s. ISBN 87-7487-503-5. Kr. 125,00.

95:5

Hestbæk, A-D: Forældreskab i 90'erne. With an English Summary. 1995. 259 s. ISBN 87-7487-507-8. Kr. 190,00.

95:6

Kjær Jensen, M.: Hjemløse med og uden egen bolig. 1995. 120 s. ISBN 87-7487-508-6. Kr. 85,00.

95:7

Pedersen, L.: Den latente efterspørgsel efter forbrugsservice. 1995. 101 s. ISBN 87-7487-510-8. Kr. 80,00.

95:8

Hansen, E.J.: En generation blev voksen. Den første velfærdsgeneration. 1995. 318 s. ISBN 87-7487-511-6. Kr. 135,00.

95:9

Andersen, D. & Appeldorn, A.: Tiden efter tres. De 60-74-åriges deltagelse i foreninger, frivilligt arbejde og private netværk. 1995. 153 s. ISBN 87-7487-513-2. 90,00 Kr.

95:10

Csonka, A.: Når virksomheder rekrutterer. With an English Summary. 1995. 157 s. ISBN 87-7487-515-9. Kr. 100,00.

95:11

Bonke, J.: Faktotum – husholdningernes produktion. With an English Summary. Økonomisk Institut, Københavns Universitet, Licentiaatafhandling. 1995. 288 s. ISBN 87-7487-517-5.

95:12

Anker, J.: De frivillige sociale organisationer. With an English Summary. 1995. 131 s. ISBN 87-7487-518-3. Kr. 75,00.

95:13

Jensen, B. & Bengtsson, S.: Kultur-sociale projekter – evaluering af forsøgspuljen, §30 i lov om kommunal aktivering. 1995. 220 s. ISBN 87-7487-519-1. Kr. 120,00.

95:14

Boll Hansen, E. & Platz, M.: 80-100-åriges levekår – en interviewundersøgelse blandt ældre i 75 kommuner. Udgivet af Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF) og Socialforskningsinstituttet i fællesskab. 1995. 322 s. ISBN 87-7509-413-4. Kr. 140,00.

95:15

Boll Hansen, E. & Platz, M.: Kommunernes tilbud til ældre - kommenteret tabelsamling. Udgivet af Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF) og Socialforskningsinstituttet i fællesskab. 1995. 101 s. ISBN 87-7509-415-0. Kr. 95,00.

95:16

Gregersen, O.: Forandring i socialforvaltningernes organisering. With an English Summary. Handelshøjskolen i København. Ph.D. Afhandling nr. 12.95. 1995. 211 s. ISBN 87-7487-522-1. Kr. 145,00.

Pjece**42**

Holt, H. & Thaulow, I.: Familievenlige arbejdspladser. 1995. 30 s. ISBN 87-7487-520-5. Kr. 40,00.

Andre publikationer

Gregersen, O.: Kommunernes pensionspraksis. Rangordning af kommunerne efter antal førtidspensioneringer, korregeret for en række objektive forhold – et metodestudie. 1995. 107 s. ISBN 87-7487-498-5. Kr. 100,00.

Nørregaard, C., Platz, M. & Nord-Larsen, M.: Fagbevægelsens seniorer og pensionister. 1995. 91 s. ISBN 87-7487-505-1. Kr. 85,00.

Socialforskningsinstituttets bøger kan købes hos boghandleren.

Alle priser er inkl. 25 pct. moms.

Arbejdsnotat

Følgende arbejdsnotater kan rekvireres (begrænset oplag) ved henvendelse til Institutet.

1995:1

Just Jeppesen. K.: Etniske minoriteter – ved vi nok? De fremmede i Danmark 6. 1995. 28 s.

1995:2

Bengtsson, S. & Henius, C.M.: Arbejde trods handicap. Revalideringens muligheder fra 1950'erne til i dag. 1995. 81 s.

1995:3

Andersen, D. & Høgelund, J.: Arbejdsgiveres betaling af dagpengegodtgørelse for 1. og 2. ledighedsdag. 1995. 89 s.

1995:4

Nygaard Christoffersen M.: Sandsynlige sociale konsekvenser af arbejdsløshed. 1995. 55 s.

1995:5

Csonka, A. & Thaulow, I.: Status for handlingsplan mod ensidigt, gentaget arbejde. 1995. 65 s.

1995:6

Hjorth Andersen, B.: Kommunernes udarbejdelse af planer i anbringelsessager. 1995. 27 s.

1995:7

Rosdahl, A., Langager, K. & Bach, H.: Evaluering af EU's Socialfond. Fællesskabsstøtterammen 1990-92, Mål 3 og 4. 1995. 313 s.

1995:8

Rosdahl, A.: Ex-Post Evaluation of the Community Support Framework Objectives 3 and 4, 1990-92. Denmark. 1995. 86 s.

Fremmedsproget udgivelse

f.u.11

Bengtsson, S.: Deux sortes de solidarité. Les services sociaux d'une ville française et d'une ville danoise. 1995. 83 s. ISBN 87-7487-499-3.

f.u.12

Christensen, E.: My Parent is an Alcoholic ... 1995. 28 s. ISBN 87-7487-504-3.

f.u.13

Hjorth Andersen: Lifemode Analyses in Surveys. 1995. 37 s. ISBN 87-7487-516-7.

f.u.14

Just Jeppesen, K.: Ethnic Minorities in Denmark. 1995. 24 s. ISBN 87-7487-521-3.

f.u.15

Bruun-Vierø, I.M.: Annual Report 1994. Catalogue of Projects 1995. 1995. ISBN 87-7487-529-9. 39 p.

Instituttets ny skriftserie**96:1**

Rønnow, B.: Tillægssydelser i velfærdsservicen. 1996. 94 s. ISBN 87-7487-526-4. Kr. 150,00.

96:2

Bengtsson, S. & Rønnow, B.: Marked som styringsredskab – nogle erfaringer fra hollandsk og svensk ældreservice. 1996. 136 s. ISBN 87-7487-527-2. Kr. 175,00.

96:3

Inger Koch-Nielsen: Family Obligations in Denmark. 1996. 40 s. ISBN 87-7487-524-8.

96:4

Hansen, E.J.: The First Generation in the Welfare State. 1996. 44 s. ISBN 87-7487- 528-0.

96:5

Christensen, E.: Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 769 daginstitutioner. 1996. 144 s. ISBN 87-7487-530-2. Kr. 125,00.

96:6

Gregersen, O. & Hølek, L.: Arbejdsmarkedsuddannelserne – en vidensopsamling. 1996. 175 s. ISBN 87-7487- 531-0. Kr. 140,00.

96:7

Kvist, J. & Sinfield, A.: Comparing Tax Routes to Welfare in Denmark and the United Kingdom. 1996. 51 s. ISBN 87-7487-532-9.

96:8

Juul, S.: Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund. Et essay. 1996. 164 s. ISBN 87-7487-533-7. Kr. 140,00.

96:9

Langager, K.: Ledige på kursus. Effekter af specialarbejderkurser vurderet ved et eksperiment. 1996. 191 s. ISBN 87-7487-534-5. Kr. 190,00.

96:10

Pedersen, L.: Orlov, ledighed og beskæftigelse. 1996. 109 s. ISBN 87-7487-535-3. Kr. 110,00.

96:11

Andersen, D., Appeldorn, A. & Weise, H.: Orlov – evaluering af orlovsordningerne. 1996. 221 s. ISBN 87-7487-536-1. Kr. 200,00.

96:12

Holt, H. & Thaulow, I. (eds.): Reconciling Work and Family Life. An International Perspective on the Role of Companies. 1996. 256 s. ISBN 87-7487-538-8. Kr. 200,00.

96:13

Bengtsson, S.: Welfare – con o senza stato. I servizi sociali a Padova e ad Århus. Un'analisi comparata. 1996. 68 s. ISBN 87-7487-541-8.

96:14

Christoffersen, M.: Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973. 1996. 203 s. ISBN 87-7487-544-2. Kr. 200,00.

96:16

Christensen, E.: Definition, Measuring and Prevalence of Child Neglect. A Study of Children Aged 0-1 year. 1996. 31 s. ISBN 87-7487-546-9.

96:17

Holt, H. & Thaulow, I.: Erfaringer fra et udviklingsprojekt om familievenlige arbejdspladser. 1996. 188 s. ISBN 87-7487-547-7. Kr. 120,00.

96:19

Ingerslev, O. & Pedersen, L.: Marginalisering 1990-1994. 1996. 95 s. ISBN 87-7487-549-3. Kr. 95,00.

Social Forskning er instituttets nyhedsblad. Det udkommer fire gange om året og orienterer i en lettilgængelig form om resultaterne af instituttets arbejde. Lejlighedsvis udkommer Social Forskning som udvidet tema-nummer med bidragydere udefra.

Abonnementet er gratis og kan tegnes ved henvendelse til instituttet.

Tema-nummer af Social Forskning:

Den ungdom. Januar '95. 84 s. (Udgået).

Velfærdssamfundets fremtid. August '95. 114 s. (Udgået)

Det sociale ansvar. September '96. 68 s.

Borgerne om velfærdssamfundet. Særnummer. August '96. 66 s. Kr. 50,00.

En fuldstændig liste over instituttets udgivelser kan fås ved henvendelse til Socialforskningsinstituttet tlf. 33 48 08 00, e-mail: library@smsfi.dk.